

**MICHAEL MANN'IN İKTİDAR VE DEVLET TEORİSİNİN GENEL
ANALİZİ**

Pamukkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi

Sosyoloji Anabilim Dalı

Genel Sosyoloji ve Metodoloji Programı

Müge KARDAŞ MEŞELİ

Danışman: Prof. Dr. Güney ÇEĞİN

Haziran 2023

DENİZLİ

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Müge KARDAŞ MEŞELİ

ÖNSÖZ

Devlet ve iktidar, toplumsallık süreci içinde geçmişten günümüze kadar çeşitli formlarda süregelmiş bir olgu olarak yer almaktadır. Michael Mann de, bu noktada son derece önemli yaklaşımları ile büyük bir paya sahip olan bir düşünür olarak tarihsel sosyolojide yerini almaktadır. Buna karşılık Mann'in devlet ve iktidara dair yaklaşımlarının Türkiye'de fazla çalışma olmamasının tezin oluşum sürecinde ortaya konulanlar noktasında büyük bir heyecan uyandırdığı da söylenmelidir.

“Michael Mann'in İktidar ve Devlet Teorisinin Genel Analizi” adlı tez çalışmasında bu alanda ele aldığı çalışmalar incelenmiş olup, buna göre de yaklaşımı ve teorileri ışığında devlet ve iktidar analizleri bağlamında nasıl ele aldığı incelenerek bu doğrultuda sosyolojideki önemi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Hazırlamış olduğum tez çalışmasının başlangıcından sonuçlandırılması noktasında gerçekleşen tüm süreçlerde, desteğini ve yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Güney ÇEĞİN'e teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Çalışmalarım boyunca her konuda, her zaman desteğini hissettiğim Denizli'deki ailem TÜZEN ailesine, her alanda öğretileri ile yoluma ışık tuttuğu ve hayatım boyunca öğrencisi olmaktan büyük bir gurur duyacağım kıymetli hocam Prof. Dr. Hasan TÜZEN'e, ne zaman başım sıkışsa bir telefon uzağımda olan, dostum Betül TÜZEN'e sonsuz teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Son olarak, her zaman maddi manevi destekleriyle beni yüreklendiren, koşullar ne olursa olsun bana inanmaktan hiçbir zaman vazgeçmeyen, bugünlere gelmemde çok büyük emekleri olan ilk öğretmenlerim, değerlilerim sevgili annem, babam başta olmak üzere her an yanımda olan sevdiklerime ve tüm tez aşamasında heyecanıma ortak olarak yükümü hafifleten, sevgisini ve yardımlarını her daim yanımda hissettiğim, sevgili eşim Ahmetcan MEŞELİ'ye sonsuz teşekkür ederim.

ÖZET

MICHAEL MANN'IN İKTİDAR VE DEVLET TEORİSİNİN GENEL ANALİZİ

Kardaş Meşeli, Müge

Yüksek Lisans Tezi

Sosyoloji ABD

Genel Sosyoloji ve Metodoloji Programı

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Güney Çeğin

Haziran 2023, VIII+101 sayfa

Sosyoloji, çok boyutlu bir disiplin olarak çeşitli olgu ve kavramları belirleme noktasında önem taşımaktadır. Buna göre, kapsam olarak geniş bir çalışma alanına sahip olmaktadır. Tarih de bu alanların başını çekmektedir. Bu doğrultuda, tarihsel sosyoloji öne çıkarak yolumuza ışık tutmaktadır. Michael Mann de tarihsel sosyolojinin önemli isimlerinden biri olacak şekilde yerini almaktadır. İktidar ve devlete dair farklı bir bakış açısı sunan Mann, analizleriyle alanına damga vurmaya başarmıştır.

Çalışmanın temel amacı, üzerine pek çok düşünürün tanımını yapmış olduğu iktidar ve devlet kavramlarına Michael Mann'in perspektifi doğrultusunda irdeleyerek, farklılıkların ortaya koyulduğu bir devlet teorisi bağlamında çalışmak ve iktidarı da insan toplumları üzerinden ele alması noktasında analiz etmek olmuştur. Burada Mann her ne kadar kendi yolundan gitmiş bir düşünür olarak yer alsada Weber'in etkisi de yadsınamaz bir gerçek olarak karşımızdadır.

Devlet ve iktidar, insanların toplumsal süreçlerde yaşamış olduğu tüm zamanlarda çeşitli formlarda kendisine yer edinerek, her zaman varlığını korumakta olan bir olgudur. Çoğul bir alan olarak devletin, güç ilişkileri ve iş bölümüne bağlı eşitsizlikleri içinde barındırması bakımından da iktidarın, toplumsal hayatı şekillendirmede büyük bir paya sahip olduğu söylenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Devlet, İktidar, Tarih, Michael Mann, Toplum

ABSTRACT**GENERAL ANALYSIS OF MICHAEL MANN'S THEORY OF POWER AND
STATE**

Kardaş Meşeli, Müge

Master Thesis

Sociology Department

General Sociology and Methodology Programme

Adviser of Thesis: Prof. Dr. Güney Çeğin

June 2023, VIII+ 101 pages

Sociology is important at the point of identifying various facts and concepts as a multidimensional discipline. Accordingly, it has a large scope of study in scope. History also leads these areas. In this direction, historical sociology shines a light on our path by coming forward. Michael Mann also takes his place as one of the major figures in historical sociology. Offering a different perspective on power and state, Mann has managed to put a stamp on his field with his analysis.

The main purpose of the study was to examine the concepts of power and state that many thinkers have defined, in the perspective of Michael Mann, to work in the context of a state theory in which differences are presented, and to analyze power over human societies. Although Mann is here as a thinker who has gone his own way, Weber's influence is undeniable.

State and power are a phenomenon that has always been preserving its existence by acquiring a place for itself in various forms at all times when people have lived in social processes. As a plural area, it must also be said that power has a large stake in shaping social life in the sense that the state is housed in inequalities linked to power relations and business division.

Keywords: State, Power, History, Michael Mann, Society

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	vi
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İKTİDAR VE DEVLET: TEORİK ÇERÇEVE

1.1. Sosyoloji ve Tarih.....	6
1.2. Kurallar ve İktidar.....	7
1.3.İktidar Tanımları.....	8
1.4. Devlet.....	11
1.5. Kavramsal Olarak Devlet.....	13
1.6. Devlet Kuramları.....	18
1.6.1. Marksist Devlet Kuramı.....	18
1.6.2. Weberci Devlet Kuramı.....	20
1.6.3. Çoğulcu Devlet Kuramı.....	20
1.6.4. Seçkinci Devlet Kuramı.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

GENEL BİR ANALİZ ÜZERİNE

2.1. Karşılaştırma Üzerine: Tarihsel Sosyoloji- Çağdaş Sosyoloji Teorileri.....	23
2.2. Weber'e Genel Bir Bakış.....	24
2.3. Tarihsel Sosyolog Mann'e Bakış ve Eserleri.....	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARİHSEL SOSYOLOG MANN'IN İKTİDAR VE DEVLET TEORİSİ

3.1. Mann'ın Kuramsal Perspektifi	31
3.2. MANN'IN İKTİDAR TEORİSİNE DAİR	33
3.2.1. İktidar Tarihi	33
3.2.2. Mezopotamya Üzerinden Sulama ve İktidar İlişkileri	37
3.2.3. İktidar Ağları Olarak Topluma Bakış	39
3.3. MANN'İN DEVLET ANLAYIŞI	51
3.3.1. Mann ve Modern Ulus Devlet	61
3.3.2. Mann'ın Kapitalizm Değerlendirmesi	67
3.3.3. Mann Işığında Kapitalizm ve Jeopolitik İlişki Analizi	71
3.3.4. Mann'ın Üç Devlet Kuramı	73
3.3.5. Ulus Devletçiliğin Aşırı Formu: Faşizm	78
3.3.6. Mann'ın İnşasında Politik Şiddet	81
3.3.7. Kapitalist Demokrasi Bağlamında Vatandaşlık	84
3.4. MANN'E GETİRİLEN ELEŞTİRİLER	88
SONUÇ	91
KAYNAKLAR	95
ÖZ GEÇMİŞ	101

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Örgütsel Erim Biçimleri.....	42
Şekil 2. Devlet İktidarının İki Boyutu.....	59

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

CIDOE	Cambridge International Dictionary of English
UCLA	University of California, Los Angeles
ASA	Amerikan Sosyoloji Derneği
İEAS	İdeolojik, Ekonomik, Askeri, Siyasi

*“Başkasının güçlenmesine neden olan kişi, kendi yıkımına yol açar;
çünkü o güç ya becerinin ya zor kullanmanın sonucudur ve güçlü hale gelmiş
kişi için bu iki nitelik de kuşkuludur.”¹*

Niccolo Machiavelli

¹ Niccolo Machiavelli, *Prens*, İstanbul, 2022: 49

GİRİŞ

Sosyoloji, toplumsal yaşamı nesnel olarak inceleyen bir bilimdir. İçinde yaşanılan toplumun toplumsal ilişkilerini, kurumlarını, toplumsal gerçeğini ortaya koyma çabası içerisindedir. Sosyolojinin ortaya çıkışı 1830-1840 olarak görünüyorsa da insanların sosyal düşünme tarihi daha geriye gitmektedir. Bu noktada da sosyal düşüncenin temeli, insanların bir arada yaşamaya başladıkları döneme kadar gitmektedir (İçli, 2009: 10-11-13). Bunlardan hareketle sosyoloji içinde bulunduğumuz toplumu anlama ve yaşadığımız dünyayı anlamlandırmada büyük bir paya sahip olması, sorgulama ile bakış açımızı genişletmesi noktasında çok kıymetli bir bilim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada olgular arasındaki sistemli ilişkiyi açıklamak önemli bir yere sahiptir.

Sosyal bir varlık olarak insanın var oluşundan itibaren toplumsallığın kendini göstermeye başladığını söylememiz mümkündür. Aynı zamanda yaşadığımız toplumsal gerçekliğin içerisinde yaşanılan hiçbir sürecin de tek başına ele alınamayacağı son derece açıktır. Çok yönlülüğü içinde barındıran toplumu ve buna bağlı olarak toplumsal ilişkileri açıklamada sosyoloji tek başına yeterli olmamaktadır. Çünkü sürekli bir etkileşim ve bütünlük içerisinde oldukları aşikârdır. Buna bağlı olarak sosyolojinin diğer toplumsal bilimlerle girmiş olduğu karşılıklı etkileşimin göz ardı edilemez bir gerçek olduğu unutulmamalıdır. Tarih de bu alanlardan birini oluşturmaktadır. Tarihsel metot ile bir olgunun yarattığı değişim ve dönüşümler ele alınarak öznellikten arındırılmış çalışmalar yapılmaktadır.

Devlet olgusu da tarih içinde var olan ve çeşitli formlarda çeşitlilik gösteren bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada toplumu ilgilendiren ve iç içe olan bu yapının ‘tarihsel sosyoloji’ açısından büyük bir paya sahip olarak yerini aldığı ve çok çeşitli araştırmalara tabii olduğu açıkça görülmektedir. Bugüne kadar ele alınmış bu çok yönlü kavram çeşitli analizlere maruz kalarak tartışmalı bir konu olarak yerini almakta ve inceleme bakımından da çeşitli zorlukları beraberinde getirmektedir.

Hareket halindeki hedef veya değişken referans özsel olarak tartışmalı olduğunda, yani önemli kuramsal ve normatif soru işaretlerine yol açtığına sorun oluşur. Buradan hareketle de devlet ve devlet iktidarının nesnesinin tartışmalı doğasına karşı duyarlı olması gereken bir karşılaştırmalı tarihsel ve dinamik analizinin gerekliliği ortaya çıkar. Devlet ile ilgili literatürün çeşitlendiği aralık öylesine uçsuz bucaksızdır ki, bir bilim insanının konuya hâkim olması şöyle dursun, araştırmayı bile olanaksızlaştırır (Jessop,

2021: 30- 17). Bu sebeptendir ki, tek genel geçer kabul edilmiş bir devlet tanımına ulaşmak mümkün gözükmemektedir. Her düşünür devlet kavramını, kendi yaşamış olduğu dönemin şartlarına, toplumsal yapısına bağlı olacak şekilde incelemiş ve bu doğrultuda fikirler ortaya atmıştır.

Tüm bunlar doğrultusunda “Michael Mann’ın Devlet ve İktidar Teorisinin Genel Analizi” adlı tez çalışmasında anlatılan, devletlerin doğası gereği çok fazla incelenmiş olduğu, buna bağlı olarak da çeşitli şekillerde tanımlamalarının yapıldığı ve bu süreçlerin de gelişen iktidar ilişkilerine yeni bir boyut kazandırarak insan toplumlarındaki doğası ile ele alınmış olmasıdır. Burada araştırmanın öznesi olan Michael Mann’ın yapmış olduğu çalışmaların, tezin ana hatlarını oluşturduğunu söylemek yerinde bir yaklaşım olacaktır.

Jessop’ın (2021: 31) ifade ettiği şekilde, “*devlet, birçok bakış açısından ve sorun noktalarından incelenmiştir. Bu durum onun analizine, sayesinde meşhur olacağı tartışmalı nitelikler kazandırmıştır.*” Buradan da görüldüğü üzere, devlet üzerine her düşünürün kendi fikirleri bağlamında ve dönemin koşulları temel alınarak yapılmış çok çeşitli yaklaşım söz konusu olmuştur. Öyle ki, devletin net ve basit tanımını yapmak, onu “son kerte” olarak ifade etmek sosyolojide pek mümkün görülmemektedir.

Mann’ın temel alınarak hazırlanılmış bu çalışmada, iktidar konusu insan toplumlarında yaşanan iktidar ilişkileri bağlamında ele alınmıştır. Bu noktada farklı metodolojiler tartışılmış ve bugüne kadar toplumların bütünlüğünden söz eden düşünürlere kıyasla Mann, toplumlardan sistemler olarak bahsedilemeyeceğinin üzerinde durmuştur. Sorulması gereken bu iktidar tarihinin nereden ele alındığı olmaktadır. Buna göre Mann (2012a: 49), insanların bir tür olarak milyonlarca yıl önce ortaya çıktığını fakat başlangıçta iktidardan bahsedilemeyeceğini, insanlığı iktidar ilişkilerine; tarımsal üretimin, hayvanların evcilleştirilmesi ve sürekli yerleşim gibi bir dizi dönüşümün yaşanması ile beraber iş bölümü, toplumsal eşitsizlik ve siyasal merkezleşmeyi barındıran bir dizi dönüşümün beraberinde getirdiği istikrarlı, sınırlı ve görece karmaşık toplumlar yaratması sonucu yaklaştığını söylemektedir.

Toplumsallık sürecinde yaşanan değişimler beraberinde yaşamın tüm alanlarına nüfuz ederek, dönüşümü getirmiştir. Bu dönüşüm ve değişimler iktidar ve devlet anlayışlarına da sıçrayarak kendisini göstermiştir. Mann’ın (2012a: 154), ifade ettiği gibi, ne devlet ne de toplumsal tabakalaşma mevcut, dizgisel, toplumların bağrından içsel olarak kopup gelmiştir. Ortaya çıkmışlardır çünkü, tarih öncesinin gevşek, çakışan

toplumsal ağıları içinden çoğu kez kafeslenmiş bir ağ olarak alüvyal tarım ağı ve birçok çevresel ağ ile etkileşim içinde olarak yerel devlet bünyesindeki ve daha geniş uygarlık bünyesindeki iktidar ilişkileri içerisine daha da fazla dâhil olmaya zorlayan başka kafeslenme mekanizmaları ortaya çıkmıştır.

Bu tez çalışmasında, Weberci olarak bilinen Mann ve onun eserleri bağlamında devlet ve iktidar teorisi genel hatlarıyla analiz edilmeye çalışılmış, bu noktada çağdaş sosyoloji ve klasik sosyolojiden de -Weber başta olmak üzere- düşünürlerimiz ele alınarak derinlemesine kaynak incelemesi gerçekleştirilmiş bir literatür çalışması yapılmıştır. Tarihsel sosyoloji alanında çığır açan ve zengin bir teorik inşa ile verileri ele alması bakımından ampirist olan Mann, bu noktada titiz ve çok çeşitli kaynaklar kullanılarak incelenmeye çalışılmıştır. Michael Mann ile daha önce hiç tanışmamış olanların bu çalışma ile, en anlaşılabilir şekilde genel hatları bağlamında bir kılavuz niteliğinde olacak şekilde ortaya koyduklarını anlayabilmeleri amaçlanmaktadır.

Buna göre bu tez çalışması üç ana bölümden meydana gelmektedir:

Birinci bölümde, sosyolojinin diğer disiplinlerle olan ilişkisi bakımından konumuzu ilgilendiren tarihsellik ele alınmış, sonrasında iktidar ile yakından ilgisi olan toplumların her alanında görülen kurallardan bahsedilmiş, bu kadar çeşitliliğin arasında tek bir iktidar tanımının ele alınamayacağı noktasından hareketle tarihsellik süreci içinde yapılan farklı düşünürlerin farklı iktidar tanımları araştırılmış, akabinde devlet ile ilgili tanımlamalara girmeden önce kavramsal olarak ne ifade ettiği ele alınmış, konunun daha net anlaşılması açısından farklılaşan devlet tanımlamalarının yanında kuram çeşitliliğinden bahsedilmiştir.

İkinci bölümde, ünlü sosyoloğumuz Michael Mann'ın bir çağdaş sosyolog olmasından mütevellit klasik-çağdaş sosyoloji karşılaştırılması yapılmıştır. Weberci olmasının onun devlet teorisinin şekillenmesinde son derece büyük bir etkisi olmasından dolayı da anlatmak istediklerinin temelini daha net anlaşılması bakımından Max Weber'e değinilmiştir. Bu noktadan sonrasında ise ne yazık ki ülkemizde çok fazla bilinmese de aslında tezleri ile büyük farklar yaratan düşünürümüzü genel bir bakış ile değerlendirerek, alanının meraklılarına sunulan devasa nitelikte eserleri ele alınarak, yolumuzun daha anlaşılır ve aydınlatıcı olmasına özen gösterilmiştir.

Üçüncü yani son bölümde ise, asıl derdimiz olan Mann'ın iktidar ve devlet teorisinin analizleri ile baş başa kalınmıştır. İlk olarak, iktidar tarihi, buna bağlı olarak gelişen uygarlaşmamış toplumlar ve sonrasında da uygarlıkların ortaya çıkışına dair analizleri ele alınmıştır. İktidar ilişkilerinin oluşmasında Mezopotamya'nın önemi - sulamaya dair ilk kanıtları taşıması sebebiyle- yadsınamaz bir gerçek olduğundan bu alana giriş yapılmış ve iktidar ağları üzerindeki önemi ortaya koyulmuştur. Bu noktada, iktidar ağları olarak topluma bakışı, ideolojik, ekonomik, askeri, siyasal olmak üzere toplumu oluşturan dört önemli iktidar ağı, kendi içlerinde zıtlık barındıran üç iktidar türünden bahsedilmiştir. Bunların yanı sıra, iyi bir devlet teorisinin elitlerin iktidarının doğasından geçtiğini söyleyerek de teorisine dair en önemli nokta ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre devletlerin ve devlet elitlerinin iktidar sahibi olması bağlamında da despotik ve altyapısal kapasite kavramlarından da bahsedilerek konunun yapı taşları açıklanmaya çalışılmıştır. Buradan hareketle de bu ikili kapasite üzerinden feodal, emperyal, bürokratik ve otoriter olacak şekilde dört devlet tipi ele alınmıştır.

Modern devletlerin çok farklı şekillerde belirginleştiğini savunan Mann'ın tarihsel sosyolojisi bağlamında, nasıl ortaya çıkarak toplumsal hayata nüfuz ettikleri, dört modern devlet belirginleşmesi altında kapitalist, militarist, temsili ve ulusal devlet biçimleri ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Daha detaylı bir inceleme ile, Mann'ın kapitalizm değerlendirmesi yapılarak iktidar ilişkilerinin analizi noktasında daha anlaşılır bir yaklaşım olması önem taşımıştır. Mann'ın jeopolitik ve kapitalizmin ilişkiselliği kurumsal perspektif doğrultusunda ele alınmıştır. Yine Mann'ın devlete sınıf, çoğulcu ve seçkinci üzerinden bakan kuramları da bu yaklaşımın temeli açısından son derece önem taşımaktadır.

Son olarak bu bölümün altında ulus devletçiliğin aşırı formuna örnek olarak faşistler ele alınmış ve anlaşılabilir olması adına da faşizmin ne olduğu ve hangi öğeleri içinde barındırdığı açıklanmaya çalışılmıştır. Mann'ın yaklaşımları bağlamında politik şiddet konusu da ayrı bir alt başlık açılarak ortaya konmuş ve tarihsellik içinde yaşanan etnik temizlik örneği üzerinden de şiddetin boyutları ifade edilmeye çalışılmıştır. Tüm bunlar doğrultusunda görülmüştür ki bu eylemler demokrasinin karanlık yüzünü oluşturmuştur. Buradan hareketle oluşan kapitalist demokrasiler üzerinden vatandaşlık konusu üzerine yaklaşmış ve Mann'ın, Marshall'ın 'toplumsal vatandaşlık' kavramına bağlı kalarak ele aldığı dört ana bileşen analiz edilmiştir. Son bölümün bitiminde ise,

Mann'in ortaya koyduklarını beğenenler olduğu kadar eleştirenler de olması sebebiyle, genel bir değerlendirme ile getirilen eleştiriler ortaya koyulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKTİDAR VE DEVLET: TEORİK ÇERÇEVE

1.1. Sosyoloji ve Tarih

“Her sosyal bilim -ya da daha iyisi, iyi düşünülmüş her sosyal inceleme- tarihsel bir kavrayış genişliğini ve tarihsel malzemenin tam kullanımını gerektirir”²

C. Wright Mills

Her toplumun kendine has süreçleri, yaşanmışlıkları, oluşumları, gelişimleri yani tarihi söz konusudur. Anlamlandırmaya çalıştığımız her toplumsal olayın bir tarihsel içeriği vardır. Bugünü anlayabilmek, dünü iyi analiz edebilmekten geçmektedir. İçli'nin ifadesiyle (2009: 36-37), tarih toplumların oluşma, gelişme, dağılma ve çözülme devrelerindeki somut toplumsal olay ve olguları ele alır, onları özgül nitelikler içerisinde inceler. Her toplumsal aşama bir önceki aşama içinde oluşmaya başladığı gibi, bir sonraki aşama da kendinden önceki aşamanın bir nedenidir. Bu açıdan bakıldığında toplumsal olguların somut ve gerçekçi bir biçimde değerlendirilmesi ve çözümlenmesinde sosyolojinin tarihle ilişkisi kaçınılmaz olmaktadır.

Çağdaş sosyologlardan Mills, tarih ile sosyoloji arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade etmektedir:

Her sosyal bilimin -ya da daha iyisi, ciddi denilebilecek her toplumsal çalışma dalının- düşüncelerinde tarihsel bir bakışa dayanması ve tarihsel materyallerden tüm olarak yararlanması gerekmektedir. Bu yakın anlayış, benim savımdaki fikri de dile getirmektedir... Tarihin doğasına ilişkin olarak tarihi aşan bir teoriyi benimsemiş olmadıkça ya da toplum içindeki insanı tarihsel olmayan bir varlık olarak tasarlamadıkça, hiçbir sosyal ilim tarih bilimini görmezlikten gelip, onu aşamaz. Toplumbilim adını taşıyabilecek değerde olan bir toplumbilim, ‘tarihsel toplumbilim’ niteliğini de taşımak durumundadır. Böyle bir toplumbilim, Paul Sweezy'nin deyişi ile “yaşanan günü, tarih olarak yazmak.” demektir (Mills, 1979: 227-228).

Toplumlarda yaşanan her bir sosyal olayın sosyolojinin konusunu oluşturduğu bilinen bir olgu olmasına göre bu olayların belirli bir tarihsel dönemi kapsadığı ve buna bağlı olarak da o dönemin izlerini taşıdığı yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza

² C. Wright Mills, *The Sociological Imagination*, New York: 1959: 145

çıkılmaktadır. Her yaşanan dönem bir önceki dönemin sonucu olarak yer bulur. Toplumsal süreçlerde tıpkı bunun gibi kendinden önceki süreçlerin bir nedeni olarak ele alınmakta ve bu bağlamda objektif ve net olması adına da sosyolojinin tarihle ilişkisi son derece önemli bir paya sahip olmaktadır.

Toplumbilim kuramı, tarih bilgisi olmadan gelişemez. Toplumbilimin çoğu anahtar sorusu, zaman içinde gerçekleşen süreçlerle ilgilidir; toplumsal yapı hususi bir geçmişten miras alınmıştır. Tarih çalışması da toplumbilim olmadan fakirleşir. Eğer tarihçiler toplumların nasıl işlediğiyle ilgili kuramlardan kaçınırlarsa, kendilerini ait oldukları toplumlara ilişkin sağduyudan kaynaklı fikirlerin içine hapsederler (Mann, 2012: 7). Mann'e göre "teoriden bihaber tarihçi kör, tarihten habersiz sosyolog sağırdır" (Jacoby, 2010: 20).

Görüldüğü üzere birbiri ile ilişki içerisinde olan bu iki bilimin etkileşimi pek çok konuda sosyolojik araştırmalarda da önemli bir yere sahip olması bakımından atlanmaması gereken bir husus olarak ele alınmalıdır. Toplumsal yaşamın her alanında kendini gösterdiği için genel bir iktidar ve devlet tanımı yapmak da mümkün olmamaktadır. Buna bağlı olarak, tarih boyunca iktidar ve devlet ile ilgili de birçok tanımın yapıldığı, sosyolojiye konu olması bakımından açıkça ortada yer almaktadır. Yaşanılan toplumsallık içerisinde devlet ve iktidar pek çok alanı belirleyerek hayatı şekillendirme noktasında çeşitli sonuçları da doğurmakta olduğu unutulmamalıdır.

Tarih boyunca insanlar, statü, mülkiyet, iktidar gibi alanlar itibariyle toplum içinde eşitsiz konumlara dağılmışlardır. Bu farklılıkları veya eşitsizlikleri ifade etmek için ise çeşitli kavramlar kullanılmıştır. Bu kavramlar bazen sosyal bir tabakayı, bazen de sosyal bir sınıfı işaret eden nitelikler taşımıştır. Sınıf veya tabaka olsun, bu kavramların hepsi toplumdaki hiyerarşik konumların belirlenmesi için kullanılmıştır (Başaran, 2017: 215). Her sınıf mücadelesi politik bir mücadeledir ve sınıf mücadelesi tarihin bir motorudur" (Marx ve Engels, 2007: 46). Marx'ın da ifade ettiği gibi tarih, sınıfların savaşımından ibarettir.

1.2. Kurallar ve İktidar

Toplumsal yaşam içerisinde nerede olursak olalım birtakım kurallarla karşı karşıya kalırız. Bu kurallar aslında kişinin ilk gözünün açtığı yer olan ailede başlar, sonrasında da toplum kuralları olarak kendine yer edinir. Okullarda konulan kuralların ve sınırlandırmaların da potansiyelimizi gerçekleştirmemiz noktasında aslında bir engel

olarak yerini aldığını söylemek mümkün olacaktır. Böylelikle toplumsal yaşamın gerek halihazırda alışık olduğumuz gerekse devletin ya da otoritenin koymuş olduğu kurallardan oluştuğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bizlerin bu kurallara uyması gibi karşı geldiği de olmaktadır. Aslında bunun altında yatan etken noktanın her bireyin içinde bulunan direnme duygusu olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır.

Kural koyma, insanların diğer insanlara kendi isteklerini yaptırdıkları bir iktidar stratejisidir. Kurallar dayanışık ilişkilerde rol alan farklı grupların izin verilen davranış şekillerini belirler. Ve kurallar bilinen egemenlik modellerini yansıtacak şekilde biçimlendirdiklerinden dolayı, toplumsal dayanışıklık ilişkilerinin yol açtığı baskı unsurunu kimi insanların kullanmasına izin verirken kimisine izin vermezler (Piven ve Cloward, 2010: 32). Kural koymanın bir egemenlik stratejisi olması gibi kuralları çiğneme de bu egemenliğe karşı bir meydan okuma stratejisidir. Kural koyma ve kurallara karşı gelme, karşılıklı bağımlılığa dayalı olan ve toplumsallığın doğasında var olan dolaylı baskı unsurunu durduran ya da harekete geçiren stratejilerdir (Piven ve Cloward, 2010: 19).

Aristo Yunan eyaletleri ayaklanmalarla sarsılırken, Machiavelli geç dönem Orta Çağ Floransa'sının hile ve kargaşasının ortasında, Hobbes İngiltere'deki iki iç savaş sonrasında ve Rousseau ile Smith ise "devrim çağı" olarak bilinen dönemin arifesinde yazmışlardı. Büyük sosyoloji kuramcıları on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında toplumsal ve politik karmaşasının ortasında yazdılar. Bütün bu düşünürler, siyasi görüşleri ne olursa olsun, çevrelerini saran başıbozukluk dalgasının ya egemenlikten yana ya da karşısında cereyan eden bir yarış olduğunu gördüler. Kısaca, kurallara karşı gelme ve kural koymanın insan toplumlarında iktidarı ele geçirme mücadelesinin merkezinde olduğunu anladılar (Piven ve Cloward, 2010: 20). Görülen şudur ki, geçmişten günümüze bakıldığında yaşanan çatışmaların, ayaklanmaların, savaşların olduğu çeşitli dönemlerde bu kaosun ortasında bile kendi fikirlerini yazmaktan geri kalmayan düşünürler olduğudur.

1.3. İktidar Tanımları

İktidar denilince akla ilk olarak siyasal açıdan iktidar gelse de aslında toplumsal yaşam içerisinde birçok alanda iktidar (power) kavramının karşımıza çıktığını görmekteyiz. Sosyal hayatın akışında kurulan ilişkilere bağlı olarak bir örgütlenme söz konusudur ve bu sebeple de neredeyse tüm noktalarda çeşitliliği barındıran bir kavram

olarak yer almakta olduğu açıkça görölmektedir. Ailede, eğitimde, iş hayatında hemen hemen toplumun her alanında görmemiz mümkündür. Örneğin, ailede babanın çocuğuna, okulda öğretmeninin öğrenciyeye, iş yerinde müdürün çalışana, askeriyede üstün asta gibi pek çok alanda görölmektedir.

Göröldüğü üzere toplumsal yapı süreçlerinde hâkim olan ve buna bağlı olarak da tahakküm altına alınanlar olmuş ve iktidar ilişkileri, bu ilişkilerin nasıl kurulduğu da son derece önem taşıyan kaçınılmaz bir gerçeklik olarak yerini almıştır. İktidar ve toplumsal yapı sürekli bir etkileşim halindedir. Bu sebeple de neyin iktidar yapısını ele alırsak alalım altta yatan toplumsal yapıyı göz ardı etmeden ele almak son derece önem taşımaktadır. Örneğin; Ignatief, Evans, Foucault, Melossi, Pavarini ve birçok başka araştırmacı Bentham'ın Panoptikon'unun İngiliz ceza tarihindeki önemi üzerinde durmuşlardır. Bu bilim adamları, 19. yüzyılın sonlarında Panoptikon'un yeni bir iktidar biçimi oluşturduğu ya da oluşturulmasına yardım ettiği fikrinde birleşmişlerdir (Werret, 2008: 87-88).

Genel olarak iktidar diye bir tanımlama yapmak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Toplumsal değişim süreçlerinde yaşanan farklılıklara bağlı olarak değişen iktidar biçimleri ve ilişkiler çeşitliliği de beraberinde getirmiştir. Bu sebeple farklı iktidar tanımlarından bahsetmenin yerinde olacağı ortadadır. İktidar kelimesinin İngilizce karşılığı olan “power” sözcüğü, halkı ve olayları kontrol etme yeteneğini, doğal bir hüneri, gücü, gücü kontrol eden kişiyi ve resmen sahip olunan hakkı ifade eder (CIDOE, 1995: 1105-1106).

Freud'a göre insanların çoğunda herhangi bir otoriteye duyulan ihtiyaç öyle baskındır ki, onlara göre eğer otorite tehdit altında olursa dünya yerinden oynar (Freud, 1999: 122). Bourdieu'ye göre iktidar ayrı bir inceleme alanı değildir, bütün toplumsal hayatın merkezinde yatar (Swartz, 2011: 18-19). R.H. Tawney (1931: 229) çift taraflı bir bakış açısıyla tanımlama yapmaya gider: “İktidar, bireyin ya da bir grup bireyin diğer birey ya da grupların davranışlarını kendi istekleri doğrultusunda değiştirmesi ve kendi değiştirmedeği davranışlarının değiştirilmesini önlemesidir.”

Güç istenci ya da güce sahip olma idaresi, Nietzsche'ye göre insanın yeryüzünde sahip olmak istediği önemli şeylerdendir. Güç istencine sahip olmak isteyen insan en temelde kendi iktidarını da temellendirmek ve onu devam ettirmek istemektedir. Güce sahip olan bir insanın doğrudan ya da dolaylı olarak iktidar sahibi olması da beraberinde gelmektedir. Nietzsche'nin iktidara ilişkin vurgusu temelde yönetimsel ya da idari bir

nitelikten ziyade insanın bizzat kendi bedensel ve toplumsal varlığına yöneliktir. Başka bir ifadeyle bu iktidar biçimi herhangi bir siyasi grup ya da devletin varlığıyla ilişkilendirilen iktidar biçimlerinden farklı olarak; doğrudan insanın varlığıyla ilgili bir iktidar tarzıdır. Efendi ve köle diyalektiği düşünüldüğünde efendinin güç istemi sayesinde kendi başına iktidara sahip olabilen bir varlık olduğu/olacağı anlaşılmaktadır (İliter ve Erdil: 2022: 271).

Güç (iktidar) denince bir ya da birden fazla kişinin bir toplumsal eylem içinde, o eyleme katılan başkalarının direnişine karşın da olsa, kendi iradesini gerçekleştirme şansı anlaşılır” (Weber, 1996: 268) ifadesini kullanan Weber ile, iktidara nicel bir kavram olarak yaklaşan ve onu, istenilen ya da tasarlanmış sonuçların üretilmesi olarak gören Russel’ı da aynı doğrultuda değerlendirmek mümkündür (Russel, 1990: 35). Weber, “iktidar ilişkisinin bir çizim odasındaki ya da pazardaki toplumsal ilişkilerde; bir amfi kürsüsünde ya da bir alayın komuta mevkiinde; bir erotik ilişkide ya da bir merhamet ilişkisinde ve akademik tartışmalardan spora kadar birçok alanda görüldüğünü iddia eder” (Lukes, 1990: 670). Aynı şekilde Foucault, “iktidarın her yerde bulunduğunu ve iktidar ilişkilerinin pratikte yaşamın bütün alanlarında geçerli olduğunu savunur” (Merquior, 1986: 148). Diğer bir ifadeyle Foucault, “iktidarı toplumsal bünyenin tüm pratiklerinde, kılcal damarlar şeklinde işleyen bir ilişkiler ağı, bir düzenek olarak kabul eder” (Fraser, 1989: 18).

“İktidarın bireylerin tohumuna kadar ulaştığı, bedenlerine eriştiği, hal ve tavırlarına, söylemlerine, öğrenimlerine, gündelik yaşamlarına sindiği kılcal var olma biçimini düşünüyorum” (Foucault, 2012: 23). Buradan yola çıkarak anlaşıldığı üzere Foucault’nun iktidar ile ilgili söylemlerinde “özne” önemli bir yerde bulunmaktadır. Aynı zamanda diğer üzerinde durduğu diğer bir noktanın ise “bilgi (episteme)” olduğu görülmektedir. İktidarın var olmasının bilgisiz mümkün olmadığı gibi bilginin de iktidara yol açmadan var olması mümkün olmamaktadır. Güç ve bilgi birbirinden ayrı düşünülemez. Birbirleriyle karşılıklı kurdukları ilişki ile de insanları etki altına aldıkları görülmektedir.

Weber’e göre insanlar, modern rasyonel çağın genel yapısı gereği birbirlerine karşı ‘akılcı eylemlerle’ hareket ettiklerinde güç sahibi olmaktadır. Böylece Weber’in güç ve iktidar eksenli açıklamaları daha çok akıl (rasyonellik) ve bürokrasiye yaslanmaktadır. Foucault’nun ele aldığı güç ve iktidar ilişkileri ise Weber’inki kadar siyasal, rasyonel

veya yakın zamana dönük değildir (Bingöl, 2019: 329). Weber'in güç kavramını iktidar ile ifade ettiği görülmektedir. Anlaşıldığı üzere onun için bir güce rağmen kendini var ederek gerçekleştirilmesi iktidar olarak ifade edilmektedir.

Hobbes'a göre iktidar sahibi bir güç olmadan, yani bireyleri kontrol eden ve gerektiğinde onları cezalandıran bir egemen olmadan, "sözleşmeye dayanan hiçbir uzlaşma veya birliktelik, doğal hukukun uygulanması için gerekli güvenliği sağlayamaz (Hobbes, 2014: 82). Poulantzas, iktidar kavramını "toplumsal bir sınıfın kendi özgül nesnel çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesi" (Poulantzas, 2004: 30) şeklinde ifade etmektedir. Yani sınıf ilişkilerinin aslında iktidar ilişkileri olduğunu savunmaktadır.

Tarihin her döneminde yöneten ve yönetilen olmuş, biri diğerini tahakkümü altına almıştır. Burada hiyerarşiden söz etmek mümkündür. Bu da çatışmayı beraberinde getirmiştir. İktidar olgusunun toplumsal süreç içerisinde çeşitlilik gösterse de her zaman var olduğu bilinen bir gerçektir. Bu çeşitliliğin sebebini de geçmişten günümüze toplumsal yapıdaki farklılıklar olarak açıklamak doğru bir yaklaşım olacaktır. Aynı zamanda sadece siyaset temelli olmayıp, yaşamın her alanında kendini gösteren bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.4. Devlet

Devlet, çok yönlülüğü içinde barındıran, içi çoğul bir kavram olarak ele alınmalıdır. Devlet, kurallar ve kanunlar koyan, yöneten, eğitimden sağlığa, sağlıktan hukuka pek çok alanda söz sahibi olan, şekillendiren içinde iktidarı barındıran toplumsal ve tarihsel bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanların birlikte yaşamasıyla oluşan toplum ile düzen sağlama konusu gündeme gelmiş ve devlet oluşmuştur. Günümüzde de siyasal birliğe duyulan bu ihtiyaç devletsiz bir toplumun düşünülemeyeceğini açıkça ortaya koymakta ve geçmişten günümüze şekillenerek önemini korumaya devam etmiştir.

Devlet" kelimesi Türkçe'ye Arapça'dan geçmiştir ve "tedavül eden" yani "elden ele geçen" anlamına gelmektedir. Fransızca karşılığı "etat", İngilizce karşılığı "state", Almanca karşılığı "staat"dır. Bu kelimelerin hepsinin kökeni Latince "status" kelimesinden gelmekte ve "hâl, durum, vaziyet" anlamına tekabül etmektedir. Eski Yunanlılar devlet için "polis", Romalılar "civitas" veya "res publica" kelimelerini kullanmışlardır. Orta Çağ'da devlet için "imperium (hükümlanlık)", "regnum (krallık)" gibi terimler veya toprak, ülke anlamına gelen "terra", "terre", "land" gibi terimler de

kullanılmıştır. Ancak bu terimler modern devlet kavramını karşılamamaktadırlar, çünkü devletin sadece bir unsuruna gönderme yapmaktadırlar (Gözler, 2009: 6-8).

Böylesi uzun bir tarihi olan, bu kadar çok biçime bürünen ve bu sıklıkta değişen bir siyasal organizasyon olarak devletin açık anlaşılır bir tanımını vermek oldukça güçtür. Bundan dolayı, devlet fikrinin normatif gücünün ve betimleyici geçerliliğinin doğruluğunu sorgulamaya açarken, devletin siyasal iktidarı perdeleyip perdelemediği, fetişleştirip fetişleştirmedeği veya gizemleştirip gizemleştirilmediğine dair soruları da gündeme getirir (Jessop, 2021: 30).

Devlet kavramı, siyasal yönetimin belirli bir karakter, kurum ya da kuruluşla [polis (şehir), civitas (vatandaş), regnum (krallık), imperium (egemenlik), vb.] özdeşleştirilmesi ile işlevsel olarak farklılaşmış modern toplumlarda, siyasal buyruğun daha soyut niteliği arasındaki tarihsel karşıtlığa dalalet eder. Bu toplumlarda siyasal sistem, merkezinde bulunan devletle birlikte, kurumsal ve işlevsel olarak toplumun geniş kısmından dışsallaştırılıp, iktidarı devlet adına uygulayanlardan ayrılmış, kişiliği olmayan bir biçim alırken, bir sonraki aşamada zaman zaman hükümeti kuran siyasi parti ve siyasi ittifaklardan da ayrışır (Jessop, 2021: 39).

Uzam fikri bizatihi devlet fikrine içkindir. Politik bir aygıtın zaptını gerektiren toprağa dayalı bir hazne olarak düşünülen belli bir uzamın egemenlik ve idaresi, “devlet” kavramının ön plana çıktığı aynı dönemde ilk olarak Avrupa’da ortaya çıktı. “Devlet” (state) terimi, söz konusu toprak üzerinde toprak ve mülkiyet haklarına gönderme yaparak emlak (estate) sözcüğünün ve belli bir mevki ile ilişkilendirilen yetke ve haklardan bahsederek statü sözcüğünün köklerini birleştiren etimolojik bir karmadır (Neocleous, 2014: 167).

Çoğu incelemeyi modernitedeki iktidarla ilgili sorulara yönlendiren merkezi bir aksiyom da şudur: “Gerçek” toplumlar devletin koruyucu gölgesi altında gelişir. Devletçi politik tahayyülün çekirdek özelliğini meydana getiren bu aksiyom, modernliğin o kadar baskın bir parçası hâline gelmiştir ki birçok yönden düşünme biçimimiz onun tarafından şekillendirilir. Devlet düşüncesi entelektüel çelişki tarafından kuşatılmasına rağmen -bir yandan savaşın nedeni iken diğer yandan barışın aracısı, bir yandan adaletsizliğin nedeni iken diğer yandan temeli, bir yandan ekolojik felaketin azmettiricisi iken diğer yandan çevrenin kurtarıcısı olarak kabul edilir-, düşünme biçimimizi o kadar belirlemiştir ki

devletsiz bir toplum fikri ya çok sapkın ya da ilkelik savunusu olarak kabul edilir (Neocleous: 2014: 10,11).

Devlet fikri hiç oluşmamış toplumlar da mevcuttur (Marx ve Engels, 2013: 34). Bunun sebebi devletin, doğal bir olgu değil insanlar tarafından üretilmiş bir örgüt olmasıdır. İlkel toplumlar, devletsiz toplumlardır. Çünkü ilkel toplumlarda devleti oluşturacak koşullar bir arada değildir (Koçak, 2006: 29-30). Kentleşmenin başlaması ile kent ve köy ayrımı, zihinsel ve bedensel iş bölümünde ciddi bir ayrımı, bir dönüşümü de başlatmıştır. Kentleşmenin ve kent yaşamının başlaması yönetsel bir yapının, polis örgütünün ve vergi toplayacak kurumların da gereğini zorunlu kılmıştır. Bir başka deyişle politika ve politik kurumlar ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, devlet bir yönetim aygıtı olarak toplumsal iş bölümü çerçevesinde oluşmuştur da denilebilir (Öztürk, 2015: 103,104). Anlaşıldığı üzere, ilkel toplumlarda devlet söz konusu değildir. Yaşanılan değişimler ve farklılıklar ile eşitlikçi yapı bozulmuş devlet ortaya çıkmıştır. Bu farklılıkların ve eşitsizliklerin yaşanmasında da kentleşme büyük bir önem taşımıştır.

1.5. Kavramsal Olarak Devlet

Devlet kavramı, nasıl ortaya çıktığı ile ilgili pek çok tanımlamalar yapılmış, hiçbiri üzerinde de birlik sağlanamamış ve bu da beraberinde farklı teorileri gündeme getirmiştir. Öyle ki Jessop'ın da ifade ettiği gibi devlet ile ilgili son derece fazla ve çeşitliliği içinde barındıran araştırmalar söz konusu olmuştur. İlkçağda Yunan siyasal düşüncesinin bir ürünü olan şehir devletleri modern anlamda “devlet” olmamakla birlikte; belirli sınırları olan siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik bir bütündür (Göze, 2007: 1).

Yunan düşünürleri arasında önemli bir yere sahip Platon'a baktığımızda “Devlet” adlı eserinde ideal bir devletin nasıl olması gerektiğini anlattığını görürüz. Ona göre bir toplumda iş bölümü kaçınılmazdır. İş bölümü ile her şeyin daha kolay yapılacağını savunmaktadır. İnsanların tek başına her işi yapamayacaklarını ve bu noktada diğerleriyle yardımlaşarak ihtiyaçlarını karşılayabileceğini dile getirmiştir. Bu sebeple de insanın doğal ve toplumsal bir hayvan olduğunu ifade etmiştir. İnsanın topluluk ile yaşaması da temel ihtiyaç ve arzularından birini oluşturmaktadır. “Toplum yapan, insanın tek başına kendi kendine yetmemesi, başkalarını gerekmesidir. Yoksa toplumun kurulmasında başka bir sebep var mı?” (Platon, 1975: 59).

Devlet ve toplum arasında bir benzerlik kuran Platon, toplumun tek başına insandan daha büyük bir varlık olduğunu vurgulayarak “biyolojik devlet” teorisine katkı

sağlamıştır (Gözler, 2011: 143-144; Göze, 2007: 29). Platon toplumun temel ihtiyaçlarını düzenleme noktasında da devletin görevini önemli kılmıştır. Devleti bir organizmaya benzetmektedir. Platon, her insanın kendi arzusunun ve gerçekliğinin ne olduğunu keşfetmesini, bu amaca göre yaşamını devam ettirmesini devletin görevi olarak görür ve eğer bu gerçekleşmezse devletlerin elbet zarar göreceğini söyler. Ünlü düşünür Platon'un bu fikri günümüzde de gerçekliğini korumaktadır. Bir özne olarak her birey kendi benliğini ve hakikatini keşfederek yaşadığında toplumun çok daha ileriye gitmesi mümkün olacaktır.

İbn-i Haldun de Platon gibi sosyolojik düşünceye öncülük yapan isimlerden biridir. Tarih felsefesine büyük katkıları olmuştur. İktidarın varlığını toplumda gerekli ve mecburi görür. İnsanın toplum içinde yaşamasının kaçınılmaz olduğunu söyler. Bu sebeple de düzene koyulması için bir otorite ihtiyacı ortaya çıkar düşüncesini savunur. İnsanları kötülük ve haksızlıktan devlet korur. İbn-i Haldun'a göre, devlet bir topluluğu temsil eden tek siyasi erk olup, yöneten ve yönetilen diye ikiye ayrılan kent toplumlarında varlığını gösterir. Hiçbir kaideye bağlı kalmaksızın herkes üzerinde güç kullanabilme kapasitesine sahiptir (Uygun, 2008: 91). Her siyasal otoritenin temelinde o otoritenin yaslandığı toplumsal taban vardır. Devletin başlangıcı asabiyete dayanmaktadır (Haldun, 2015: 388). Devlet, İbn Haldun'da, herhangi bir asabiyete ait hâkimiyetin mekânsal ve zamansal uzantısıdır (Cabiri, 2018: 263). Toplumdaki en güçlü asabiyet siyasal iktidarı ele geçirir (Haldun, 2015: 388).

İbn-i Haldun aynı zamanda din ve devlet işlerinin birbirine karışmaması gerektiğini söyleyerek laik devlet siyaseti teorisinin de temellerini atmıştır. Ona göre asabiyet bağı hep olmalıdır. Bu bağın beraberinde kendi içinde değişimi ve dönüşümü de getirdiği kaçınılmaz bir gerçek olarak karşımıza çıkar. İnsanların doğması, büyümesi ve ölmesi gibi devletlerde kurulur, gelişir ve sonrasında da çöküşü ile belirli süreçlerden geçmiş olur. İbn-i Haldun devleti insan eliyle ortaya konan kutsal bir ürün olarak tanımlamaktadır. Bu yönüyle Hegel'e temel olduğunu söylemek mümkün olacaktır.

Machiavelli de döneminin önemli siyasal isimlerinden biridir. Onun için güç çok önemli bir yere sahiptir. İnsanın doğası itibarıyla kötü olduğunu savunur ve buna bağlı olarak da korku duygusunun geliştiğini söyler. Bu durumda da korunma ihtiyacı gündeme gelir ve devlete gereksinim duyulur. Machiavelli'nin kabul ettiği birey için gerçek olan tek şey, kendi çıkarıdır; o, bencildir. Bu doğrultuda insanın bencilliğini bir başkasına

zarar vermeden kullanabilmesi ve kötünün önlenmesi, yalnızca toplumsal/politik bir zorunlulukla gerçekleşebilecek bir durumdur (Kefeli, 2010: 45). Buradan da yola çıkarak yukarıda da değinildiği gibi devlet ile bu durumun önlenilebileceği düşüncesi açıkça ortaya çıkmaktadır.

Machiavelli devletin temelinde ahlaki ilkelerin yerine hukuki ilkelerin yerleşmesi gerektiğini ifade ederek, salt geleneksel ilkeleri temel alan devlet yapılarını eleştirmiştir (Cassirer, 1984: 139). Böylece devlet kavramı geleneksellikten kopmuş modern anlayış gündeme gelmiş ve gelişerek günümüze ulaşmıştır. Machiavelli, Prens adlı eserinde, “örgütlenmiş bir güç olarak, kendi bölgesinde üstün ve diğer devletlerle ilişkilerinde bilinçli bir yükselme politikası izleyen siyasal kurum” anlamında devlet kelimesinden söz etmiştir. Bu nedenle Machiavelli, ülke-insan topluluğu-egemenlik unsurlarıyla beliren modern devlet anlayışının kurucusu sayılır (Ağaoğulları ve Köker, 2004: 172).

Bodin’e göre, “Nasıl ki kenarları, pruvayı, pupayı, güvertiyi bir arada tutan omurgaya sahip olmayan bir gemi biçimsiz bir tahta yığınının başka bir şey değilse, bütün üyeleri ve bunların parçalarını, bütün aileleri ve dernekleri tek bir beden şeklinde birleştiren egemen erki olmayan bir devlet de devlet değildir” (Köker ve Ağaoğulları, 1994: 19). Buna göre devletin temelinde egemenlik olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Thomas Hobbes, John Locke, J. J. Rousseau da devlete ilişkin çalışmalarını doğa durumu üzerinden ele almış “toplum sözleşmesini” merkeze koyan düşünürler olarak katkı sağladıkları görülmektedir. Bu düşünürler devletin oluşumunu insan iradesine dayandırmışlardır. Hobbes’un tanımlamasıyla doğa durumu kısaca, “homo homini lupus” (insan insanın kurdudur) şeklinde formüle ettiği bir savaş durumudur (Ağaoğulları, 2015: 434). Hobbes’a göre doğa halinde herkesin herkesle savaşı vardır. Kargaşa vardır. İnsanlar bu kargaşayı sona erdirmek için bir anlaşma yaparak bazı haklarını “Leviathan”’a devretmişlerdir. Hobbes’a göre devlet barış ve güvenliği sağlamak için kurulmuştur. Güvenlik ancak adalet ile sağlanır (Göze, 2007: 133-142). Hobbes’a göre devletin varlığı kural koymada önem taşımaktadır. İnsanların güvenliğini sağlayacak olan egemen gücü devlet olarak görmektedir.

Locke ise Hobbes ile genel çerçevede aynı düşünceleri dile getirirse de doğa durumunu Hobbes’un savunduğu gibi kargaşa ve savaştan değil, insanların her türlü haktan özgürce ve eşit bir şekilde yararlandıkları bir durum olarak dile getirir. Locke, Hobbes’a göre daha iyimser bir biçimde konuyu ele almaktadır. Locke’a göre devlet,

sadece kendi sivil çıkarlarını tedarik etmek, korumak ve geliştirmek için teşkil edilmiş bir insan toplumdur. İnsanların birbirlerini hataları konusunda uymaları, yanlışlıktan uzaklaşmaları için teşvik etmeleri ve sonuçta doğruya yöneltmeleri her insanın tabii görevidir. Ancak onların haklarını korumak, kanunları icra etmek, kanunlarla yaptırım uygulamak, itaat beklemek ve kılıçla zor kullanmak devletin hak ve yükümlülükleridir ve başka kimseye ait değildir (Locke, 2013: 34, 36, 73).

Jean-Jacques Rousseau'da Locke gibi doğa durumunu insanın özgürce, eşit bir şekilde mutlu yaşadığı bir durum olarak ifade ettiği görülmektedir. Rousseau kişileri pozitif bir yaklaşım ile alır ve dolayısıyla bu durum savunduğu doğa durumu görüşüne de yansır. Bir insan bir toprak parçasının etrafını bir çitle çevirip, "burası benimdir" deyince (mülkiyet ortaya çıkınca) uygar toplum kurulmuş, uygar toplumun kurulmasıyla da bu iyi/mutlu düzen son bulmuştur (Rousseau, 2010: 133). İnsanların daha fazlasına sahip olmak için giriştikleri mücadele, yeni doğmuş toplumu korkunç bir savaş durumuna sokmuştur. Bu toplumda ne zengin ne de fakir hiç kimse artık güvende değildir. Bu hususta Rousseau, eşitliğin ve özgürlüğün olmadığı bu güvensizlik ortamından çıkış için toplum sözleşmesini kurtuluş olarak görmüştür (Göze, 2007: 197-198). Açıkça anlaşıldığı üzere, insanların sahip olduklarından fazlasını istemeleri ile var olan mutlu düzen yerini kaosa bırakarak güvensizlik ortamı oluşmuştur. Bunun engellenmesi için de bir sözleşme ihtiyacı ortaya çıkmış ve böylece devlet ortaya çıkarak toplumun bu güvensizlik ortamını yönetme noktasında önemli bir yere sahip olmuştur.

Gramsci'ye baktığımızda da hegemonya kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bir toplumda egemen sınıfın diğer sınıf üzerinde hakimiyet kurarak üstünlük sağlamayarak kendi dünya görüşünü dayatması olarak tanımlanabilir. Rıza ve güç hegemonyayı oluşturur. Hem sivil toplum hem de devlette hegemonyayı görmek mümkündür. Bir ikna süreci olarak hegemonyaya uyarlandığımızı söylemek doğru olacaktır. Devlet = politik toplum + sivil toplum, başka bir deyişle zorlama zırhıyla korunan hegemonya biçiminde söylenebilecek anlamda sivil toplum kavramına göndermede bulunulması gereken öğeleri içerdiği belirtilmelidir (Gramsci, 1971: 263). "Devlet, kendisi aracılığıyla yönetici sınıfın, egemenliği yalnızca haklı gösterip koruduğu değil, ama yönetimi altında tuttuklarının etkin rızasını da kazanabildiği pratik ve teorik etkinliklerin karmaşık bütünlüğüdür" (Gramsci, 2014: 244).

Devletin tarihi ile insanın tarihini bir bütünlük içinde değerlendiren Hegel'e göre devlet, insanın var olmasına bağlı olarak zorunluluk gösterir (Hegel, 2003: 163). Buradan da anlaşılacağı üzere birey, tek başına değerlendirilemez. Bu açıdan birey devlet ile ele alındığında anlamlı olmaktadır. Hegel'e göre tek ve biricik olan devlettir. İnsanlık tarihinin; aile ile başlayarak toplum ile devam edip, devlet ile tarihsel devinimini tamamladığını savunur. Bu üç unsur birbirinden bağımsız düşünülemez. Ona göre devlet, insanlığın ortaya koyduğu biricik olan ve toplumun yaşayacağı en son aşamadır.

Devlet, bireyin -birey geneli bilip istediği ve o inandığı ölçüde kendisinde özgürlüğüne sahip olduğu ve tadını çıkardığı gerçekliktir. Devlet böylece öteki somut yanların, tüzenin, sanatın, törelerin, yaşamın rahatlıklarının buluşma noktası olur. Devlette özgürleşir nesneleşir ve olumlu olarak gerçekleşir (Hegel, 2003: 113). Hegel, ideal devleti toplumun tüm bileşenleri arasında adil ve etik bir adaptasyon süreci oluşturmuş bir yapı olarak benimserken, Marx, üretim ilişkileri üzerine konumlanan devletin ortak iyiyi temsil etmekten uzak bir tavır sergilediğini ve sınıfsal ilişkilerin siyasal bir ifadesi olduğunu vurgulamaktadır (Carnoy, 2015: 70).

Marx'ın savunduğu devlet, topluma dıştan dayatılan bir güç değil; aksine toplumun ürettiği bir örgüttür. Devlet, ekonomik temelli çıkar çatışmaları sonucu toplum tarafından yaratılan, ancak güçlendikçe toplumun üstüne çıkan ve toplumdaki yabancılaşan bir güçtür (Marks ve Engels, 2013: 32). Marx, topluma ekonomik temelli bakmaktadır. Ekonomik gücü politik gücün temeli olarak görür ve bu güce sahip olmak için de mülkiyeti arttırmak gerektiğinden söz eder. Toplumsal yapının kökeninde de mülkiyet ilişkileri olduğunu ve alt yapının üst yapıyı belirlediğini söyler. Buradaki alt yapıdan anlamamız gereken mülkiyet ilişkileri iken, üst yapı; devlet, ideoloji gibi maddi olmayan her şey olarak ifade edilebilir.

Her sınıf savaşımını siyasal bir savaşım olarak görür. Ona göre çatışma doğal ve kaçınılmazdır. Yaşadığımız dünyanın içindedir. Burada da aslında güçlünün zayıf üzerinde kurduğu baskı ve egemen olma durumu söz konusu olmaktadır. İlk etapta toplum çıkarı için kurulmuş olan devleti de güçlü olanın diğeri üzerinde kurduğu baskı ve bu baskıyı uygulayan sınıfın aracı olarak görmektedir.

Alman sosyolog Max Weber, devleti önemli bir yere koymuştur. Ona göre modern toplum, bürokratik toplumdur. Bürokrasinin hayatımızın her alanında yer alarak iş bölümünü ve toplumsallaşmayı temsil ettiğini savunur. Dahası toplumun tipik bir

örgütlenmesi olarak görmektedir. Devlet-birey ilişkisinde insanların yasalara bağlı olarak, belirli görevlerle yaşadığını buna bağlı olarak da bürokrasinin görev odaklı olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda da bürokrasiyi devletin iskeleti olarak görür. Bürokrasi sayesinde devletin kendisini kurumsallaştırdığını söylemektedir. Rasyonalitenin ve aklın egemen olduğu bürokraside, bu rasyonelliğin aşırılığı boğucu yapısı ile insanları özgürlüklerinden alıkoyarak bir nevi robot gibi yapacağını söyler. Bu sebeple de bürokrasiyi demir kafes olarak ifade eder.

Weber, çağdaş devleti tanımlarken; belirli bir ülkenin sınırları dahilinde -ülke kavramı çağdaş devletin özelliklerinden biridir- kendi çıkarı için başarılı bir şekilde yasal kaba kuvvet tekeli savunan insani bir ortaklaşma olarak ele almak gerektiğini söylemiştir. Gerçekte yaşadığımız döneme uygun olan şey, tüm öbür topluluklara ya da bireylere ancak devletin hoş gördüğü ölçüde şiddete başvurma hakkının tanınmasıdır. Böylece devlet şiddet hakkının tek kaynağı durumuna gelmektedir (Weber, 2006: 26-27).

Tüm bunlardan yola çıkarak Weber'e göre devlet, gücü elinde bulundurarak hakimiyet kuran bunu da meşru bir yetki olarak ifade eden bir örgütlenme olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletler yalnızca kendi topraklarında çok güçlü olmaları anlamında değil, fakat belirli bir mekânın sınırlarını kontrol ettikleri ve bu sınırlar içerisindeki yurttaşları "temsil etme" iddiasında oldukları için "egemen" olmaya devam ederler (Neocleous, 2014: 171).

1.6. Devlet Kuramları

Devlet ile ilgili geçmişten günümüze kadar kendi dönemleri içinde pek çok farklı tanım yapıldığı ve farklı yönlerden ele alındığı görülmektedir. Her düşünür tarafından görüş birliğine varılmış bir tanım bulunmadığı ortadadır. Bu farklılıklar da nasıl ki tek genel geçer kabul edilen bir tanımdan ziyade çok çeşitli ve her dönemin kendine ait devlet tanımını ortaya çıkardıysa, buna bağlı olarak devletle ilgili çeşitli kuramları da gündeme getirdiği söylenmelidir. Genel olarak Marksist, Weberci, Çoğulcu ve Seçkin devlet kuramları olarak ele almak mümkün olacaktır.

1.6.1. Marksist Devlet Kuramı:

Marksist literatürde politik mücadele, ekonomik mücadeleden ayrı olarak ele alınmakla birlikte, politik pratiğin nesnesinin şimdiki an olduğu ve temel hedefinin devletin politik yapılarına sahip olduğu ölçüde bir formasyonun ünitesinin dönüşümlerini

ürettiği ya da üniteyi koruduğu vurgulanır (Poulantzas, 2014: 44). Marksistler, devleti siyasi mücadelenin bir alanı olarak sınıfların mücadele ettiği ama kapitalistlerin kendi alanında olmasından doğan çok büyük avantajlarının olduğu bir alan olarak görmeye meyletmişlerdir. Devleti kapitalizmin meşrulaştırma ve yeniden üretilmesi işlevine hizmet eder görmüşlerdir. Marksistler devletlerle değil, “devlet” ile, özellikle “kapitalist devlet” ile ilgilenmişlerdir (Amenta, 2010: 98).

Buna göre söylenebilir ki, kapitalist toplumda burjuvazi ve proletarya olmak üzere iki önemli sınıf yer alır ve bu sınıflar çatışan iki karşıt kutbu temsil etmektedir. Bu durumu sağlayan faktörlerden biri de aslında devletin bu koşullara katkı sağlıyor olmasıdır. Burada mülkiyet ilişkileri eşitsizliğin temelini oluşturur. Biri diğeri üzerinde cebir ve şiddet uygulayarak hakimiyet kurmaya başladığında özel mülkiyette açığa çıkmış olur. Buna bağlı olarak özel mülkiyeti sınıf çatışmasının nedeni olarak görmek mümkün olacaktır.

Marksist tahlil, ‘toplum’ hakkında daha toparlayıcı bir görüş olmaktan ziyade, sadece ‘kapitalist toplumsallaştırma’ ile ilgilenir ve genel olarak toplumsal etkilerle ilgilenmez (Jessop: 2016: 21). Marksizmin temelinde diyalektik materyalizm yatmaktadır. Gerçeğin temelini madde olarak ele almaktadır. Diyalektikten bahsedilen, zıtlıkların çatışmasıdır. Mülkiyet durumunu belirleyen de maddi öğelerdir. Sınıf kavramına ilişkin görüşlerine göre devletin de bir sınıfsal yapısı olduğu göz ardı edilmemelidir. Üretim ilişkileri toplumsal yapıyı belirlemekte buna bağlı olarak da devlet şekillenmektedir.

Marksist düşünce, esas itibariyle bürokrasiyi, çeşitli gerekçelerle eleştirmiştir. Sınıfsız toplum ve devletsiz bir yönetim düşünen Marksist teorinin bürokrasi gibi bir güce taraftar olması düşünülemezdi (Mises, 1947: 11-13). Marksist devlet teorisinin müşterek yapısı şudur: Birikim ve meşruiyet için gerekli olan bazı koşullar olmadığında ve kapitalizmin yeniden üretimi tehdit edildiğinde devlet, bu koşulları sağlamak için gerekli olan işlevleri yerine getirir. Kapitalizmin varlığını sürdürmesi devletin faaliyetlerine bağlıdır. Dolayısıyla bütün kamu politikaları, kapitalizmin varlığını sürdürmesi için gerekli olan koşulları yaratma gayretini temsil eder (Przeworski, 2014: 114).

1.6.2. Weberci Devlet Kuramı:

Devlet merkezci analizciler, devletleri Weber'in anlayışıyla, bir örgütler topluluğu ama işlevleri ve görevleri açısından biricik olan bir topluluk olarak görme eğilimi gösterirler. Devletleri böylesi Weberci şekilde düşünmek, siyasal yaşamda neyin açıklanmaya değer olduğunu değiştirdi ve yeni araştırma sorularının ve gündemlerinin önünü açtı (Amenta, 2010: 95). Ek olarak Weber'in demokrasiyi, siyasal gücün minimize edilmesi olarak gördüğünü söylemek doğru olacaktır.

Weber'in inşasının varsayımına göre, devleti desteklemek üzere mantıksal formal yasa ve bürokratik hükümlerliliğin ortaya çıktığı ve devletin de yegâne 'meşru' hukuk kaynağı olma iddiasıyla karşılık verdiği her yerde, devletin formel rasyonelleşme süreçlerinin özerkliği güçlenir. Çünkü yasal düzenlemelere uyum sağlayan eğitilmiş yargıçlar ve uzmanlaşmış, profesyonel bir memur sınıfı, devletin gayri şahsi ve evrenselci niteliğini pekiştirir. Süreç içerisinde devlet formel anlamda daha rasyonel, daha hesapçı ve kardeşlik etiğine daha yabancı hale gelir (Kalberg, 2017: 251).

Weberciler sınıf, statü ve parti olmak üzere üç tahakküm biçimine eşit düzeyde analitik önem verir. Marksist ve Weberci olanlar, devlet ve sınıf tahakkümü arasındaki ilişkiyi incelerken, ikisinin nasıl bir ilişki içinde olduğu konusunda ayrışır. Bununla birlikte, hiçbir durumda "devlet" ve "sınıf" iktidarı arasındaki ayrımı somutlaştırmazlar, öyle ki devlet iktidarı, toplumun dışında ve üstünde duran ve kendi ayakları olan özerk özne sıfatıyla devletin malı olur; sınıf tahakkümü, tamamen ekonomide veya sivil toplumda demirlenir ve devlet ile ekonomi ya da sivil toplum arasındaki bu keskin farklılaşma dış güçlerle çatışma içinde bulunan diğerlerini kontrol eden öznelerin çabalarına neden olur. (Jessop, 2021: 149-150).

1.6.3. Çoğulcu Devlet Kuramı:

Çoğulculuk, sınırları çizilmiş bir coğrafyada, üstün ve sınırsız güç merkezi olarak egemenliği kendinde toplayan tekçi (üniter) devlet anlayışına tepki olarak geliştirilen eklektik bir kuramdır. Devlet, şiddet araçlarının tekeline sahip olsa da o gücü dengeleyebilecek sendikalar, dernekler gibi toplumun geneline yayılmış örgütlerden üstün değildir (Hirst, 1993: 1-13). Çoğulcular, devleti siyasi mücadelenin bir alanı olarak, her tarzda çıkar grubunun ve vatandaşın katılabildiği ve yarışabildiği ama seçilmiş görevlilerin birtakım avantajlarının olduğu büyük oranda tarafsız bir alan olarak görme eğiliminde olmuşlardır (Amenta, 2010: 98).

Çoğulcu teori için devletin menfaati değil devleti oluşturan sosyal grupların refahı ve güvenliği ön planda olmalıdır (Cerny, 2006: 83). Devlet çeşitli baskı grupları arasındaki denge mekanizmalarını içeren bir aygıt olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla devlet, toplumdaki güçsüz konumda olan grupları, kamu yararı için korumak amacıyla; gruplar arasında dengeleme ve hakemlik görevleri yapmaktadır (Dastoor, 1994: 2).

Çoğulculuğa göre, iktidar belli bir elit grubun kontrolünde değildir ve iktidar toplum içerisinde dağılmıştır. Çoğulcu yaklaşımın özü; siyasal sistem içerisinde siyasal ve toplumsal iktidarın merkezinin çoğul olması gerekliliğidir (Acar ve Uslu, 2016: 49-50). Tüm bunlardan anlaşıldığı üzere çoğulcu teoriye göre, devlet gücü elinde bulunduran bir kurum olsa da diğer kurumlardan üstün değildir. Bu sebeple de egemenliği sadece kendisinde var etmeye çalışması doğru bir yaklaşım olmamaktadır. Toplum içerisinde yer alan bir araya gelerek örgütlenmiş her kurumun da egemenliğinin söz konusu olduğu unutulmamalıdır. Egemenliği sadece devlete ait olarak görmek bu sebeple yanlıştır. Bu teori yetki ve gücün tek bir kaynak olarak devlette toplanamayacağını, kurumlar arasında yayıldığını savunmaktadır.

1.6.4. Seçkinci Devlet Kuramı:

Seçkinci teorinin kökeninde eşitsizlik ilkesi yer almaktadır. Hiçbir toplumda siyasi iktidarın dağıtım mekanizması -karar alma, uygulama, hesap verilebilirlik- toplumun tüm fertlerine eşit olarak yansıtılmaz. Dağıtım mekanizmaları kimine daha adil bir biçimde yansıtılırken bir başkasında aynı biçimde tezahür etmeyebilmektedir. Eşitsizliğin temel yapısı da bu durumdan kaynaklanır. Bu teori içerisinde de bu eşitsiz durumun ortadan kaldırılmasının güç olduğu tekrarlanmaktadır. Dolayısıyla seçkinci teoriler Marksizm'in temel savları üzerine sürekli bir biçimde eleştiriler getirmiştir. Seçkinci realite belirli bir döneme sıkışmayarak, sürekli kendini yenileyip değiştirerek devamlılığını baki kılmaktadır. Toplumda daima iki ayrı grup bulunmaktadır. Bunlar gücü elinde bulunduranlar ile bundan mahrum olanlar (Çeğin, 2018: 175).

Seçkinci yaklaşımın temel araştırma nesnesi, toplumsal iktidardır ve iktidarın kimin elinde olduğu, kim tarafından yönetildiği temel araştırma sorularındandır (Acar ve Uslu, 2016b: 22). Çıkış noktasını belirli bir azınlığın, toplumsal hayatın paydaşları olan çoğunluğu yönetmesi oluşturur. Hemen hemen bütün yönetim sistemleri bu biçimde örgütlenmiştir. Bütün toplumlarda siyasi süreç üzerinde, iktidar aygıtlarını yönetme ve işlerlik kazandırma konusunda bazıları diğerlerine olan kıyaslamalarla daha ayrıcalıklı ve

güçlü konumdadır. Söz konusu grup, iktidara yerleşmenin ve onun araçsal imkânlarından sağlanan büyük avantajlar sayesinde, toplumsal kaynakları kontrol ettiği ve siyasi süreci yönlendirdiği için odaklanması gereken asıl önemli grubu teşkil etmektedir. Yönetilenler ise sayıca az, niteliksel olarak çok olan azınlık gruba göre güçsüz ve örgütsüz bir yapılanmada yer almaktadır (Çeğin, 2018: 171).

Buradan yola çıkarak seçkin -diğer adıyla elitist- teori en temel anlamıyla toplumda iktidarın sadece küçük bir azınlığın elinde olması şeklinde ifade edilebilir. Toplumun kim tarafından yönetildiği burada önem taşımakta ve karşılığında azınlık cevabı alınmaktadır. Aslında bu durumda yöneten ve yönetilen olarak iki grup oluştuğu görülmektedir. Buradaki yöneten ise gücü elinde bulunduran azınlık şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu teorinin eşitsizliği toplumların temeline oturttuğu ve her zaman da varlığını sürdüreceği görüşünü savunduğu açıkça ortadadır.

Bölümü bitirirken, iktidar ve devlete dair yapılan farklı tanımların ve bu doğrultuda ele alınan çeşitli devlet kuramlarının asıl konumuz olan Michael Mann'ın devlet ve iktidar teorisine temel teşkil etmesi amaçlandığı söylenmelidir.

İKİNCİ BÖLÜM

GENEL BİR ANALİZ ÜZERİNE

2.1. Karşılaştırma Üzerine: Tarihsel Sosyoloji- Çağdaş Sosyoloji Teorileri

“Sosyologlar, hoşlanarak ya da hoşlanmayarak, bilerek ya da bilmeyerek sosyolojinin karakterini belirleyen varsayımlar ve bu varsayımlarda oluşan değişimlerle değişen önsel varsayımlar çerçevesinde araştırmalarını örgütlerler. Bu yüzden, sosyolojinin karakterini açıklamak ve ne olduğunu tam olarak anlamak, insan ve toplum hakkında en temel varsayımları açığa çıkarmayı gerektirir. Bu nedenlerden dolayı, sosyolojinin karakterini anlamada benim bakacağım şey, sosyolojik çalışmalarda kullanılan yöntemler değil, daha çok insan ve topluma ilişkin varsayımlar olacaktır. Sosyolojik çalışmalarda belli bir araştırma yönteminin kullanımı, insan ve topluma ilişkin belirli varsayımların kabulü anlamına gelir” (Gouldner, 1970: 28).

Alvin Ward Gouldner’ın ifade ettiği gibi insan ve toplum ile ilgilenen sosyoloji için kuramlar çeşitli varsayımlar ile temel oluştururlar. Kuramlar içinde yaşadığımız hayatı ve toplumu anlamlandırma noktasında son derece önemli yere sahiptirler. Buna bağlı olarak sosyoloji içinde kaçınılmaz bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Çeşitliliğin böylesi yoğun olduğu toplumların anlaşılması için tek bir kuramdan bahsetmenin mümkün olmadığı da açıkça ortadadır. Bu sebeple konunun daha net anlaşılabilmesi için çağdaş sosyoloji ve klasik sosyoloji teorileri karşılaştırması yapmak yerinde olacaktır. Çalışmamızın odağında bulunan Micheal Mann’de çağdaş sosyologlar arasında yer almaktadır.

Buna göre kabaca bir karşılaştırma yapacak olursak;

1. Klasik sosyoloji için daha geniş alanda çalıştığını söylememiz mümkünken, çağdaş sosyolojinin tek bir alanda yoğunlaştığını ifade edebiliriz.
2. Klasik sosyoloji devletin oluşum süreçlerine dayanırken, çağdaş sosyoloji modern devletler kurulduktan, tüm oluşum tamamlandıktan sonra çalışmaya başlamaktadır. Yani klasik sosyolojinin süreci, çağdaş sosyolojinin ise var olmuş olanı, oluşanı ele aldığını söyleyebiliriz.
3. Klasik sosyoloji ve çağdaş sosyolojinin ele aldığı konularda da farklılıklar söz konusu olduğu görülmektedir. Klasikler; intihar, iş bölümü, bürokrasi,

yabancılaşma gibi toplumsal düzeni idealize eden konularda yazılar ele alırken, çağdaş sosyoloji ise yapı ve eylem ile ilgili tartışmalar yazmaktadır.

4. Klasik ve çağdaş sosyolojisi arasındaki bir diğer önemli farkın nesneye bakış açılarında olduğu görülmektedir. Klasikler nesneye dışarıdan bakarken, çağdaşlar içeriden bakmaktadır. Bu doğrultuda çağdaş sosyoloji nesneye yabancılaşmamak gerektiğini, arada çok mesafe olmamasını söylerler. Bu da refleksivite olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramın aralarındaki en önemli farkı oluşturduğunu söylemek mümkün olacaktır.
5. Klasik sosyologlar da tözcü düşünme söz konusudur. Oysaki toplumsal olgular tözcü değildirler. Bu sebeple sosyoloji tözcülükten kaçınmaya gayret göstermelidir. Örneğin, zenginliği ya da fakirliği kader olarak düşünürsek tözcü düşünme eyleminin ağına yakalanmış oluruz. Çağdaş sosyologlar ise çok daha itinalı ve detaylı bir araştırma yapmaya çalışarak tözcülükten uzak dururlar. Aynı zamanda kavramsal dünyalarının da çok çeşitli ve incelikli olduğunu söylemek doğru olacaktır

Tüm bunlara ek olarak şunu da eklemek gereklidir ki; çağdaş sosyoloji teorilerini iyi anlayabilmenin yolu klasik sosyoloji teorilerini iyi bilmekten geçmektedir. Sosyolojide bir konuyu, kuramı ya da kurumu tek başına ele almak doğru bir yaklaşım olmamaktadır. Her süreç kendisinden sonrakini etkileyerek değişim ve dönüşüm yaşamaktadır.

2.2. Weber'e Genel Bir Bakış

Michael Mann'i ve ortaya attığı konuları daha iyi anlayabilmek, Weber'i iyi analiz etmekten geçmektedir. Bu noktada Mann'i Weber'in bir uzantısı olarak ifade etmek doğru bir yaklaşım olacaktır. Bahsedilen noktayı en aşikâr kılan ise onun temel kuramsal savıdır: Dünyamızın tarihsel tutanakları ve dış hatlarını anlamak için toplumsal iktidar ilişkilerinin belirgin kaynaklarını göz önünde bulundurmak elzemdir (Mann ve Hall, 2014: 15).

Alman sosyolog Weber, sosyolojiye önemli katkıları olmuş bir düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal eylemi sosyolojinin en temel noktasına koymuştur. Bu kavramı da bir kişinin diğer sosyal ilişki içinde bulunduğu kişilerle karşılıklı etkileşimi olarak ifade etmek mümkün olacaktır. Weber, mikro temelli bakış açısına sahiptir. Yani sosyal olguları bireylere indirgemektedir. Bu noktada bireyleri aşan boyutunu da es

geçmediği söylenmelidir. Anlamadan açıklama olmayacağını savunarak yorumlayıcı sosyolojiye dahil olduğu görülmektedir. Anlaşılacağı üzere sosyolojinin yönteminin anlama olması gerektiğini söylemektedir. Onun bu tavrı Diltheyci yöntem anlayışını sosyolojiye uyarlamaktır. Weber bu görüşlerini ortaya koyarken de sosyolojinin taraf tutmaması gerektiğini, değerden arındırılmış şekliyle sosyolojinin icra edilmesinin gerekli olduğunu ifade etmektedir.

Weber, sosyoloji özelinde ve genelde de sosyal bilimler için, olması gerekenden ziyade var olandan hareket edilmesi gerektiğini savunur. Onun için somut bir gerçeklik önemli ve esas olandır. Olanın olduğu gibi incelenmesi ve bu noktada da düşünürlerin ayaklarının yere sağlam basan fikirlerden hareket etmesini söyler. Weber'in kurallı ve esaslı çoklu nedenselliği onun sosyolojisini yorumlayıcı tarihsel yaklaşım istikametinde yönlendirmiş ve nedensel güçlere dair bütün bir manzarayı fark etmesini sağlamıştır. Weber'in nedensel analiz yöntemi, yapılan araştırmaları eylemin empirik kalıplarına ve sınırları çizilmiş sorunlara dayandıran ideal tipler inşa eder. Fakat aynı zamanda incelenen olay ya da gelişmenin titiz bir şekilde çerçevelendirilmesi gerektiği konusunda da son derece ısrarcıdır (Kalberg, 2017: 363-373).

Tüm bunlara ek olarak Weber'in yaşadığımız gündelik hayatlarımızın içinde de yer alan otorite ve egemenlik kavramlarının üzerinde durduğu bilinmektedir. Weber'e göre karşılıklı çıkarlara dayalı ilişkiler ve otoriteye bağlı ilişkiler şeklinde olmak üzere iki egemenlik biçimi yer almaktadır. Egemenliğin özel bir alt formu olarak da otoriteyi görmektedir. Otoriteyi de meşruiyet/yasallık ve egemenlik üzerinden ifade etmektedir. Otoritenin var olup işlevini yerine getirebilmesi için de emri alan ve emri veren iki taraf olmalıdır. Bunlar arasında da hiyerarşi olmalıdır. Emreden neyi emredeceğini, emri alanda neyi alacağını bilmelidir. Bu da otoritenin tarihselliğine dayalı türüyle yakından ilişkilidir. Aslında burada bir alt-üst ilişkisinden söz etmek mümkün olmaktadır.

Weber bürokrasi kuramını oluştururken başlangıç olarak iktidar (güç) ile meşruluk kavramları üzerinde durmuştur (Ergun ve Polatoğlu, 1992: 55-56). Weber, meşruluk kavramını "sosyal gerçeklikte var olan ve otorite için, otorite altında bulunanlar tarafından beslenen gerçek bir inancın" ifadesi olarak tanımlamıştır (San, 1971: 67). Meşruluğun, kişilerin ne yapıp ne yapmayacağını belirlediğini savunur. Belirli normlara dayandığımızı söyler. Bu noktada meşruluğu ele alarak üç otorite türünden bahsetmektedir:

1) Geleneksel Otorite:

İsminden de anlaşılacağı üzere meşruluğunu geleneklerden almaktadır. Yazılı normlar burada yer almaz. Bu sebeple de meşruluğu sağlayan gelenekler olmaktadır. Weber için tüm bunlar doğrultusunda da geleneklere bağlılık esas bir hâl almaktadır. Burada belirleyici olan gelenek ve görenekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelenekçi toplumda, toplumsal problemler, geleneklerle ve otomatik tutum ve davranışlarla çözümlenir. Normlar eleştirilmez ve sosyal normların doğruluğundan şüphe edilmez. Normlar üzerinde ihtilaf, uyuşmazlık yok gibidir (Dönmezer, 1994: 224).

Homojen bir yapısı olan bu tür toplumlarda farklılıklara çok fazla rastlanmaz. Kutsallık ve ahlaki ilkeler çok fazla önemsendir. Din insanların dünya görüşüne yön verir. Statüler atıf yolludur, doğuştan elde edilmiştir. Şeref ve asalet önemli kavramlardır (Kirman, 2004: 88). Eskiden din adamlarının ve toprak soylularının kullanmış oldukları egemenlik türü budur (Weber, 2006: 28). Esas olan makam, mevki, pozisyonudur. Otorite gelenek yoluyla bir gruba, zümreye yayılır.

2) Karizmatik Otorite:

Karizmatik temellere dayanan otorite; yöneticinin istisnai, olağandışı, adeta doğaüstü yetenekler taşıdığı ve onun kutsal bir kişiliğe sahip olan bir kahraman olduğu inancına dayanır. Karizmatik liderliğin en büyük dayanağı, yönetilenlerin onun Tanrı tarafından gönderilmiş, belirli misyonu olan bir kişi olduğuna inanmalarıdır (Vergin, 2003: 54). Dinsel bir kavramdır. Anlamı da Tanrı vergisidir. Buna göre, bir kişinin kendisinde belli doğaüstü yeteneklerin olduğuna inanılarak bu niteliklerle sıradan insanlardan ayrıldığına, yaşadığı toplumu sıkıntılardan, bunalımlardan kurtardığına dair inancı temel alan bir tür olarak yer edinmiştir. Burada önemli olan nokta da bu yeteneklerin diğer başka insanlarda olmadığını meşru kılan unsurun toplumun kendisi olduğu gerçeğidir. Anlaşılacağı üzere toplumun olağanüstü karizmatik niteliklere duymuş olduğu bağlılık esastır. Değişim dönemlerinde daha sık görüldüğü için değişimin kaynağını karizmatik otoritede görmekte olduğunu da belirtmek doğru olacaktır.

Weber'e göre karizmatik otorite, geleneklere tamamen veya kısmen karşı çıkabildiği için radikal veya devrimci bir nitelik taşıyabilmektedir. Ancak geleneksel otoriteye kıyasla daha kısa ömürlüdür. Yükselişi çok hızlı olurken düşüşü de ani olur. Bunun en temel sebebi otoritenin tüm meşruluğu ve düzeninin tek bir kişinin şahsiyetine bağlanmasıdır. Dolayısıyla karizmatik liderin ölümüyle bu tür otorite tipleri son

bulmakta, yönetim yapısı yerini ya eski geleneksel yapıya ya da bu kişinin oluşturacağı yeni bir geleneğe bırakmaktadır (Kapani, 1987: 90).

3) Yasal Otorite:

Yasal otoriteyi modern hukuk kurallarının meşru olduğu otorite tipi olarak ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla kaynağını yasalardan almaktadır. Hukuka bağlılık bu noktada esastır. Modern toplumlarda görülen bir otorite olarak yer edinmektedir. Burada eklemek gerekir ki modern toplum Weber için bürokratik toplumdur. Bu otorite türünde diğerlerinden farklı olarak bir kişiye ya da geleneğe bağlılık değil, yasalara ve pozitif hukuka bağlılık söz konusu olmaktadır

Yasaların geçerliliğine ve rasyonel kurallara dayanan otoritedir. Bu yasalar çerçevesinde egemenlik konumuna getirilenlere itaat esastır (Weber, 1995: 315). Yasal otoritenin modern toplumlarda görüldüğünü belirtmiştik. Bu noktada bürokrasi kavramından da söz edilmelidir. Çünkü bürokrasi bu modern toplumların önemli yapı taşı olarak yaşamımızın her alanında karşımıza çıkmaktadır. Ona göre sanayileşme ile geleneksel bir toplumun idari ihtiyaçlarını karşılamakta eski örgüt yapıları yetersiz hale gelmiştir. Gelenekler ile karizmatik önderlerin rolü ve önemi gittikçe azalmış, yasal/rasyonel ilkeler önem kazanmaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak eski örgüt yapılarının yerini “bürokrasi” denilen yeni bir idari örgütlenme tarzı almıştır (Baransel, 1979: 166).

Bizler yasalara bağlı kalarak çeşitli rollere bağlı bir şekilde davranışlar sergileriz. Bu noktada yukarıda da bahsedildiği üzere Weber için bürokrasi, bir örgütlenme biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre bürokrasi, uzmanlaşmış çok sayıda birey arasındaki iş birliğinin sürekli örgütlenmesidir. Burada önemli olan kişi değil, statüdür. Bu bağlamda bürokrasinin dayandığı iskelette varlığını korumuş ve böylece de kalıcılığı sağlanmış olacaktır. Bürokrasinin yapısında rasyonalite, akıl merkezli bir yapının hâkim olduğu görülmektedir. Bu rasyonalitenin aşırılığı bireyleri tutsak kılarak öznelliğinden arındırır. Bundan dolayı da Weber, bürokrasiyi demir kafes olarak görmekte ve modern zamanlara özgü bir yabancılaşma biçimi olduğunu vurgulamaktadır.

Bürokratik açıdan bakıldığında yönetilen yapının amacının olması ve bunun gerçekleşmesini sağlamak için de birtakım resmi görevler belirli usullerde belirlenmelidir. Örneğin, bir müdürün ya da başkanın yapacağı iş ile personelin yapacağı iş bellidir. Burada hiyerarşi ortaya çıkmaktadır. Alt ve üst arasındaki ilişkileri bu

hıyerarşik yapı belirlemektedir. Görev ve iş tanımı ile yapılacak olana uygun kişiler seçilerek yapılır. Bu noktada uzmanlaşmadan söz edilir. Bunlar da yasalar tarafından belirlenmektedir. Bürokratik yapıda emir verme yetkisi de bu şekilde belirlenmektedir. Herkes her işi yapamaz ya sadece müdür olursun ya da sadece başkan. Bu yapının işleyişinde anlaşılacağı üzere yazılı belgeler esas olmaktadır. Görüldüğü üzere rasyonelitenin hâkim olduğu, akli merkeze koyan bir yapı olarak ele alınmaktadır.

Weber, bürokratik örgütlenme biçiminin, devletin formel rasyonelleşme sürecini nasıl harekete geçirdiği hususunda son derece nettir. Onun ideal tipine göre, istikrarın sürdürülmesi, bürokrasideki konumların muhafaza edilmesi ve bürokratik hükümlerliliğin meşruiyetinin devam ettirilmesi, bürokrasideki görevlilerin çıkarınadır. Ancak sırf çıkarlar değil aynı zamanda bir bürokratik etik ya da gücü muhafaza etme çabası bu tabakanın en belirgin vasfıdır (Weber, 2017: 252). Adı geçen “ideal tip” kavramı, değer yargısı ile ilgisi olmayan, belirli ve somut niteliklerin birleşimi olarak bu yapı içinde soyut ve bilişsel bir zihinsel yapıt olarak karşımıza çıkan bir işlem aracıdır. Weber’e göre de bu ideal tip bürokrasinin işleyişini oluşturmaktadır. Aynı zamanda bürokrasi devletin iskeleti olduğuna göre Weber’in devlet tanımı konumuzun anlaşılması bakımından son derece önem taşımaktadır:

Bir “yönetici örgüt” varlığı ya da düzeni, belirli bir bölge içerisinde idari bir kadro tarafından fiziksel güç tehdidi ve uygulamasıyla sürekli olarak korunduğu kadarıyla siyasidir. Sürekli eylemlere sahip zorlayıcı bir siyasi örgüt, idari kadrosu düzenini icra etmede fiziksel gücün meşru kullanımının tekeli üzerindeki hak iddiasını başarılı şekilde sürdürdüğü kadarıyla “devlet” olarak isimlendirilecektir” (Weber, 2018: 164-165). Weber, devletin tarih boyunca ortaya çıkmış siyasal topluluklarda görüldüğü gibi insanın insana egemen olması biçiminde kendini gösteren bir ilişkiye dayandığını belirtmiş ve bu ilişkinin yasal şiddet üzerine (veya yasal olduğu kabul edilmiş şiddet üzerine) temellendiğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda Weber devletin, egemen olunmuş kişilerin egemen olmuş kişilerce ortaya sürülen yetkeye (buyurma, yaptırma veya yasak etme hakkı ya da gücü) boyun eğmesiyle var olabileceğini öne sürmüştür (Weber, 2006: 28).

2.3. Tarihsel Sosyolog Mann'e Bakış ve Eserleri

Tarihsel sosyoloji alanında önemli bir yere sahip olan Mann, siyaset bilimi alanında dünya çapında yaşayan kıymetli düşünürlerden biri olarak yerini almıştır. 1942 yılında İngiltere'de doğmuş olan Michael Mann aynı zamanda Amerikan vatandaşdır. Eğitiminin tamamını Oxford'da tamamlamış olup doktorasını da sosyoloji alanında 1972 yılında aynı üniversiteden almıştır. Daha sonra London School of Economics ve Essex Üniversiteleri'nde ders veren Michael Mann, 1987'den itibaren University of California, Los Angeles (UCLA) Sosyoloji Bölümünde çalıştı. 1987'den beri Yale, Cambridge, London ve Queen's University gibi üniversitelerde de misafir öğretim üyesi olarak bulunmuş olan Mann ayrıca Helsinki Üniversitesi'nden bir altın madalya ve Kanada'daki McGill Üniversitesi ve Yunanistan'daki Ege Üniversitesi'nden fahri doktoralar almıştır. Uzun ve parlak kariyeri boyunca sosyal teori, işçi sınıfı, ideoloji, vatandaşlık, milliyetçilik, ulus-devlet, imparatorluklar, faşizm, demokrasi ve etnik temizlik, siyasi-iktisat ve dünya tarihi konularında eser vermiştir (Ardıç, 2012: 260).

The Sources of Social Power orijinal ismiyle olacak şekilde *Toplumsal İktidarın Kaynakları, Demokrasinin Karanlık Yüzü, Faşistler, Devletler-Savaş ve Kapitalizm, Yirmibirinci Yüzyılda İktidar* olmak üzere önemli kaynakları vardır. Özellikle İktidarın Kaynakları adlı çalışması büyük yankı uyandırmış ve baş yapıtlarından biri hâline gelmiştir. İlk insan topluluklarından başlayarak iktidar ilişkilerini dört önemli kavram üzerinden ele alarak açıklamaya çalışması bakımından da tarihsel sosyoloji de önemli bir paya sahip olmaktadır. Dünyaca önemli olan bu sosyologun, Türkiye'de ne yazık ki yeterince bilinmemekte olduğu da dikkat çeken bir gerçektir.

Michael Mann, Dennis Smith'in tarihsel sosyolojinin üçüncü dalgası dediği dalganın içinden yazar. Birinci ve günümüzde hala en etkili dalga; Karl Marx, Max Weber ve Emile Durkheim'dan oluşan 'kutsal üçlüdür'. Bu üçlü, tarihsel genellemelerden kaçınan anlayışa karşı çıkmışlardır ve modernitenin doğuşu içinde genel motifler bulmaya çalışmıştır. Mann, yakın dostu Hall ile yapmış olduğu çalışmada (2014: 136), moderniteyi tanımlamak yerine yeni ve çağdaş toplumların nitelikleri olarak ele almaktadır. İkinci dalga, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Talcott Parsons gibi yazarların tarihin giderek akademik ayrı bir disiplin olarak özelleşmesine ve tarih disiplininin tarihselliğe, nevi şahsına münhasır detaylılığa ve olağanlığa sürekli vurgu yapmasına karşı çıkmasıyla gelişti. Smith'in üçüncü dalga olarak tanımladığı tarihsel sosyoloji ise

Parsons'ın büyük ölçekli tarihsel değişimi açıklama çalışmalarını sürdürdü ama bunlara daha kapsamlı bir iktidar kuramsallaştırmasını da ekledi. Mann'in toplumsal iktidar üzerine yazdığı serisi genel olarak toplumsal sosyoloji alanına, özelde de Smith'in tanımladığı üçüncü dalgaya hayati bir katkıdır (Mann ve Hall, 2014: 7-8).

Mann'in iktidar teorisini ortaya koyup dünya tarihinin başlangıcından bu yana makro seviyede farklı türleriyle bu iktidarların nasıl işlediğini anlattığı başyapıtı *Toplumsal İktidarın Kaynakları*, Amerikan Sosyoloji Derneği (ASA) tarafından “cesametli, büyük hedefleri olan provokatif” bir çalışma olarak tanımlanarak 1998 yılının en iyi bilimsel eseri seçilmiş ve yine ayı yıl Avrupa'da ‘Yılın En İyi Sosyal Bilim Kitabı’ ödülünü almıştır (Ardıç, 2012: 260-261).

Mann'in yaklaşımını, Batı'nın yörüngesini oldukça çizgisel bir şekilde açıklayan kronoloji ile detaylı, eşzamanlı karşılaştırmalı çalışmaların ortasında bir konuma yerleştirmeye çalıştığını görmek mümkündür. Mann, anlatısını evrensel bilimcilik ile tarihçelere has kavramsal-yazınsal usul arasında bir yere konumlandırır. Bu konumlandırma sayesinde katı metodolojinin ve ikinci dalganın teolojik “Batı'nın üstünlüğü” çıkarımlarının getirdiği olumsuzluklardan kaçınabilmiştir (Mann ve Hall, 2014: 8). Tüm bunlardan yola çıkarak Mann'in çalışmalarının genelde karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji özelde de siyaset sosyolojisi alanlarında önemli bir yer elde ettiğini ve buna bağlı olarak günümüz dünyasına katkılarının da yadsınamaz bir gerçek olduğunu söylemek mümkün olacaktır.

Bu nedenle ki Mann'in ortaya koyduğu görüşler bu tezin sınırları içerisinde merkezi noktaya konularak tartışma konusu edilmekte ve onun kuramsal perspektifi doğrultusunda iktidar ve devlete dair sunmuş olduğu teoriler ele alınarak açıklamaya çalışılmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARİHSEL SOSYOLOG MANN'İN İKTİDAR VE DEVLET TEORİSİ ANALİZİ

3.1. Mann'in Kuramsal Perspektifi

Mann, titizlikle yaptığı araştırmaları sonucu ortaya koyduğu çalışmaları ile literatüre damga vurmuş bir düşünürdür. Sosyolojinin son derece geniş bir alanı içerdiğini ve buna bağlı olarak da detaylı bir analiz ile ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Bunu da şu şekilde belirtmektedir:

“Ben kendini, her genellemeyi bir veri yığını ile desteklemek zorunda hisseden, iflah olmaz bir ampirisistim” (Mann, 2017: 8).

Mann'e göre ampirik sınamanın tarihsel olması gerekmektedir ve bunun üç nedeni vardır. Birincisi, söz konusu model esas itibariyle toplumsal değişim süreçleriyle ilgilidir. İkincisi, üniter toplum kavrayışını reddetmenin alternatif biçimi, “karşılaştırmalı sosyolojiyi” güçlendirmektedir. Toplumlar basitçe farklı zamanlar ve mekânlar boyunca karşılaştırılabilecek müstakil birimler değildir. Üçüncüsü, Mann'in metodolojisi iktidarın “niceliğini ölçme”, iktidarın gerçek altyapılarının izini sürme metodolojisidir ve iktidarın niceliğinin tarih boyunca muazzam biçimde geliştiğini dolaysızca gözler önüne seren bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır (Mann, 2012a: 44).

Mann'a göre yetkin bir tarihsel-sosyolojik analiz ancak (Jacoby, 2010: 20):

- a) Sosyolojide kanunlar olmadığını
- b) Tarihin tekerrür etmediğini
- c) Tarih ile toplum arasında “düzenli karmaşa” olarak adlandırılabilen bir ilişki olduğunu kavramakla mümkündür.

“Mann, bu çok boyutlu patikada ne kadar ileriye yolculuk etmiş olduğumuzu temsil eder; bir patika ki, alimane bir karmaşa ve kuramsal incelik gerektirir. Ama eğer iktidar oluşumları belirli tarihsel dönemlerde kristalize oluyorsa, zaman zaman çatışma hatları da aynı yönde hareket ederler. Geleceğin sosyolojisinin gündeminde, ana çatışmaların kristalizasyonu kuramı vardır” (Collins, 2006: 32).

Yakın dostu John A. Hall'ın ifadesiyle:

“Michael Mann'i her zaman bizim neslin Max Weber'i olarak görmüşümdür.”

Bunu en aşikâr kılan onun temel kuramsal savıdır:

Dünyamızın tarihsel tutanakları ve dış hatlarını anlamak için toplumsal iktidar ilişkilerinin belirgin kaynaklarını göz önünde bulundurmak elzemdir. Kuşkusuz, hemen göze çarpmayan bazı farklılıklar da var. Weber iktidarın iktisadi, siyasi ve ideolojik biçimleriyle ilgilenirken; Mann askeri iktidarın özerkliğine de vurgu yaparak bilinen üçlemeye yeni bir boyut katar ve dört katlı bir iktidar tasarısı sunar. Aralarındaki en hayati fark ‘normatif’ ayırmadır (Mann ve Hall, 2014: 15).

Mann, John A. Hall (2014: 175) ile yaptığı çalışmada:

“Genel sosyolojik kuramlar, makro düzey kurumlara dayanıyorlar. Ben de bunu yapıyorum. Modelimin çağdaş kuramcılar arasında oldukça orijinal olduğunu düşünüyorum. Çoğu insan benim “Weberyan” olduğumu, Max Weber’e dayanan gelenek içinden geldiğimi düşünüyor. Weber ile birçok konuda anlaşmazlıklarımız olsa da sanırım biraz haklılık payları da var” şeklinde kendisini ifade etmektedir. Mann’in (1994: 46-47) işaret ettiği üzere, ‘makro-sosyolojik anlamda düşünmezsek, o zaman empirik çalışmamız, kendi sosyalizasyon deneyimlerimizi temel alan geleneksel teoriler ortaya çıkarmaktan öteye gidemez.’

Makro-tarihsel literatürün bugünkü gövdesini üç bileşen oluşturur (Jacoby, 2010: 44-45): Bunlardan ilki, anlatının çizgiselliğini, diğer bir deyişle, elle tutulur bir bütün oluşturmak yolunda tarih-yazım öğelerinin iç içe geçme derecesini işaret eder. İkincisi, anlatının ‘kuşatıcılığı’, diğer bir ifadeyle, ele alınıp karşılaştırılan sosyal olguların kapsamlılığını işaret eder. Üçüncüsü ise, anlatının epistemolojik tutarlılığını, başka bir deyişle, geçmişin bugünle ilişkine dair bakışlar gerçekleştirirken sergilenen kesinlik derecesini işaret eder.

Mann, kendisini bir sosyal demokrat ve çoğulcu olarak ifade eder. Immanuel Wallerstein, Giovanni Arrighi veya David Harvey gibi günümüz Marksistlerin yazdıklarını değerli bulsa da kendilerini nihayetinde indirgemeci ve işlevselci bulduğunu söyler. Toplumsal iktidarın diğer kaynaklarını, sistemik ve tüm toplumsal yapıları oluşturduğuna inandıkları kapitalist üretim biçiminin gelişmesi için işlevsel roller oynayan şeylere indirgediklerini ifade eder (Mann ve Hall, 2014: 173).

Tüm bunlar doğrultusunda iktidar ilişkilerine yeni bir boyut kazandırarak toplumu ve tarihini de bu bağlamda değerlendirmiş ve ufuk açıcı bir değerlendirme ile meraklılarına sunmuştur. Kendisini ampirist olarak tanımlayan Mann buna bağlı olarak da arka planında son derece detaylı çalışma ve analizleriyle alana ışık tutmuş, farklı bakış açıları sağlayarak yorumlamaya olanak sağlamıştır. “Kuşkusuz ki ben, bir kanun, karşı gelinemez bir ilke öne süremeyecek kadar ampirist kalıyorum” (Mann ve Hall: 2014: 170).

3.2. MANN’İN İKTİDAR TEORİSİNE DAİR

Mann’in Mezopotamya’da ilk insan topluluklarından başlayarak iktidar ilişkilerini de bunun üzerinden açıklaması, buna bağlı olarak iktidarın kaynaklarını kavramlaştırması noktasında toplumu ve insan doğasını ele almayı gerekli kılmıştır. İktidar ağlarını toplum temelli ele alması bakımından bu iktidar anlayışına bakmadan önce toplum kavramını analiz etmek doğru olacaktır. İlk olarak iktidar denilen kavramın ne zaman ortaya çıktığı ve sonrasında da Mezopotamya’nın bu iktidar ilişkilerindeki önemi anlatılacaktır.

3.2.1. İktidar Tarihi

Geçmişten günümüze baktığımızda insanların bir tür olarak, milyonlarca yıl önce ortaya çıktığı görülmektedir. Bu insanlar, milyonlarca yılın büyük bir kısmını yabani bir hayat yaşayarak, büyük hayvanların artıkları ile beslenen leş yiyiciler, yabani meyve, tohum ve ot toplayanlar olarak geçirmişlerdir. Buna bağlı olarak iktidar ilişkilerini de istikrarlı bir şekilde kurumsallaştırmamışlardır. Devletlerden, sınıf ve elitlerden haberleri olmamış hatta, cinsler ve farklı yaş grupları arasındaki ayrımlar bile kalıcı iktidar farklılıklarına işaret etmemiştir. Sonraları gelişen tarımsal üretim, hayvanların evcilleştirilmesi ve sürekli yerleşim gibi pek çok dönüşümün yaşanması ile insanlık iktidar ilişkilerine yaklaşmıştır. (Mann, 2012a: 49). Yani yerleşik hayat ile bu süreç yaşanmıştır.

Mann (2012a: 50), öykülerin çoğunun sosyal değişme çizgisi açısından evrimci olduğunu, ilk önce insanların doğal kapasitelerini nasıl toplumsal iş birliğine çevirdiklerini, daha sonrasında da her toplumsal iş birliği formunun kendinden öncekinin potansiyellerinden “daha yüksek” veya daha karmaşık ve güçlü bir toplumsal örgütlenme olarak nasıl ortaya çıktığının anlatıldığından bahsetmektedir. Evrimcilik, uygarlığın, tabakalaşmanın ve devletin kökenine ilişkin açıklamalarda bazen açık bazen de üstü

kapalı olmak üzere yaygın ve egemen olandır. İnsanın evrimi buna bağlı olarak kendi birliğini koruması bakımından diğerlerinden farklı, “kültürel evrim” öyküsüdür. Gruplar arasında sürekli bir kültürel temas olduğu varsayılmaktadır.

Friedman ve Rowlands (1978: 267- 268), tarafından evrimci öykülerin bir hatasının olduğu ortaya koyulmuş ve böylece toplumsal örgütlenmenin “dönüşümsel süreci”nin ayrıntılı, karmaşık ve “epigenetik” bir modeli geliştirilmiş ve buna bağlı olarak da: “Bu biçimde gelecek aşamadaki toplumsal yeniden üretimin baskın formlarını, mevcut aşmanın özellikleri anlamında tahmin edebilmeyi bekliyoruz. Bu mümkündür çünkü yeniden üretim sürecinin kendisi yönsel ve dönüşümseldir” yorumuna varmışlardır. Modellerin yöntemleri de birbirinin aynısı olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak toplayıcı-avcı toplulukların ayırt edici özellikleri tartışılmakta, sonrasında genel bir tarımsal yerleşik hayata geçiş kuramı sunulmaktadır. Bu toplumların genel ayırt edici özellikleri de daha sonra Mezopotamya, Mısır gibi özel toplumların doğuşuna yol açmaktadır (Mann, 2012a: 52).

Tarım ortaya çıktığından beri, yeni tekniklerin ve örgütlenme modellerinin öncüsü olduğu görülmektedir. Bazı alanlar toplayıcı-avcılığa geri dönmüşse de geri dönüşü olmayan bir gelişim izlenimi edinmek için yeterli bir alan söz konusu değildir. Buna rağmen her şey yerleşim ve örgütlenmenin giderek artan bir şekilde sabitleşmesine doğru gerçekleşerek, evrimci hikâyenin özüne uygundur (Mann, 2012a: 58).

Bunlara bağlı olarak genel aşamaların ne olduğu ve buna dair önemli terimlerden bahsetmek yerinde olacaktır. Bu terimler yardımıyla evrimci hikâyenin parçaları arasındaki yakın bağlantılar görülebilmektedir. Buna göre, hiyerarşi, devlet, katmanlaşma ve uygarlık arasında çok yakın ve karşılıklı bağlar olduğunu, bunların da yükselişinin yavaş ve genel bir şekilde özgürlüğü sonlandırdığını; daimî, kurumsallaşmış, sınırlı kolektif ve dağıtımçı iktidarın temsil ettiği sınırların ve fırsatların başlangıcını da sona erdirdiği söylenmektedir. Katmanlaşma ve devlet, uygarlığın temel parçalarıdır. Tüm bunlar doğrultusunda (Mann, 2012a: 52-53-54-55):

1. Eşitlikçi toplumun adı, ne anlama geldiği hakkında yeterince ipucu vermektedir. Buna göre bu toplumdaki bireyler, yaşlar arasındaki hiyerarşik roller kurumsallaşmamıştır. Bu sebeple yüksek konumda bulunan kolektif iktidar kaynaklarını da kullanamamaktadırlar.

2. Hiyerarşik toplumlar eşitlikçi değildir. Sadece yüksek kademede bulunanlar kolektif iktidar kaynaklarını kullanabilmektedir. Bu durum kurumsallaşmış olabileceği gibi, kalıtsal olarak da aristokratik soya aktarılabilmesine rağmen, kademe hemen hemen tamamıyla kolektif güce veya otoriteye bağlı olmaktadır. Yani meşru iktidar, yalnızca kolektif amaçlar için kullanılır. Buna göre yüksek kademede bulunanlar, statü sahibidir. Karar verir ve tüm grup adına kaynakları kullanabilir. Bunun yanı sıra söz dinlemeyen üyelere karşı zorlama güçleri bulunmamaktadır. Aynı zamanda grubun maddi kaynaklarını kendi özel kullanımına yönlendirememekte ve onları kendi özel mülkleri de yapamamaktadırlar. Hiyerarşik toplumların göreceli hiyerarşik ve mutlak hiyerarşik toplumlar olmak üzere iki alt kümesi de söz konusudur. Göreceli hiyerarşik toplumlarda, şahıslar ve soy grupları birbirine görece derecelendirilebilir. Fakat ölçeğin mutlak bir üst noktası yoktur. Pek çok grupta yakınlıkların en sonunda birbirleriyle uyumsuz hale gelmesine yetecek kadar da belirsizlik ve tartışma söz konusudur. Yani katman tartışma konusu olmaktadır. Mutlak hiyerarşik toplumlar ise, bir mutlak, en üst nokta ortaya çıkmaktadır. Buna göre bir şef veya yüce şefin tartışmasız en yüksek dereceye sahip olduğu kabul edilmekte ve diğer katmanların kökeni de ondan uzaklığına göre ölçülmektedir. Bu da genellikle grubun atalarından hatta tanrısından gelme anlamında ideolojik olarak ifade edilmektedir. Böylece de ayırt edici özelliği oluşturan kurumlardan biri olan, “dine adanmış, şefin soyu tarafından kontrol edilen törensel merkez” ortaya çıkmaktadır.
3. Tarih öncesi dönemde, devletin ortaya çıkışı, geçici siyasal otoriteyi ve daimî törensel merkezi, kurumsallaşan ve söz dinlemeyen toplum üyelerine karşı gerektiğinde güç kullanan ve bu yeteneğini rutinleştiren daimî siyasal iktidara dönüştürür.
4. Katmanlaşma, bazılarının kalıcı, kurumsal iktidarının, diğerlerinin materyal hayat şansları üzerindeki etkisini içermektedir. Bu iktidar belki fiziksel bir kuvvet veya hayatın gereklilikleri karşısında diğerlerini ayıklama yeteneğidir.
5. Medeniyet (uygarlık), çok fazla değer yüklü olduğundan dolayı en sorunlu terim olarak yer almaktadır. Bu sebeple de tüm amaçlara hizmet eden tek bir tanımı yoktur. Bu noktada Renfrew (1972: 13), uygarlığın, törensel merkez, yazı ve kent olmak üzere üç toplumsal kurumdan oluştuğunu ve bu üçünün de bir araya geldiği her yerde, insanın doğa ve diğer insanlar üzerindeki kolektif

gücünde bir sıçrama sağladığını böylece tarihe ve tarih öncesi döneme ait kayıtlar ne kadar değişkenlik gösterirse gösterecek yeni bir şeylerin başlangıcı olduğunu ifade etmektedir. Bu Renfrew'e göre, insanoğlunun net ve sabit toplumsal, karasal sınırlar içinde kapatılması şeklinde "tecrit" içinde bir sıçrama, Mann (2012a: 54-58) ise "toplumsal kafes" metaforu olarak ele almaktadır. Sabit yerleşimler insanları birlikte yaşama, iş birliği ve daha karmaşık toplumsal örgütlenmeler kurma tuzağına düşürmektedir. Kafes metaforu buna uygun düşmektedir.

Uygarlaşmamış toplumlarda toplumsal kafesten kaçmak mümkündür. Otorite serbestçe verildiği gibi geri de alınabilmektedir. Daimî ve zorlayıcı bir iktidar elde edilememektedir. Uygarlık kafesi ortaya çıktığında buna bağlı olarak belli bir sonucu da ortaya çıkmıştır. Kent devleti gibi uygarlaşmamış toplumlar küçük olmalarına rağmen, genel olarak bir "kültür" şeklinde adlandırılmasına alışılmış, görece olarak gevşek, geniş, aynı zamanda da tanınabilen toplumsal ağların ortasında varlıklarını sürdürmekte oldukları görülmektedir (Mann, 2012a: 55). Tarih öncesince mevcut olan "toplum" türleri bugünkü antropologların görmüş oldukları toplumların hiçbirisine benzememektedir. Onlar henüz kıta parçalarını doldurmamış ve daha geniş toplumlar tarafından sınırlandırılmamıştır. Bu özellikler de tarih öncesi toplumların genel olarak 'kafeslenmemiş' olduğunu net bir biçimde göstermektedir (Mann, 2012a: 60).

Uygarlık ortaya çıktığında, en belirgin işareti olan okur-yazarlığın temelinde özel mülkiyet ile merkezi, tanımlı bir teritoryal alan olan devletin, kesişim noktasına resmiyet kazandırmak için kullanıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda bakıldığında okur-yazarlığın mülkiyet ve kolektif hakları ima ettiği ortadadır. Örgütü belirli bir merkeze sahip ve teritoryal olan devlet, tarih öncesinin örüntülerinden sapan bir biçimde, toplumsal yaşam ve egemen gruplar açısından kalıcı olarak yararlı hale gelmiştir. Devleti elinde bulundurmak, daha önce olmadığı kadar sömürülebilir bir iktidar kaynağı hâline gelmiştir. Bunlardan yola çıkarak, uygarlığın gelişiminde iki temel aşama birbirinden ayrılmaktadır (Mann, 2012a: 152- 153- 154):

1. Küçük kent devletleri, ekonomik ve siyasi yönüyle birleşik bir otoriter iktidar örgütlenmesi yani belirgin bir "teritoryal merkezilenme" içeren ekonomik praksis devreleri sağlamışlardır. Bu bileşim görece küçük nüfusları

hapsetmiştir. İlk aşamanın böylece iki düzeyli bir federal iktidar yapısı içerdiği görülmektedir.

2. Bu nüfuslar, uygarlık olarak adlandırılan şey ile sınırdış olan çok daha geniş, dağınık ve “aşkın” bir ideolojik ve jeopolitik örgütlenme içerisinde yaşamış olmalarına rağmen merkezi, bir ya da birden fazla bölgesel inanç olmak üzere gevşek bir örgütlenme olmuştur.

Toplumlarının çok devletli kültürel ve diplomatik jeopolitik bir iktidar örgütlenmesine sahip olan Sümer Uygarlığı olmuştur. Bu uygarlık, örgütlü en geniş ağ olarak ifade edilmesinin yanı sıra, aynı zamanda da dağınık, parçalı ve belirsiz sınırlardan oluşur nitelikte olmaya ve daha küçük otoriter kent devleti ünitelerine bölünmeye meyilli olmuştur (Mann, 2012a: 125).

3.2.2. Mezopotamya Üzerinden Sulama ve İktidar İlişkileri

Mezopotamya’da sulamaya dair ilk kanıtların MÖ 5500- 5000 yıllarına, Yakın Doğu’nun Çatal Höyük ve Eriha gibi diğer yerlerindeki şehrsel yerleşimlerin ortaya çıkışından epey sonrasında ait olduğu bilinmektedir. Daha öncesinde ise taşkın havzasının yukarısında, sulama gelişene kadar, bu bölgenin özellikle taş ve tahta olmak üzere hammaddelerinin kıtlığından ötürü, katmanlı toplum olma yönündeki gelişiminde dahi nispeten geri kalmış olduğu görülmesine rağmen, eşitlikçi, geniş bir karışık klan/köy sisteminin göstergesi olan sabit büyükçe yerleşim izleri bulunabilir. Bunlardan dolayı sulamaya, muhtemelen hepsinin içinde yer alan genişçe eşitlikçi bir toplumsal düzlemde geçilmiştir. Alüvyon ve sulama önemli bir yere sahiptir. Akarsu vadilerinde, belirleyici nokta, taşan nehrin, biriktiğinde verimli toprak hâline gelen çakıl ve balçık ihtiva etmesidir. Buna da alüvyon denilmektedir. Var olan bir arazinin geniş bir bölgesine yönlendirilebilirse de çok daha yüksek mahsul verimleri beklenmesine yol açmaktadır. Antik dünyada sulamanın sahip olduğu önem burada yatmaktadır (Mann, 2012a: 99).

Mezopotamya’nın gelişim örüntüsü beş unsur içermektedir. Bu beş sürecin hepsi de merkezdeki ailelere/yerleşim gruplarına orantısız iktidar kaynakları vererek birbirini pekiştirme eğilimi göstermiştir. Buna göre (Mann, 2012a: 151-152):

1. Tek bir aile/yerleşim grubunun merkez araziye ya da olağanüstü alüvyal ya da sulama potansiyeline sahip olması ona çevredeki alüvyal/sulama tarımı yapan komşularına göre daha büyük bir ekonomik artış vererek, çevredekilerin artık nüfusuna istihdam sunmuştur.

2. Tüm alüvyal tarımcılar ve sulama tarımcıları, uzak çevrede kalan çoban toplulukları, avcılar, toplayıcılar ve kuru tarım yapan topluluklar üzerinde aynı avantaja sahip olmuştur.
3. Bu gruplar arasındaki ticaret ilişkileri belirli iletişim rotaları üzerinde özellikle de seyre uygun nehirler ve bu nehirler boyunca yer alan pazaryerleri ve ambarlar üzerinde yoğunlaşmıştır.
4. Alüvyal merkezin/sulama merkezinin önder ekonomik rolü, aynı yerlerde yoğunlaşan imalatın, zanaatla ilişkili ticaretlerin ve yeniden ihracat ticaretinin büyümesinde de pay sahibi olmuştur.
5. Ticaret, daha dıştaki çevrenin dağlarından gelen değerli madenlere karşılık merkezden gelen tarımsal mallarla imalat mallarının değişimini kapsayacak şekilde daha da genişlemiştir.

Alüvyon ve sulamanın ardından gelen her şey, gerekli bir ön koşul olacak şekilde, ilk doğal sel ve su tutma, sonrasında da arazinin daha geniş bir alanına suyu ve silt tabakasını yayarak toprak verimliliğini arttıran yapay bir sulama tarafından yaratılan tarımsal artıktaki artış sağlamaktadır. Bu, Mezopotamya’da ilk olarak doğal setlerin yatık yamaçları boyunca küçük çaplı sulama şeklini almıştır. Bunlara ek sulamanın, fırsat olduğu kadar sınırlanma anlamına da geldiği söylenmelidir. İlerlemelerin başlamasıyla, ahali de teritoryal (topraksal) olarak kafeslenmiş hale gelmişti. Verimli toprakları arazinin belli başlı parçaları sağlamaktaydı ve nehir vasisi dışındakilerin hiçbiri bunu yapamazdı. Toprak yani teritori insanları kafeslemiştir. Çünkü bir sosyal kafes olan önemli boyuttaki iş gücü yatırımı ile kesişmekteydi. Buna göre sulama yapmak, diğerleriyle beraber iş birliği içerisindeki emeğe yatırımda bulunmak, uzun yıllar boyunca sabit kalacak yapılar inşa etmektir. Görülen odur ki, sulama, yerleşik mülkiyet haklarına neden olmuştur (Mann, 2012a: 101-102).

Sulama ve bölgesi arasındaki etkileşim birbirleriyle bağlantılı olmak üzere, yarı-özel mülkiyet ve devletin doğuşu şeklinde iki kafesleyici eğilime sebebiyet vermiştir. Buna bağlı olarak özel mülkiyet, teritoryal ve sosyal sabitlik tarafından teşvik edilmiştir. Genişçe eşitlikçi bir köy ve klan karışımından çıkmış olduğu için de kişisel haklar yerine, genişletilmiş ailenin veya hatta klanın mülkiyet hakları şeklini almıştır. Kalıcı eşitsizliklere sebebiyet veren, arazinin şansa dayalı veya planlanmış mülkiyetinden doğmuş daha başka bir nokta da daha yaygın olan ağlarla temas noktasındaki stratejik pozisyona sahip olmaktır. Bu noktada akarsu kavşakları, su kanalı geçitleri, kavşaklar ve

kuyular komşu yerleşimlere gerek koruma kirası gerek pazaryeri ve depolama örgütlenmesi kanalıyla kullanılacakları denetim şansını sağlamıştır. Nehirler de iletişim (ulaşım) için büyük önem taşıdıklarından stratejik yerlerin birçoğu sulanan arazinin merkezinde yer almıştır (Mann, 2012a: 104- 105).

Sonuç olarak, Mezopotamya, tekil değil çoklu iktidar aktörüne sahip bir uygarlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çevresel çeşitlilik de, fırsat ve sınırlar tarafından oluşturulan çeşitli etkileşim ağlarından kaynaklanmaktadır. Alüvyon ve sulamanın, çakışan bölgesel iktidar ağları üzerindeki kafesleme etkisine ilişkin model Mezopotamya’da uygulanmıştır. (Mann, 2012a: 125-129).

3.2.3. İktidar Ağları Olarak Toplum Bakış

Toplumlar üniter değildir. Toplumlardan Parsons’ın ifade ettiği gibi ‘toplumsal sistemler’ olarak söz edemeyiz; bütünlükler olarak söz edemeyiz. Hiçbir zaman ne coğrafi ne de toplumsal alanda tek bir sınıra sahip toplum göremeyiz. Bir sistem, bir bütünlük olmadığına göre, “alt-sistemler”, “boyutlar” ya da “düzeyler” de yoktur. Bütün olmadığına göre, toplumsal ilişkiler “nihai olarak”, “son kertede” bir takım sistemik özelliklere indirgenemezler; örneğin “maddi üretim biçimine”, “kültüre”, veya “normatif sisteme” ya da “askeri örgütlenme biçimine” indirgenemezler. Ortada bir toplumsal sistem olmadığına göre, böylesi bir toplumsal sistem içerisindeki “evrimsel” süreçten söz edilemez. Bir bütünlük olmadığına göre, bireyler davranışlarında “bir bütün olarak toplumsal yapı” tarafından sınırlandırılmazlar; dolayısıyla “toplumsal eylem” ile “toplumsal yapı” arasında bir ayrıma gitmek yararlı değildir (Mann, 2012a: 12).

Mann, toplumların bütünlük içermediğini buna bağlı olarak da herhangi bir sisteme indirgenemeyeceğini ve böylece belirli süreçlerin içinden geçmeyeceğini savunmuştur. Bu yaklaşımı ile Marx’ın (ilkel-komünal, köle-efendi, feodal, kapitalist, sosyalist, komünist) toplum aşamalarını, insanlık tarihinin gelişiminde son aşamayı komünist topluma bağlamasını; Hegel’in insanlık tarihi düşüncesinin diyalektik evrimi sayesinde olacağı yönündeki görüşlerini; Durkheim’in dinin kaynağını toplumun kendisi olarak görmesini; Comte’un üç hâl yasası insan toplumlarının gelişim aşamalarını ve Spencer’in toplumu organize edilmiş bir bütünlük olarak ele alma fikri gibi çok çeşitli toplum görüşlerinden ve düşünürlerinden farklılık göstererek, tüm bu yaklaşımlardan bambaşka bir düşünce ortaya koyduğu görülmektedir. Bu gibi düşüncelerin toplumu

tümüyle ele aldıklarından dolayı, içindekileri görme yetisinin sekteye uğrayacağını savunduğunu söylemek mümkün olacaktır.

Mann yaklaşımını şöyle özetlemektedir:

Toplumlar birden fazla çakışan ve kesişen sosyo-mekânsal iktidar ağından oluşur. Toplumları birden fazla çakışan ve kesişen iktidar ağı olarak kavramak, toplumlarda neyin nihai olarak “birincil” ya da “belirleyici” olduğu sorununa giriş yapmak için en iyi yolu sunar. Toplumların, yapılarının ve tarihlerinin genel bir anlatımı, en iyi şekilde, toplumsal iktidarın dört kaynağı olarak adlandırılan kaynakların karşılıklı ilişkileri üzerinden verilebilir: İdeolojik, ekonomik, askeri ve siyasi (İEAS) ilişkiler. Bunlar; çakışan toplumsal etkileşim ağlarıdır. Tek bir toplumsal bütünlüğün boyutları, düzeyleri ya da faktörleri değildir. Aynı zamanda beşerî amaçlara ulaşmak için kullanılan örgütler, kurumsal araçlardır. İktidar tarihi, örgütlenmeye yönelik sosyo-mekânsal kapasitenin ölçülmesine ve bu kapasitenin gelişiminin açıklanmasına dayanmaktadır (Mann, 2012a: 13). Toplumun üyeleri birbirlerini etkilemekte ancak dışarıdakilerle hiçbir zaman aynı ölçüde bir etkileşim olmamaktadır. Toplumlar sınırlıdır ve toplumsal ve teritoryal kapsamı bakımından dışarıda tutucu olarak, herkese açık değildir (Mann, 2012a: 55).

Yaşamları boyunca belirli amaçlar uğruna çabalayan insanların kendilerine has pek çok özelliği söz konusu olmuş ve aynı zamanda bu etkileşim halinde olan kişilerin toplumsal yaşam içinde çok çeşitli ilişki ağlarının oluşumuna katkı sağladığından bahsetmek mümkün olmuştur. Buna bağlı olarak da tarihsel sosyolog Mann’e göre insana ait bu özelliklerin iktidarın temelini oluşturduğu açıkça görülmektedir. Bu noktada toplumsal iktidar kavramı gündeme gelmektedir. Mann toplumsal iktidarı, toplumu oluşturan örgütlü iktidar ağları -ideolojik, askeri, ekonomik, siyasal- olarak tanımladığı bu dörtlünün başına koyarak bu iktidar çeşitlerinin de yine toplumsal iktidardan dağıldığını savunmuştur.

Mann’in iktidar teorisinin kavramsal örgüsü iki ana bölümden oluşur: İktidar türleri ve iktidarın kaynakları. İktidarın türlerinde Mann, iktidarı üç açıdan türlerine ayırarak her birini kendi içinde zıt çiftler olarak resmeder (Ardıç, 2012: 265):

- a) Taraflar açısından bakıldığında “kolektif” (collective) ve “dağıtımçı iktidar” (distributive)
- b) Tarafların insanları örgütleme ve denetim kapasiteleri açısından bakıldığında “yaygın” (extensive) ve “yoğun” (intensive) iktidar

- c) Tarafların örgütlenme tarzı açısından bakıldığında ise “otoriter” (authoritative) ve “dağınık” (diffused) iktidar

Buradan yola çıkarak:

En genel anlamıyla iktidar kişinin çevresi üzerinde hâkimiyet kurmak yoluyla amaçlarını kovalayabilmesi ve o amaçlara ulaşabilmesidir (Mann, 2012a: 17). Buradaki hâkimiyet aslında toplumsallık içinde yaşanan bir kişinin diğerinin üzerinde kendi istencine rağmen üstünlük kurması olarak ifade edilebilir. Bu da dağıtımçı iktidara işaret etmektedir.

Parsons, bu türden tanımların iktidarı dağıtımçı yönüne hapsettiğini; A'nın B üzerindeki iktidarı olduğunu, B'nin iktidar elde edebilmesi için A'nın elindeki bir bölümünü kaybetmesi gerektiğini söyler. Böylece Parsons iktidarın ikinci bir yönü olan kolektif yönüne dikkat çekerek iktidarın bu yönü sayesinde iş birliği içine giren kişiler üçüncü taraflar üzerindeki ya da doğa üzerindeki ortak iktidarlarını genişletebilirler (Parsons, 1960: 199-225). Var olan birçok iktidar ilişkisi -örneğin sınıflar arasında ya da bir devlet ve tebaaları arasında- farklı bireşimlerde ikisini de barındırır (Mann, 2012b: 15).

Kolektif ve dağıtımçı iktidarı ele aldıktan sonra şimdi de “yaygın ve yoğun”, “otoriter ve dağınık” iktidardan bahsedilmelidir:

Yaygın iktidar, çok geniş bir alana yayılan toprak üzerinde yaşayan çok sayıda insanı örgütleme becerisidir. Yoğun iktidar, alan veya insan sayısı ne olursa olsun katılımcıları sıkı bir biçimde örgütleme ve yüksek bir mobilizasyon ve sadakat düzeyini kontrol etme becerisidir. Toplumun temel yapıları yaygın ve yoğun iktidarı birleştirir ve böylece yaygın ve yoğun bir iş birliği içine giren insanlara amaçlarını yerine getirmek konusunda destek sağlar (Mann, 2012a: 19). İnsanları derinlemesine, dikey olarak kontrol etme kapasitesini ifade eden yoğun iktidar en çok dinler ve ideolojiler için geçerliyken, yatay olarak örgütleme kabiliyetini ifade eden yaygın iktidarın tipik örneği de devletlerin güç uygulama kapasitesi olarak karşımıza çıkar (Ardıç, 2012: 265).

Son olarak da örgütlenme tarzı ile ele alınan “otoriter” ve “dağınık” iktidarın ne olduğuna değinmek yerinde olacaktır:

Otoriter iktidar, gruplar ve kurumlar tarafından bilfiil amaçlanır. Açık emirler ve bilinçli itaat içerir. Dağınık iktidar ise, nüfus içinde daha kendiliğinden, bilinçsiz ve

merkezsiz biçimde yayılır, iktidar ilişkilerini bünyesinde barındıran ama açıkça emredilmemiş benzeri toplumsal pratiklere yol açar. Mann, otoriter iktidarın erişim alanını lojistiğe, yani askerlik bilimine, insanların ikmal malzemelerinin sefer sırasında taşınması konusuna başvurarak ölçer. Dağınık iktidar otoriter iktidarla birlikte değişkenlik gösterme eğilimindedir ve otoriter iktidarın lojistiğinden etkilenirken aynı zamanda kendiliğinden ve “evrensel” biçimde yayılır. Otoriter iktidar lojistik altyapı gerektirirken, dağınık iktidar evrensel altyapı gerektirir (Mann, 2012a: 19-21-22).

Grup veya kurumların merkezi, hiyerarşik bir yapı içinde iradelerini yaptırılmaları anlamına gelen otoriter iktidar; en tipik uygulamalarını askeri ve siyasal iktidar örgütleri, ordularda bulurken, emir-komuta zinciri ve dayatma olmaksızın, gönüllü ve genelde bilinçsiz uyum şeklinde tezahür eden bu iktidar türü daha ziyade serbest piyasa ekonomisi mekanizmalarında ortaya çıkar. Bu konudaki iyi bir örnek kapitalizmde piyasadaki değişimdir (Ardıç, 2012: 265, Mann, 2012b: 15).

	<i>Otoriter</i>	<i>Dağınık</i>
<i>Yoğun</i>	Ordu Komuta Yapısı	Genel Grev
<i>Yaygın</i>	Militarist İmparatorluk	Piyasadaki Değişim

Şekil 1. Örgütsel Erim Biçimleri (Mann, 2012a: 20)

Üst komutanın kendi askerleri üzerindeki iktidarı yoğunlaşmış, zorlayıcı ve yüksek düzeyde mobilizasyon kabiliyeti içeren bir iktidardır. Yaygın olmaktan ziyade yoğun iktidardır. Buyruklarıyla büyük bir toprağı gözetimi altında tutabilecek ancak nüfusundan gelen pozitif bağlılığı mobilize etmede veya nüfusunun günlük yaşamına nüfuz etmede zorlanacak militarist bir imparatorluğun zıddıdır. Genel grev ise görece dağınık ama yoğun bir iktidar örneğidir. İşçiler bireysel refahlarını bir ülkü için bir dereceye kadar kendiliğinden bir biçimde feda ederler. Son olarak, piyasadaki değişim devasa bir alan üzerindeki gönüllü, araçsal ve kesin olarak sınırlı alışverişleri içerebilir; dolayısıyla dağınık ve yaygındır. En etkin kurum bu dört örgütsel erimin tümünü birden bünyesine alacaktır (Mann, 2012a: 19-20).

Hem otoriter hem de dağınık iktidar, iktidara ve topluma ilişkin örgütsel bir analize odaklanmamıza ve bunların sosyo-mekânsal çerçevelerini incelememize olanak tanır (Mann, 2012a: 22). Tüm bunlar doğrultusunda toplum içinde yaşamını sürdüren her insanın istek ve arzularına göre birlikte ortaklaşa ilişkilere girerek kolektifliğe katkı sağladığı ortadadır. Bu durum da örgütlenmeyi beraberinde getirmektedir. Buna bağlı

olarak da iktidarın çok yönlü yapısı olduğu bu bağlamda da aralarında temas ve bağ olduğu kaçınılmaz bir gerçek olarak görülmektedir. Mann'ın iktidar teorisinin esin kaynağı, Russell'ın enerji nasıl fiziğin temel kavramı ise, iktidar da sosyal bilimlerin temel kavramıdır, şeklindeki görüşüdür (Jacoby, 2010: 38). Buradan yola çıkarak toplumsallık içinde yaşanan her sürecin temelinde bu toplumsal iktidarı görmenin mümkün olduğu görüşü de eklenmelidir.

İnsanlar toplumsal iktidar ilişkilerine girmeye gereksinim duyar, fakat toplumsal bütünlüklere gereksinim duymaz. İnsan toplumsal bir hayvandır ama toplum erekli değildir. Üniter toplumlar yaratmazlar ama kesişen çeşitli toplumsal etkileşim ağları yaratırlar. İktidar kaynakları, içlerinde barındırdıkları, hepsi de aynı rengi taşıyan bir takım istikrarlı “faktörlerden” oluşmaz, çok yönlüdür (Mann, 2012a: 26-28-35). Mann'e göre insanlar yalnızca ortak değerlere dayalı bir üniter toplum ya da ulus-devlet üzerinde değil, ayrıca örtüşen iktidar ağları içerisinde mutabık kılınan ya da çatışan hedefler üzerinde de yükselen sosyo-mekânsal alanlara göre etkileşimde bulunurlar (Jacoby, 2010: 38).

Anlaşıldığı üzere, toplumsal yapı içinde yaşayan insanlar çeşitli etkileşimlere girerek yaşamlarını belirli amaçları gerçekleştirmek doğrultusunda sürdürürler. Fakat burada bahsedilen ilişki toplumun bütünlüğünden kaynaklı bir ilişki değildir. Bu noktada toplumda insanların ihtiyaçlarını karşılayabilmek için tek ve bütünleşmiş bir kaynaktan ziyade toplum içinde bireylerin etkileşimleri ile oluşan ortaklaşa birleşimi olan ağların varlığı söz konusu olmaktadır.

Tüm bunların yanı sıra Michael Mann için son derece önem taşıyan dört temel toplumsal iktidar kaynağını ele almak gerekmektedir. Mann'e göre toplum ideolojik, ekonomik, askeri ve siyasal olmak üzere dörtlü iktidar ağından oluşmaktadır. Belirtilmelidir ki bahsedilen dört iktidar ağından hiçbiri tek başına sosyal yapıyı belirlememektedir. Biri diğeriyle karşılıklı ilişki içine girerek toplumda var olmaktadır. Dörtlü iktidar ağları aynı zamanda modern devletin iktidar şemasını da göstermek noktasında önemli bir yere sahip olmaktadır. Bu dörtlü iktidar ağlarına kavramların baş harfleri alınarak İEAS teorisi denmektedir.

1) İdeolojik İktidar:

Mann'e göre (2012a: 35-36) ideolojik iktidar, sosyoloji geleneği içinde birbiriyle bağlantılı üç argümandan türemektedir:

Birincisi, dünyayı salt dolaysız duyum yoluyla anlayamayacağımızdan ötürü, duyumlara dayatılan kavramlara ve anlam kategorilerine ihtiyaç duyarız. Weber'in iddia ettiği gibi, nihai bilgi ve anlam ile ilgili toplumsal örgütlenme toplumsal yaşam için gereklidir.

İkincisi, sürdürülebilir bir toplumsal iş birliği için normlara, insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde ahlaki açıdan nasıl hareket etmeleri gerektiğini belirleyen, paylaşılan anlayışlara ihtiyaç vardır. Durkheim, istikrarlı, verimli toplumsal iş birliği için paylaşılan normatif anlayışlara ihtiyaç olduğunu ve dinler gibi ideolojik hareketlerin genellikle bunların taşıyıcıları olduklarını göstermiştir.

Üçüncü kaynağı estetik/ritüel pratiklerdir. Bunlar rasyonel bilime indirgenebilir şeyler değildir. Şarkı, dans, görsel sanat formları ve ritüeller vasıtasıyla ayırt edici bir iktidar aktarılır.

İdeolojik örgütlenme iki tür olarak karşımıza çıkar. İlki, sosyo-mekânsal olarak "aşkındır". Mevcut ideolojik, ekonomik, askeri ve siyasi iktidar kurumlarını aşar. İkincisi, içkin "maneviyat" olarak ideolojidir. Bağlılığı, güveni ve dolayısıyla hâlihazırda kurulu bir toplumsal grubun iktidarını yoğunlaştırır (Mann, 2012a: 36-37). Tüm bunlardan hareketle kısaca toparlamak gerekirse ideolojik iktidar:

İnsanların hayatta nihai anlamı bulma, norm ve değerleri paylaşma ve estetik ritüel pratiklere katılma isteğinden türer. Anlamları, değerleri, normları, estetikleri, ritüelleri birleştiren bir ideolojinin denetimi genel toplumsal iktidarı getirir. Örnek olarak, dinler, liberalizm, sosyalizm ve milliyetçilik gibi seküler ideolojiler (Mann, 2012b: 15). En genel ifadeyle yaşanan toplumu bir arada tutmayı sağlayan normatif olarak ifade etmek mümkün olacaktır.

2) Ekonomik İktidar:

Geçim ihtiyaçlarının tatmininden türer. Bu tatmin, doğanın nesnelere doğadan koparılmasını, dönüştürülmesini, dağıtımını ve tüketimini içeren toplumsal örgütlenme vasıtasıyla gerçekleşir. Bu işlevler etrafında oluşan gruba da sınıf denir. Burada sınıf kavramı saf haliyle ekonomik bir kavram olarak kullanılmaktadır. Sınıflar da genel

toplumsal tabakalaşma ilişkilerinin büyük bir bölümünü oluştururlar. Sınıf yapısı, ekonomik iktidara ilişkin tek bir hiyerarşi anlamına gelmeyebilir. Bu da üniter olmayabileceğine işaret etmektedir. Üretim ve değişim arasındaki ilişkiler zayıflarsa, sınıf yapısını parçalayabilirler (Mann, 2012a: 37-38).

Ekonomik örgütlenme üretim, dağıtım, değişim ve tüketim devrelerinden meydana gelir. Sosyo-mekânsal özgünlüğü şudur ki bu devreler yaygın olsa da aynı zamanda nüfusun büyük bölümünün yoğun ve pratik günlük emeğini içerir. Dolayısıyla ekonomik örgütlenme yaygın ve yoğun iktidarın ayırt edici biçimde istikrarlı sosyo-mekânsal karışımını sunar. Bu ekonomik örgütlenmeye praksis devreleri adını vermiştir (Mann, 2012a: 39). Sonrasında ise praksis devreleri terimini anlaşılması güç bularak daha geleneksel olan sınıflar ve kısmi ve katmansal ekonomik örgütler terimini kullanmıştır (Mann, 2012b: 16).

Tüm bu ortaya çıkış noktalarından bahsettikten sonra genel olarak denebilir ki:

Doğanın kaynaklarını çıkarmak, dönüştürmek, dağıtmak ve tüketmek ihtiyacından türer. Yoğun, gündelik emek iş birliğini malların dağıtım, değişim ve tüketiminin yaygın çevrimleriyle birleştirdiği için alışılmışın dışında güçlüdür. Bütün karmaşık toplumlar ekonomik kaynaklar üzerinde dağıtım eşitsiz bir şekilde sahiptir. Bu da sınıfların her yerde var olmasını sağlamıştır (Mann, 2012b: 16). En tutarlı bütünlüğe ve istikrarlı büyümeye sahip, yoğun ve kapsamlı iktidar ilişkileri kümesini ekonomik iktidar sunuyor. Üretimin küreselleşmesi ve ticaret ağları, dünyanın daha büyük bir bölümünde kapsamlı ekonomik iktidar yaratırken, üretim ilişkileri günlük hayatımızı yoğun bir şekilde kontrol altında tutuyor. (Mann ve Hall, 2014: 171).

Emeğin yoğun hareketliliği ile sermayenin, ticaretin ve üretim zincirlerinin oluşturduğu ekonomik ilişkiler son derece yaygın bir şebekeyi bir araya getirdiğinden çok kuvvetlidir. Bunlardan ilki üretime, ikincisi piyasalara odaklanır. Ekonomik iktidar ilişkileri, çoğu insanın gündelik hayat alışkanlıklarına nüfuz eden ilişkilerdir. Bu iktidarın neden olduğu değişim genellikle yavaş, birikimlidir. Zamanla derinlere nüfuz eder (Mann, 2017: 19). Ekonomik iktidar, toplumun geçinmek için tasarlanmış olduğu bir ağ olarak karşımıza çıkmaktadır.

3) Askeri İktidar:

Örgütlü fiziksel savunma ihtiyacından türer. Ölüm kalım meselelerini olduğu kadar büyük coğrafi ve toplumsal mekânlarda savunma ve saldırının örgütlenmesini de ilgilendirir. Askeri örgütlenme esas itibariyle yoğunlaşmış-zorlayıcıdır. Beşerî iktidarın en kör fakat en yoğun aracı olan şiddeti harekete geçirir. (Mann, 2012a: 39). Fiziksel gücün toplumsal örgütüdür. Hayatı korumak ve öldürmek üzere yoğun örgütlenmeyle ilgili ve geniş sosyo-mekânsal alanlarda çok sayıda insanı örgütleyebileceği için hem yoğun hem de yaygın unsurları vardır. Askeri seçkinler ve kastlar olarak onu tekeli altına alanlar genel toplumsal iktidarın önemli bir kısmını kullanabilir (Mann, 2012b: 17).

Tüm bunlara ek Mann (2017: 22) tartışmalarının III. Cilt kitabında şu söz konusu gerçekliği ifade etmektedir:

“Önceki yazdığım günlerden bugüne kadar geçen zaman zarfında askeri iktidarın tanımını -yoğunlaşmış ve ölümcül şiddetin toplumsal örgütlenmesi- olarak daralttım. Bu tanımda yoğunlaşmış sözcüğü harekete geçirilmiş ve hedefe odaklanmış, ölümcül ise can alıcı anlamına geliyor. Askeri güç, hedefine odaklanmıştır, fizikseldir, hiddetlidir ve her şeyden önce ölümcüldür. Can alır. Askeri iktidarın sahipleri ‘direnirsen ölürsün’ derler. Ölüm tehdidi dehşet verici bir şey olduğundan, acı çekme, uzuvlarımızı kaybetme, ölüm ihtimali ile karşı karşıya kaldığımız oranda askeri iktidar bizde korkuya has psikolojik duygular ve fizyolojik semptomlar uyandırır.”

Askeri iktidar, diğer iktidar kaynaklarına kıyasla kurallara daha az bağlıdır. Toplumlarda zamansal olarak daha ziyade kesintili bir rol oynar. En despotik iktidardır (Mann, 2017: 22-23). Neredeyse her zaman kısa ama keskin patlamalarla en yıkıcı gücü üretti ve keskin bir şekilde toplumsal değişimleri hızlandırıp bazılarını yavaşlatarak ve zaman zaman da yeni yollara sevk ederek toplumların istikrarını bozdu (Mann ve Hall, 2014: 171).

Burada belirtilmesi gereken önemli hususlardan biri, Weber’de askeri iktidar kavramının yer almamış olmasıdır. Çünkü Weber, 1939-1945 yıllarında yaşanan II. Dünya Savaşı olan askeri iktidarı göremeden hayatını kaybetmiştir. Oysa Mann, askeri iktidar ağını da ortaya koyarak kuramını açıklamaktadır. Mann, Weber’den farklı olarak toplumların bu dört unsurun etkileşiminden oluştuğunu ve başka nedenlere ihtiyaç olmadığını belirtmektedir. Toplumların ve insanların neredeyse sonsuz biçimlere sahip olduğunu ve dünyanın da çok büyük olduğunu, insani tecrübelerin de çok çeşitli olduğunu

savunmaktadır. Kuramların da bu dört toplumsal iktidar kaynakları üzerinden yaptığını ifade etmektedir (Mann ve Hall, 2014: 170).

4) Siyasal İktidar:

Toplumsal yaşamın merkezi ve ülkesel düzenlemesidir. Hükümetin temel işlevi bu alanda düzenin tesisidir. Siyasal iktidar coğrafi bakımdan diğer üç iktidar kaynağından daha fazla sınırlandırılmıştır; zira siyasi iktidar ağları merkezi ve teritoryal bir anlayışla yoğun ve rutin bir biçimde ayarlanır ve düzenlenir. Normal koşullarda devletlerin kapladığı alan ideolojilerin, ekonomilerin ve askeri müdahale gücünün uzandığı alanlardan daha küçüktür (Mann, 2017: 23).

Mann (2017: 23) ayrıca, “siyasal” terimini -salt ulusal düzeydeki yönetimi değil, yerel ve bölgesel yönetimleri de kapsayacak şekilde- sadece devlet ile ilişkili olarak kullanmayı tercih ettiğini belirtmektedir. Terimi, devlet iktidarı ile sınırlandırmaktadır. Devlete odaklanarak, toplumsal yaşama yaptığı ayırt edici katkıyı çözümlenmek mümkündür. Tanımlanan haliyle, diğer iktidar kaynakları sınırları aşabilirken, siyasi iktidar sınırları genişletir. Askeri, ekonomik ve ideolojik iktidar her türlü toplumsal ilişkide görülebilirken, siyasi ilişkiler belirli bir alan yani “merkezle” ilgilidir. Siyasi iktidar bu merkezde konumlanır ve oradan dışarı uygulanır. Mutlak surette merkezi ve teritoryal olduğundan diğer iktidar kaynaklarından ayrılır (Mann, 2012a: 40).

Siyasal örgütlenme sosyo-mekânsal açıdan iki yönlüdür: İç örgütlenme ile “uluslararası” örgütlenmeyi birbirinden ayırmak gerekir. İçerde devlet teritoryal biçimde merkezileşmiştir ve sınırları toprak yoluyla belirlenmektedir. Fakat devletlerin egemenlik sahalarının sınırları, neticede şimdiye kadar hiçbir zaman tek bir devlet tarafından tahakküm altına alınmamış bir dünyada düzenlemeye konu, devletler arası ilişkiler alanının ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Jeopolitik diplomasi siyasi iktidar örgütlenmesinin ikinci önemli biçimidir. Toplumsal yaşamın önemli bir parçasıdır (Mann, 2012a: 41).

Tüm bunlardan yola çıkarak topladığımızda genel anlamıyla ifade edilen şudur:

Devlet bölgesel ve merkezi düzenlemenin faydasından türer. Siyasal iktidar, devlet iktidarı anlamına gelir. Esasen otoriterdir, tek merkezden hükmeder ve komut verir. Devlet örgütü iki ayaklıdır: İçeride “bölgesel olarak merkezidir”; dışarıda jeopolitiği kapsar. Her ikisi de özellikle modern zamanlarda toplumsal gelişmeye etki

eder (Mann, 2012b: 17). Jeopolitik örgütlenme genel toplumsal tabakalaşmanın önemli bir parçasıdır ve onu meydana getiren devletlerin “içerdeki” iktidar konfigürasyonlarına indirgenemez. Alman imparator IV. Henry’nin, İspanyol II. Philip’nin ve Fransız Bonaparte’nin hegemonik ve despotik iddiaların devletlerin ve muhalefet eden başkalarının gücüyle kırıldığını söylemek, konuya yüzeysel bakmak demektir; gerçekte iddialarını kıran, kökleri derinlerde yatan, çok devletli diplomatik Avrupa uygarlığı olmuştur (Mann, 2012a: 41).

Siyasi iktidar ilişkileri, diğer iktidar kaynaklarını belirli sınırlarla çizilmiş topraklara yönlendiriyor ve oralarda kurumsallaştırarak toplumsal yaşama mekânsal bir sabitlik sunuyor. Küreselleşmenin ulusal egemenliğe karşı süregelen ve gittikçe derinleşen meydan okumasına karşılık, siyasi iktidarın toplumsal ilişkileri merkezileştirme ve belirlenmiş bir toprak içinde toplama eğilimleri aşikâr bir şekilde yerini korumaktadır (Mann ve Hall, 2014: 172-9). Tüm bunlar doğrultusunda siyasal iktidarı, devletin kendisinin kurmuş olduğu örgüt olarak karşımıza çıktığını söylemek de yerinde bir yaklaşım olacaktır.

İdeolojik, ekonomik, askeri ve siyasal iktidar örgütlerini denetlemek için yapılan mücadele toplumsal gelişmenin merkezi olmuştur. Toplumlar öncelikle birbirine geçmiş ideolojik, ekonomik, askeri ve siyasal iktidar tarafından biçimlendirilir. Bu dördü sadece ideal tiplerdir, katıksız bir biçimde var olmazlar. Dört iktidar ağı da toplumsal varoluş ve birbirleri için gerekli olduğundan iktidar örgütleri bunları karıştırır. Örneğin, herhangi bir ekonomik örgüt bazı üyelerinin ideolojik değer ve normları paylaşmasını isterken askeri savunma ve devlet düzenlemesine ihtiyaç duyar. Bu yüzden ideolojik, askeri ve siyasal örgütler ekonomik olanları biçimlendirmeye yardımcı olur ve bunun tersi de doğrudur (Mann, 2012b: 17-18).

Mann’ın toplumsal iktidar kaynakları kuramı, çoğulculuğun normatif bir kuramını; yani ne tüm iktidarın tek bir kaynaktan toplandığı, ne de tek bir elitin tüm kaynakları kontrol ettiği, demokratik bir toplum sunar. İktidar; iktisadi, ideolojik ve siyasal iktidarı elinde tutan gruplar arasında dengeli bir biçimde dağılmalıdır (Mann ve Hall, 2014: 172). Tüm bu söylenenlerden hareketle anlaşıldığı üzere, Mann toplumsal iktidarın kaynakları noktasında son derece önemli teoriler ortaya koymuştur. Her ne kadar Weber’in uzantısı olarak görülse de ortak noktaları olmasının yanı sıra kendisinin de ifade ettiği gibi kendi yolundan giden bir düşündürdür. Bu noktada da askeri iktidarı göremeyen

Weber'den farklı olarak askeri iktidar şemasını da ekleyerek yeni boyut kazandırdığı açıkça ortada olmaktadır.

Toplumsal iktidarın kaynakları Mann'in teorisinde büyük yer kaplamaktadır. Toplumları birden fazla ortaklığı olan, kesişen sosyo-mekânsal iktidar ağları olarak görmekte ve bu noktada da üniter olmadıklarını, karşılıklı ilişkiler geliştirerek var olduklarını söylemektedir. Bu dörtlü iktidar kaynaklarına da ideolojik, ekonomik, askeri ve siyasal iktidar isimlerini vermiştir. Buna İEAS teorisi de denilmektedir. Burada söz konusu olan bahsettiğimiz iktidar ağları, kesişen etkileşim ağları olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanların amaçlarını gerçekleştirme noktasında önemli olan iktidar ağları çeşitli örgütlenme biçimleri olarak toplumda yerini almaktadır. Ele alınan bu iktidar kaynaklarından ideolojik iktidarı norm ve değerleri paylaşma noktasında toplumu bir arada tutmaya yarayan normatif, aynı zamanda da örgütlenme biçimi olarak aşkın ve içkin şeklinde ifade ederken, ekonomik iktidarı toplumun geçinme ihtiyaçlarından ortaya çıktığını ve buna bağlı olarak da sınıfların oluştuğunu böylece toplumsal tabakalaşmanın önemli bir kısmını meydana getirerek örgütlenme biçimi olarak üretim, tüketim, dağıtım ve değişim olarak adlandırılan praksis devrelerinden bahsedildiğini, daha az kurallara bağlı askeri iktidarı ise fiziksel savunma ihtiyacından oluşarak bu noktada yoğunlaşmış-zorlayıcı örgütlenme biçiminden söz edildiğini, sonuncusu olarak toplumsal yaşamın merkezi ve ülkesel düzenlemesi bakımından devletin kendi kurmuş olduğu örgüt olan siyasal iktidarın da teritoryal ve jeopolitik diplomatik örgütlenme biçimi olarak ele alındığı görülmektedir.

Bunlardan yola çıkarak, iktidar kaynakları toplumda değişim, dönüşüm ve gelişme noktasında son derece önemli örgütlü ağlar olarak yerini almaktadır. Söz konusu olan bu toplumsal iktidar kaynaklarının birbirleriyle ilişki içinde olarak toplum içinde varlığını devam ettirmekte oldukları ve toplumun bu dört iktidar ağından oluştuğunu tekrar ifade etmek yerinde bir yaklaşım olacaktır. Yine aynı şekilde küreselleşme sürecinin oluşmasında da bu iktidar ağlarının varlığı görülmektedir. Bu noktada bu iktidar kaynaklarının içerisinde yer alan çok çeşitli ağların ve küreselleşmenin süreçlerinin de buna bağlı olarak çok boyutluluk içermesine bağlı farklılık göstermesinde etkisi bulunduğu görülmektedir.

İktidar kaynakları farklı sosyo-mekânsal sınırlar ve dinamiklerle birlikte birbiri üzerine düşen, birbirini kesen iktidar ilişkileri ağları oluşturur ve karşılıklı ilişkileri de iktidar aktörleri için öngörülme, beklenmedik sonuçlar üretir. Bu dört iktidar kaynağı amaçlarının peşindeki insanlara farklı, potansiyel olarak güçlü örgütsel araçlar önerir. Hangi araçların seçileceği ve hangi sentezlerin olacağı tarihsel olarak sürekli karşılıklı etkileşime bağlıdır (Mann, 2012b: 18).

İktidar ağlarının toplum içindeki insanların etkileşiminin olduğu bir alanı olarak görmekte ve buna bağlı olarak da birbirleriyle kesişen sosyal etkileşim ağları şeklinde ifade etmektedir. İnsan topluluklarında yaşanan iktidar ilişkilerini tarihsel süreç içinde ele almakta olduğu görülmektedir. Toplumsal iktidar kaynakları, toplum ve tarih coğrafyası boyunca farklı raylar döşeyen, “hat döşeme araçlarıdır”. Çünkü bu hatlar aslında yön seçilmeden önce yoktur. Hat döşeme ve yeni bir raya geçiş anları öncelik sorununa en fazla yaklaştığımız anlardır. Bu anlarda toplumsal yoğunlaşmanın, örgütlenmenin ve yönlendirmenin belirli bir özerklik taşıdığını görürüz. Bu özerklik daha fazla kurumsallaşma içeren dönemlerde karşımıza çıkmaz. Toplumsal varoluşun sonsuz çeşitliliğine belirli bir örgütlenme ve bütünlük kazandırır. Önemi de burada yatmaktadır (Mann, 2012a: 42).

Başlangıçtaki dinamik ise farklı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, insan toplumunun itici gücü kurumsallaşma değildir. Tarih, yaygın ve yoğun çeşitli iktidar ağları oluşturan dur durak bilmez itkilere müteşekkil bir süreçtir. Bu ağların, kurumsallaşmaya kıyasla, beşerî amaçlara ulaşması ile daha dolaysız bir ilişkisi vardır. İnsanlar amaçları peşinde koşarken bu ağları daha fazla geliştirir ve mevcut kurumsallaşma seviyesini geride bırakırlar. Bu durum, mevcut kurumlara dolaysız bir meydan okuma olarak ortaya çıkabilirken, kazara ve çatlaklarda da ortaya çıkabilmektedir. Böylece kurumların çatlaklarında ve sınırları etrafında ortaya çıkarak eski olan öngörülmemiş sonuçlar getiren yeni ilişkiler ve kurumlar yaratırlar (Mann, 2012a: 27).

İdeolojik, ekonomik, askeri ve siyasal örgütler arasında da geniş bir işlev farklılaşmasının yaygın olduğu, bu işlev farklılaşmasının da işlevleri daha fazla birleştiren iktidar örgütlerinin çatlakları boyunca yeniden ve yeniden ortaya çıktığı doğruluğunu korumaktadır (Mann, 2012a: 30). Tüm bunlar ışığında Mann’ın tarihsel sosyoloji alanında son derece önemli bir yerde durarak sosyal bilimlere kapsamlı

çalışmalar ortaya koyduğu ve meraklılarına hazine niteliğinde bilgiler sunduğu açıkça ortadadır.

3.3. MANN'İN DEVLET ANLAYIŞI

Bu bölüme kadar anlatılanlar Mann'ın dünyasını anlamak açısından son derece önem taşımaktadır. Tarihsel sosyoloji alanında bu denli mühim bir yere sahip olan Mann için devlet teorileri arasında en gelişmiş devlet teorisine sahip düşünür olarak ifade etmemiz doğru olacaktır. Devlete ilişkin koyduğu yaklaşımlar onun çığır açıcı bir düşünür olarak anılması sonucunu doğurmuştur. Ona göre bütün devlet tanımları kusurludur.

Mann'ın, Weber'in bir uzantısı olarak tanımlandığından çok kez bahsetmiştik. Bu noktada Mann'ın devlet teorisinin genel analizine geçmeden önce Weber devlet için ne söylemişti buna bakmak doğru olacaktır. Bu noktada Weber'in devleti, belirli bir alanda meşru bir yetki ile, fiziksel devlet gücünü elinde bulundurarak hakimiyet kuran organ olarak tanımladığını ve işlevini de hukukta bulduğunu hatırlatmak doğru olacaktır. Mann'ın, Weber'in devlet tanımında en çok üzerinde durduğu ise dördüncü maddede bahsedilen devletin hukuk yönüdür

Siyasal bağlantıların sınırları belirlenmiş bir teritoryal alanı kapsayacak şekilde dışarıya doğru yayılması ve onun üzerinde fiziksel güç ile desteklenen bağlayıcı ve sürekli kurallar koyma tekeli iddia etmek anlamında, devlet bir farklılaşmış kurallar dizisi ve merkeziliğin bedenlenmiş hali olan görevlilerdir (Mann, 2012a: 53). Buna bağlı olarak Weber'in devlet tanımında dört önemli unsur karşımıza çıkar (Mann, 2012b: 64):

1. Farklılaşmış kurum ve personel
2. Siyasi ilişkilerin merkezden dış yüzeye doğru yayılması anlamında merkezliği barındıran
3. Üzerinde hareket ettiği bölgesel olarak sınırları belirli bir alan
4. Otorite uygulayan, fiziksel kuvvet tarafından desteklenen emredici, bağlayıcı ve kural koyucu tekel.

Buradan hareketle Mann (2012a: 22), Marx, Weber ve onların takipçilerinin devlet aygıtını ve varlık gösterdikleri yerlerde partileri içeren merkezi yönetim şekli ve fiziksel veya askeri güç olmak üzere “siyaset/parti” olarak adlandırılan iktidar örgütlenmesi türünü siyasi ve askeri iktidar olarak ayırmadıklarını, bunun sebebi olarak

da devleti genellikle toplumdaki fiziksel gücün ambarı olarak görmeleri olduğunu savunur.

Fiziksel gücü devletle eşitlemek askeri gücü tekelleştiren modern devletler örneğinde çoğu zaman makul görünmektedir. Fakat dört olası neticeye karşı hazırlıklı olmak adına kavramsal bakımdan ayrı olarak kabul edilmeleri gerekir (Mann, 2012a: 22):

1. Çoğu tarihsel devlet örgütlü askeri güç tekeline sahip olmamıştır ve çoğu bu türden bir iddiada bile bulunmamıştır. Orta Çağ döneminde bazı Avrupa ülkelerindeki feodal devlet, âdemi merkezi derebeylerin kontrolü altındaki feodal asker toplama sistemine yaslanmıştır. Bunun yanı sıra İslami devletler de genel olarak tekel güçlerinden yoksun olmuştur. Örneğin, kendilerini kabileler arasındaki kan davalarına müdahale edecek kadar güçlü görmemişlerdir.
2. Fetih merkezdeki devletlerinden bağımsız da hareket edilebilen askeri gruplarca yapılmaktadır. Pek çok feodal örnekte, özgür doğmuş veya asil tüm savaşçılar baskın ve fetih için silahlı gruplar toplayabilmekteydi. Eğer bu askeri grup fethi gerçekleştirirse, bu durum grubun iktidarını kendi devletine karşı arttırmaktaydı. Böylece uygarlıklara saldıran barbarlar söz konusu olduğunda, askeri örgütlenme çoğu zaman barbarlar arasında bir devletin ilk kez ortaya çıkmasına yol açmaktaydı.
3. İçeride, askeri örgütlenme devletin denetimi altında olduğunda bile genellikle diğer devlet organlarından kurumsal olarak ayrı olmaktadır. Ordular sıklıkla devletin siyasi elitlerini darbelerle yerinden ettiğine göre bunları ayırmak gerekmektedir.
4. Eğer devletler arasındaki uluslararası ilişkiler barışçıl olmasına rağmen tabakalaşmışsa, askeri iktidarın belirlemediği daha geniş uluslararası toplumun “siyasi iktidar yapılanmasından” söz etmek gerekir. Bugün 1980’lerde güçlü ama büyük oranda silahsızlandırılmış Japonya ve Batı Almanya devletlerinin durumunun böyle olduğu söylenebilmektedir.

Mann, Weber’in tutarlı bir devlet kuramı oluşturabilmemiz için “siyasal iktidar”, “devlet” ve “modern devlet” terimlerini bıraktığını söylemiştir. Mann’in devlet tanımından siyasal kurumların, bütün devletler tarafından paylaşılan dört özelliğini türetebiliriz (Mann, 2012b: 64- 65):

1. Devlet bölgesel olarak merkezileşmiştir: Devlet her ne kadar ideolojik, ekonomik, askeri iktidara benzer bir kaynak kullanmazsa da aslında bizzat bu kendisinin dışında yer alan kaynaklara dayanmak da zorundadır. Buna rağmen yine de üzerinde bağlayıcı güçlerin olduğu sınırlı bir bölgede içkin olarak, yalnızca devlet merkezileşmiş bir iktidar kaynağına da sahiptir.
2. Devlet iki tane ikilik barındırır: Mekân ve kişiler ile merkez ve bölge. Siyasal iktidar eş zamanlı olarak “devletçidir”. Seçkin kişilerin ve merkezdeki kurumların elindedir. Kişilerle merkezdeki ve devlet bölgeleri boyunca kurumlar arasındaki “parti” ilişkilerinden oluşur. Bu sebeple de dışardaki toplumun ürettiği biçimler ve kendi siyasal süreçlerine içkin biçimde belirginleşecektir.
3. Devlet kurumları kendi bölgelerindeki farklı çıkar grupları için farklı işlevler üstlenerek farklılaşmıştır: Siyasi teşkilatının farklı parçaları çeşitli iktidar ağlarının nüfuzuna açık olduğundan, sahip olduğu merkezilik ve özel rasyonalite ne olursa olsun devlet aynı zamanda saf olmayan bir nitelik taşır. Bu nedenle devlet kesin bütünlüğe hatta tutarlılığa sahip olmak zorunda değildir. Ancak toplumlar bu tarz bir bütünlüğe ya da tutarlılığa sahip olsalardı söz konusu olabilirdi. Kesişen iktidar ağları olarak toplum modeli böyle olmadığını öne sürmektedir.
4. Devletin sınırlanmış bir bölge olarak bizzat tanımı devlet ile başka devletler arasında ilaveten bir “siyasal” ilişkiler toplamını yani jeopolitiği akla getirir. Siyaset ve jeopolitik birbirine geçmiştir. Biri öteki olmadan çalışılmamalıdır.

Tarihsel sosyolog Mann, devlet ile ilgili çalışmalarında devletin çok fazla tanımlandığını ve sonuçta da belirsiz bir nesneye dönüştüğünü ifade etmekte olan bir düşünür olarak karşımıza çıkar. Ona göre yapılan devlet tanımları içinde kusur bulundurmaktadır. Buna bağlı olarak da Mann, Weber’in ifade ettiği devlet tanımına, “devlet tekelini personeli ve sınırlarıyla elinde bulunduran bir arena” eklemesinin yapılması gerektiğini savunmaktadır. İktidar, özerktir. Kendi işleyiş sürecini kendisi yapar. Mann’e göre (1984: 112) devlet, inkâr edilemez şekilde dağınık bir kavramdır.

Devletler toplumun ne olduğunu anlamamız bakımından merkezî önemi taşır. Devletlerin güçlü olduğu yerde toplumlar da nispeten bölgesel ve merkezidir. Devletin özerk iktidarı hakkında kurabileceğimiz en genel önerme budur (Mann, 2011: 28). Devletin özerk olduğunu iddia eden teori, her ikisi de siyasi gücün önceliğini vurgulayan ikinci ve üçüncü yaklaşımı türetir. Bazıları düşünce kuruluşları ve idari kuruluşlarda iş

yapan hem federal hem de tekil eyaletler düzeyinde bulunan uzmanların, bu gibi kuruluşların ülke çapında tutarlı politikaları tasarlamak ve uygulamaya koymak yönünde yüksek bir altyapısal kapasiteye sahip olduğu Yeni Düzen politikalarında esaslı bir etkisi olduğunu öne sürerek, devlet elitlerinin özerkliğine vurgu yaptılar. Bu noktada Yeni Düzen politikasının da büyük oranda siyasi iktidar ilişkilerinden kaynaklandığını söylemeliyiz (Mann, 2012b: 285- 287).

Mann'in devlet teorisinde söylenebilecek en önemli noktalardan biri, devletin toplumdan bütünüyle ayrı olmadığı, fakat aynı zamanda toplum karşısında nispeten de olsa bir bağımsızlığı olduğu görüşünü savunduğunu ifade edebiliriz. Devletler farklılaşmış kurumlarının merkezî konumlarına göre tanımlanabilir. Fakat işlevsel bir ögeyi de barındırır: devletin işlevlerinin özü, bağlayıcı kural koyucu bir tekel olmasıdır. Asıl önemli olan, genelde 'devletler' olarak adlandırılan merkezileştirilmiş kurumlar ve onların kadrosunu oluşturan üst düzeylerde bulunan 'devlet eliti' denilen personelin yetkileridir. Burada önemli olan devletlerin ve devlet elitlerinin sahip olduğu iktidarın doğasının ne olduğudur. Devletleri, devlet elitleri şahsında, iktidar arzusu olan aktörler olarak düşünebiliriz (Mann, 2011: 4-17).

Devlet elitleri ve partileri devletin genişleyen işlevlerini koordine etmeyi amaçlarken devletler daha yüksek temsil gücüne sahip ve daha bürokratik hale geldiler. Aynı zamanda, sivil toplum devlet egemenliği ve devlet sınırlarıyla kafese alınırken ulus-devlete giderek tabii kılınıyordu. Devletler, merkezde konumlanmış, çevreye etki eder biçimde ve elitler, partiler olmak üzere çift taraflıydı. Toplumsal hayat gittikçe siyasallaşırken partiler elitlerden daha çok güçlendi (Mann, 2012b: 520). Mann için önemli olan mesele devletin kontrolünü kimin yönettiği, kontrolünün kimin elinde olduğudur. Bir nevi elit analizi yaptığını söylemek doğru bir yaklaşım olacaktır.

Mann'e göre (2012a: 66), merkezileşmiş, teritoryalleşmiş, sürekli ve zorlayıcı olarak tanımladığı devlet, kökensel değildir. Toplayıcı-avcılıkta devlet yoktur. Devletin ana unsurları ister ekonomik ister askeri olsun, toplumsal ve topraksal sabit yatırımlar tarafından canlandırılmıştır. Toplayıcı-avcılıktan sürekli ve uygar devlete kadar birbirini izleyen aşamalar dizisi, insanın doğa üzerindeki gücünü arttırışının bir bedeli olarak, bünyesinde daha güçlü bir toplumsal teritoryal sabitlik taşımıştır.

Devlet nosyonuna ilişkin Weber'in dört temel unsur içeren (meşru, fiziksel şiddet tekeli; sınırları belirlenmiş bir alan, merkezilik ve farklılaşmış personel ve kurumlar

dizisi) meşhur tanımından hareketle Mann, temel ilgisini merkezileştirilmiş kurumlar olarak “devletler” ile bu devletleri kadrolaştıran personelin iktidarına yani “devlet elitleri”ne yöneltir (Jacoby, 2010: 21). Tüm bunlardan hareketle iyi bir devlet teorisi için elitlerin iktidarının doğasının incelenmesi gerekliliğinin üzerinde durulmaktadır. Burada devletlerin iktidarının doğası ifadesinden hareketle iki kapasite biçimi gündeme gelmekte ve devlet iktidarı ikiye ayrılmaktadır. ‘Devlet İktidarı’ kavramından birbirinden oldukça farklı iki anlam ortaya çıkar: hem devletlerin hem de devlet elitlerinin iktidar sahibi olduğu anlamlar. Bunlar da birbirinden ayrılır (Mann, 2011: 4).

Buna göre:

- Despotik İktidar
- Altyapısal İktidar

Despotik İktidar:

Mann’e göre (2011: 27-5) despotik iktidar, “devlet elitinin sivil toplum sınıfları ve elitleri üzerindeki iktidarı, literatürdeki devlet iktidar kavramının kastettiği ile aynıdır. İktidarın özerkliği diye de bilinmektedir.” Despotik iktidar yöneticinin ve emrindekilerin sivil toplum grupları ile rutin, kurumsallaşmış müzakereye girmeksizin uygulamaya girişmeye yetkili olduğu eylemlerdir. Devlet seçkinlerinin sivil toplum grupları ile rutin müzakereler olmaksızın üstlenebileceği eylem çeşitlerinden türer. Örneğin, yüce bir despot, tanrısallık iddiaları genel olarak kabul gören bir monark, ilkeli bir muhalefet olmadığı sürece neredeyse her eyleme girişebilir (Mann, 2012a: 203, 2012b: 68). Despotik iktidar, yasama-yürütme ve yargının tek kişide toplanmasında, rejim karşıtlarının tutuklanmasında, protestoculara karşı güç kullanımında, ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasında, muhalefetin örgütlenmesini sınırlamada, hukuksuzluğun ve yolsuzluğun artmasında, güvenlik güçlerinin yasadışı ve keyfi uygulamalarında, yargısız infazlarda kendini göstermektedir. Bu bağlamda despotik iktidar, her zaman olmasa da çoğunlukla güç kullanma tekeli ile ilişkilidir (Gökçe ve Gökçe, 2015: 7).

Sivil toplum güçlerinin bölgesel merkezîleşme biçimlerini kontrol edememesinden dolayı oluşur. Bundan dolayı despotizmin gelişmesinde iki safha vardır: Bölgesel merkezîleşmenin büyümesi ve bu merkezîleşmenin üzerindeki kontrolün yitirilmesi (Mann, 2011: 18). Despotik iktidarı ölçmek gerekirse bunu en iyi “tez kellesi vurula” diye bağırarak ve hevesini anında tatmin eden huysuz bir kraliçeyi örnek vererek yapabiliriz. (Mann, 2011: 5).

Sivil toplum kurumlarıyla rutin ve kurumsallaşmış müzakere içinde olmaksızın yetkilendirilmiş elitlerin gerçekleştirdiği eylemler olarak ifade edilen despotik yani baskıcı iktidar, kararlarını kimseye sormamakta kendisi almaktadır. Yani devlet kararını alırken yönettiği toplumdan etkilenmemektedir. Devletin hakimiyeti söz konusu olmaktadır. Bu noktada aslında sivil toplumun ne kadar önemli olduğu devreye girmektedir. Buna bağlı olarak söylenebilir ki sivil toplum ne kadar güçlü olursa bu baskıcı kapasite oluşumu engellenir. Fakat bunun tersine sivil toplum ne kadar sağlanamaz ve güçsüz olursa devlet despotik kapasiteyi oluşturur.

Altyapısal İktidar:

Altyapısal iktidar, devletin sivil topluma fiilen nüfuz etme ve lojistik açıdan politik kararları tüm alanda uygulama kapasitesini ifade etmektedir (Mann, 1984: 113). Bu iktidar merkezi devletin, bölgelerine nüfuz etme ve lojistik olarak kararlarını uygulamak için sahip olduğu kurumsal kapasite olarak devletin altyapısıyla toplumsal yaşamı denetleyen, toplum “aracılığıyla iktidar”, kolektif iktidardır. Devlet kurumlarının merkezi ve yayılmacı olarak nüfuz etme gücünün artmasıdır (Mann, 2012b: 68). Devletin altyapı iktidarı, sivil toplum güçlerinin kendi başlarına sağlayamayacağı bölgesel merkezileşmenin herhangi zaman ve mekân biçimlerinde toplumsal faydadan türer (Mann, 2011: 18).

Sanayi toplumlarında güçlü bir şekilde gelişmiş olan altyapısal iktidarda devlet, gelirimize değer biçiyor ve buna bağlı olarak vergilendiriyor. Bunu da ne bizim rızamızla ne de eş dost akrabamızın rızasıyla yapıyor. Kendi topraklarının neredeyse her yerinde bir günde kendi iradesini zorla kabul ettirebiliyor. Ekonominin geneli üzerinde de etkisi çok büyük. Doğrudan çoğumuzun geçim kaynağını memuriyet, emeklilik, aile yardımları vb. sağlıyor. Gündelik hayata çok fazla nüfuz ediyor. Alt yapısal gücü devasa şekilde artmıştır. Huysuz kraliçe olsa en azından söylediği her söze boyun eğersiniz ama modern devletin altyapısal iktidarı söz konusu olunca ülkenin bir ucundan diğer ucuna kaçacak en ufak delik bulamazsınız (Mann, 2011: 5). Buradan yola çıkarak modern devletlerin altyapısal iktidar noktasında ne kadar güçlü olduğu anlaşılmaktadır.

Altyapısal iktidar, kolektif devlet iktidarını artırır. Toplumsal yaşamın büyük bir kısmını devlet kurumları aracılığıyla koordine etmeyi sağladığı için bu durumda “bölgesel merkezileşme” ya da toplumsal yaşamın “doğallaşması” kavramlarını arttırarak daha büyük bir kısmını biçimlendirecektir (Mann, 2012b: 68-69). Mann’in altyapısal

iktidarı, devletin asıl gücü ya da devlet kapasitesi olarak nitelendirilmektedir (Soifer ve vom Hau, 2008: 222). Devlet kapasitesi, çok genel anlamıyla devlet bürokrasinin temel fonksiyonu olarak devletin toplumsal aktörler ile ilişkilerini ve onun mekânsal ve toplumsal etki alanını ifade eden Mann, devlet kapasitesi kavramını topluma fiili olarak nüfuz etme ve siyasal kararları uygulama kapasitesi olarak tanımlamaktadır (Mann, 1984: 114- 212).

Devlet kapasitesi kavramı, devlet aygıtının ampirik boyutunu temel alarak devletin genel niteliği üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda, devlet merkezli kuramsal yaklaşımlar devlet kapasitesini devletin politika üretip uygulayabilme yetisine bağlarken, toplum merkezli kuramlar toplumsal aktörler ve sivil toplum kategorisinde tanımlanan olgularla karşılıklı iş birliği içinde politika belirleme ve uygulama yetisine bağlamaktadırlar (Shahed, 2020: 577). Buna bağlı olarak altyapısal iktidar iki yönlü olarak karşımıza çıkar: hem devletin toplum üzerinde iktidarının artması hem de sivil toplum partilerinin devleti denetlemesi ile ilgili bir ilişkisellik söz konusu olmaktadır. Artan altyapısal iktidar bölüştürücü despotik iktidarı arttırmak ya da azaltmak zorunda değildir (Mann, 2012b: 68).

Devletin altyapısal iktidarının gelişimi ancak siyasal kontrol lojistiği tekniklerinin uygulanması ile mümkün görünmektedir (Jacoby, 2010: 22-23). Bu teknikler sayesinde ki devlet toplumsal hayata nüfuz edebilme imkânını bulabilmekte ve gündelik hayatın içine girebilmektedir. Bu dört tip lojistik teknik aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Jacoby, 2010: 23; Mann, 2011: 8-9):

1. Devletin merkezi olarak koordine ettiği, başlıca faaliyetleri arasında gelen kurumsal iş bölümü
2. Sabit mesajların devletin temsilcileri yoluyla sahip olduğu coğrafi alan boyunca iletilmesini ve yasal sorumlulukların kodlanıp saklanmasını sağlayan okuma-yazma kültürü ve bilgi birikimi
3. Devlet tarafından en üst değer garantisi altında meta değişimine imkân veren para basma, ağırlıklar ve değerler
4. Gelişmiş yollar, gemiler, telgraf sistemi yoluyla kaynak ve insan taşınmasının ve mesajların ulaşım, erişim hızı

Bu tekniklerin hiçbiri devlete özgü değildir. Bunlar, genel toplumsal kalkınmanın ve insanoglunun ortak toplumsal kaynakları seferber etme becerisinin gelişmesinin bir parçasıdır. Sadece devletler değil genel anlamda toplumlar da kendi iktidarını geliştirmişlerdir. Bu bağlamda devlet iktidarı, sahip olduğu güç araçlarından ve tekniklerinden türemez. Devlet iktidarı toplumsal ilişkilerin özelliği olan ideolojik, ekonomik, askeri ve siyasal iktidar kaynağından ileri gelmektedir (Mann, 2011: 9; Jacoby, 2011: 23). Mann'ın devlet kapasitesi kavramsallaştırması her şeyden önce bir kurumlar bütünü olarak devletin ülkesel sınırlar üzerinde kontrol becerisi ve toplumsal aktörlerle ilişkilerini düzenleyebilme yeteneğini ifade etmektedir. Burada söz konusu olan, devletin toplumsal alanda kendine yer edinebilme arayışıdır. Bunu da ağırlıklı olarak iletişim, ulaşım, eğitim ve idarî araçlar aracılığıyla siyasal lojistik tekniklerini uygulayarak yapmaktadır (Shahed, 2020: 579).

Tüm bunlardan hareketle, en basit tanımıyla gündelik hayatımıza nüfuz eden kapasite olduğunu, günümüz kapitalist demokrasilerinde görüldüğünü, devletin sivil topluma nüfuz etmesi anlamında kullanılan iktidar kapasitesi olarak karşımıza çıktığını söylemek mümkün olacaktır. “Boynumuz kıldan incedir” şeklindeki yaklaşımı ön plana çıkmaktadır. Kapitalizmle doğrudan bağlantılı olduğu açıkça görülmektedir. Mann'ın temel vurgusu, kapitalist demokrasilerde devletlerin bir anlamda zayıf, bir diğer anlamda güçlü olduğuna yöneliktir. Başka bir deyişle, modern devletler despotik olarak zayıf, altyapısal olarak güçlüdür. Ancak despotik ve altyapısal iktidar tipleri, iktidarın analitik özerk boyutları olup, Mann açısından ikisi arasında *de facto* bir ilişki de ortaya çıkabilir (Jacoby, 2010: 22).

İki iktidar tipi de analitik olarak özerk iktidar boyutlarıdır. Bunun yanı sıra pratikte aralarında bir ilişki olabilir. Örneğin devletin altyapısal iktidarı ne kadar büyükse bağlayıcı kural koyuculuğun hacmi de o kadar büyüktür. Bu nedenle bireyler ve azınlık gruplar üzerindeki despotik iktidar olasılığı da bir o kadar büyük olur. Tarihteki çoğu devletlere göre bütün altyapısal iktidara sahip devletler, kapitalist demokrasiler de dâhil olmak üzere sivil toplumdaki zayıf gruplara nazaran güçlüdür fakat kapitalist demokratik devletler baskın gruplara nazaran zayıftır (Mann, 2011: 6).

Devletler iki oldukça farklı anlamda güçlü olabilirler. Despotik iktidara göre, vatandaşlarına istedikleri bir şeyi emredebilir ya da altyapısal iktidar gereğince toprakları boyunca kararların uygulanmasını sağlayabilirler (Mann, 2017: 24). Despotik iktidar,

toplum üzerinden işleyen bir iktidarken; altyapısal iktidar, toplum aracılığıyla işleyen bir iktidara işaret etmektedir (Lucas, 1998: 91).

Şekil II: DEVLET İKTİDARININ İKİ BOYUTU

	Altyapısal İktidar	Despotik İktidar
Feodal Devlet	Düşük	Düşük
Emperyal Devlet	Düşük	Yüksek
Bürokratik Devlet	Yüksek	Düşük
Otoriter Devlet	Yüksek	Yüksek

Kaynak: Mann'in (2012b: 69) çalışmasından uyarlanmıştır.

Mann ele alınan despotik ve altyapısal iktidar üzerinden yukarıda ifade edildiği gibi dört devlet kategorisi oluşturur:

- 1) Feodal Devlet
- 2) Emperyal Devlet
- 3) Bürokratik Devlet
- 4) Otoriter Devlet

Feodal Devlet:

Ordunun yoğun ama kapsamlı ve yaygın olmayan kudretine dayanan ve çoğunlukla özerk din adamları alt katmanı aracılığıyla hükmeden feodal hükümetler hem altyapısal iktidar hem de despotik iktidar anlamında düşük bir düzey sergiler (Jacoby, 2010: 52). Toplumsal yaşama müdahale edecek fazla kapasitesi yoktur. Kendi özel alanında kayda değer özerkliği ancak toplum üzerinde ya da aracılığıyla sınırlı iktidarı vardı. Örneğin, Orta çağda kral devlete sahipti; devlet onun hanesi, kendi gelirini oluşturan mülkleri idi. Devletin içinde dilediğini yapabilir ancak topluma pek bir şey yapamazdı (Mann, 2012b: 69). Buradan yola çıkarak en güçsüz devlet biçimi olduğunu söylemek mümkündür. Şehrin ileri gelenleri bu her kimse onun elindedir. Feodal devlet biçiminde altyapısal ve despotik iktidar düşüktür.

Emperyal Devlet:

Babadan oğula geçen yönetim gövdelerine dayanarak, meşruiyetini çoğunlukla kutsal kaynaklardan alan yüksek despotik iktidar düzeyleri sergilemek suretiyle tahakküm etmişlerdir. Ama benzer şekilde, askeri gücün kusurlarıyla malul olan emperyal devletler de genellikle çok geniş bir alana yayılan ve birbirine benzemeyen bölgelerden müteşekkil teorilerinin her köşesine nüfuz etmede sorunlar yaşadıklarından, altyapısal anlamda güçsüz kalmışlardır (Jacoby, 2010: 52). Emperyal devlet kendi yönetici temsilcilerine sahiptir, fakat başka iktidar gruplarının desteği olmadan sivil topluma nüfuz etme ve onu yönetme becerisi sınırlıdır. Örneğin, Roma, Çin, Mısır, Asur, Pers (Mann, 2012b: 69; Mann, 2011: 7). Emperyal devlet biçiminde altyapısal iktidar düşük iken, despotik iktidar yüksek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bürokratik Devlet:

Kapitalistler ya da demokratik süreç tarafından denetlenen muazzam altyapıları vardır (Mann, 2012b: 69). Öte yandan, modern bürokratik demokrasilerin despotik iktidarı da medya, piyasa ve hukukî sistem gibi kimi kurumların etkisiyle kısıtlanmaktadır. Ama ellerindeki enformasyon sistemleri sayesinde, söz konusu demokrasiler devasa altyapısal iktidara sahip olabilmektedir (Jacoby, 2010: 52). Görüldüğü üzere bu devlet biçimi, yüksek örgütsel kapasiteyi bünyesinde barındırıyor fakat buna rağmen başkaları tarafından kontrol ediliyor. Örnek olarak sivil toplum grupları, günümüz kapitalist demokrasi devletleri verilebilir (Mann, 2011: 7). Bürokratik devlette, emperyal devletin tam tersi olarak altyapısal iktidar yüksek, despotik iktidar düşüktür.

Otoriter Devlet:

Hem despotik iktidara hem de (bizim varsaydığımızdan daha az olsa da) önemli altyapılara sahip ama aynı zamanda ayaklarına dolaşan kurumsal kısıtlamalardan da önemli ölçüde kurtulmuşlardır. Örneğin, Sovyetler Birliği (Mann, 2012b: 69; Jacoby, 2010: 52). Buna göre, toplumsal iktidarın devletin baskıcı emir yapısından geçtiği devlet biçimi olarak ifade edilebilir. Otoriter devlet biçiminde hem altyapısal hem de despotik iktidar düzeyleri yüksek olarak yerini almaktadır.

Altyapısal olarak daha güçlü devletler daha fazla toplumsal ilişkiyi kendi ulusal sınırları kapsamında ve merkez ve bölgeler arasındaki yayılmacı denetim hatları üzerinde kafesler (Mann, 2012b: 69). Mann'ın tarihsel devlet sosyolojisi, öz olarak bu ideal tipleri açıklamaya yönelik bir çabadır. Merkezileşmiş politik iktidarı anlamak için en güçlü devletlerin evriminden hareket etmek gerektiğini ileri süren Mann, modern Avrupa'nın yaşadığı özgül deneyime odaklanır. Esas itibariyle önerdiği, tek hat üzerinde ilerleyen yeni bir düşünce çizgisidir. İzini sürdüğü bu düşünce çizgisini Mezopotamya'da ve Roma merkezli emperyal egemenliğin hüküm sürdüğü topraklarda yaşanan gelişmelerden alıp nihai tortulaşma alanına kadar takip eder. Bu alan, modern bürokratik ulus-devletlerin ortaya çıktığı yerdir (Jacoby, 2010: 52).

Mezopotamya toplumsal gelişimi, sıklıkla merkez ve çevre olarak adlandırılan alüvyal tarım ve yağmurla sulama tarımı, çobanlık, madencilik ve ormancılık arasındaki yatay ilişkiler ve nehirler boyunca farklı alüvyal bölgeler ve bunların iç bölgeleri arasındaki dikey ilişkiler olmak üzere iki ana etkileşim ağı tarafından meydana getirilen kafesleme üzerine kurulu olması bakımından önemlidir. Bunlar hem özel mülkiyet oluşumlarını hem de toplumsal tabakalaşmayı ve devleti kuvvetlendirmiştir (Mann, 2012a: 125).

3.3.1. Mann ve Modern Ulus- Devlet

Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi ile eş zamanlı olarak modern devletin ortaya çıktığı söylenebilir (Boztemur, 2006: 161). Ulus, sınırları belli, resmi bir alanda, bir halkın egemenliğini yansıtır (Pierson, 2000: 102). Ulus-devlet yapısı ilk olarak Avrupa'da feodal siyasal yapının son bulması ve onun yerine merkezi devlet yapısını esas alan siyasal düzene geçilmesinde kurgulanmıştır ve daha sonraki dönemlerde de dünyanın diğer yerlerine aktarılmıştır (Erözden, 1997: 10).

Weber'e göre modern devlet (2014: 44); yasaları değiştirebilecek idari ve hukuki düzene sahiptir ve hükmettiği tüm alanlarda nihai söz sahibidir. Resmi güç kullanma kudretine sahiptir. Weber'e göre millet ve ona bağlı olarak kurumsallaşan modern ulus devleti ortaya çıkaran etmenlerin başında ortak siyasi yazgılar gelir. Weber modern devletin bir kurumunu sıra dışı bir vurgu ile "monokratik bürokrasi" yani bir kişinin altında merkezileşmiş bürokrasi olarak da ifade eder (Mann, 2012b: 66).

Devletlerin çoğu ikiliydi ve içeride ulus-devlet halindeyken dışarıda imparatorluklara sahipti. Daha sonra Amerikan imparatorluğu hariç bütün

imparatorluklar çöktü ve ulus devlet-coğrafi olarak tanımlanmış, sınırlanmış bir alanı halk adına yöneten devlet ideali, yerkürenin hegemonik siyasal ideali hâline geldi. 19. ve 20. yüzyıllar boyunca da dünyada daha yaygın, haklarını kendi sınırları, hukuku içinde kafeslediği vatandaşları için daha yoğun hale geldi Milliyetçilik duyguları arttı. Bu da savaşın nedeni değil sonucuydu. Ulus devletin büyümesinin bir unsuru olarak da “tebaalar” eşit, sivil, siyasal ve toplumsal haklardan faydalanan “vatandaşlara” dönüştürüldü (Mann, 2017: 24-25).

Mann’e göre (2012b: 66), modern devlet vatandaşlar ve bölgeler üzerine rutin, formelleştirilmiş ve rasyonelleştirilmiş daha kapsayıcı kurumlar yerleştirerek bölgelerine hem hukuk hem de Weber’in rasyonel-yasal hâkimiyet olarak adlandırdığı idare ile nüfuz eder. Bu sadece devletin toplum üzerindeki yönetiminin artması meselesi olmamakta, aynı zamanda vatandaşlar ve partilerde modern devlete nüfuz etmektedir. Ayrıca devlet, vatandaşlarının çıkarlarının farklılığını vurguladığı kadar kendi içkin topluluk duygularını da temsil eden bir ulus-devlet hâline gelmiştir. Modern devlette meşruiyet sorunu da esasen yöneticiler, partiler ve ulus arasındaki ilişkilerle ilgili olmaktadır. Modern devletin uzun vadeli büyümesi ya da imparatorlukların yerine ulus-devletlerin geçmesi en baştan siyasal güç ilişkilerinin içsel eğilimleridir (Mann, 2014: 86).

Modern devletin iktidarı temelinde, toplum üzerinde iktidar uygulayan devlet seçkinlerini değil, toplumsal ilişkiyi yerel-bölgesel ya da ulus-ötesinden ziyade ulusal düzlemde kafeslemeyi gözeterek, daha önceki devletlere nazaran toplumsal yaşamın çok daha fazlasını siyasallaştırır ve jeopolitikleştirir (Mann, 2012b: 70). Devletler askeri ve siyasal iktidarı jeopolitik denilen noktada “sert jeopolitik savaş” ve “yumuşak jeopolitik hukuk” şeklinde gündeme gelirler. Sert jeopolitik savaş, ittifaklar ve caydırıcılıkla ilgiliyken, yumuşak jeopolitik hukuk, ekonomi, sağlık, eğitim, çevre ve benzeri ölümcül olmayan alanlarda devletlerarası siyasal düzenlemelerle ilgilidir (Mann, 2017: 26).

“(Modern) devlet, herhangi bir tarihsel devletten daha fazla günlük yaşamın içine sızar. Altyapısal gücü devasa şekilde artmıştır. Eğer bugün bir Kızıl Kraliçe olsaydı, sarf edeceği kelimelerden hepimizin korkması gerekirdi. Alaska’dan Florida’ya, Shetlands’dan Cornwall’a, artık modern devletin altyapısal menziline saklanacak hiçbir yer yok” (Mann, 1984:114). Modern devletler altyapısal olarak güçlüdür. Tarım devletleri tebaayı düzgün vergilendirmek şöyle dursun onların servetlerini dahi bilemezken; Amerikan ve Britanya devletleri, kişilerin servetlerini bilmekte hem geliri

hem de malları kaynağında vergilendirerek, kendi kesintilerini toplayabilmektedir. Buna ek olarak sadece devlet altyapısının genişlemesinin yanı sıra kolektif iktidar lojistiğindeki devrim bütün iktidar örgütlenmelerinin altyapısal nüfuzunu ve sivil toplumun devleti denetleme kapasitesini de arttırmıştır (Mann, 2012b: 70).

Mann'in gözünde devlet, bir yandan çeşitli sosyal etkileşim ağlarını örgütlemek için diğer aktörlerle birleşerek bu birleşmeden doğan iktidarı, politik yapı ya da doğa üzerinde kullanırken, diğer yandan da bu kolektif hedeflerin uygulanmasında kontrolünü devam ettirir. Böylece çoğunluğun isyan edip bu hedefleri yaşama geçirmesini sağlayacak gerekli örgütsel araçlardan mahrum olmasını garantilemiş olur (Jacoby, 2010: 51).

Modern toplumlara baktığımızda hiçbir tarihi devletin yapmadığı kadar bölgelerindeki gündelik yaşama etkin bir şekilde hâkim olan otoriter devletler hem de daha öncesinde sadece küçük kent devletlerinde olduğu gibi sivil toplum tarafından rutin bir şekilde denetlenen demokratik-parti devletleri barındırdığını görürüz. Modern devletler ve sivil toplumlar iktidar olmaksızın bir özerkliğe göre çok sıkı bir şekilde birbirlerine nüfuz ederler. Buna göre devlet artık küçük, özel bir merkezi mekân ve kendi rasyonalitesiyle seçkin değildir. Birçok kurum ve bölgeyi hatta bazen ulus-ötesi mekân aracılığıyla merkezden yayılan dokunaçları barındırır (Mann, 2012b: 70).

Modern devletler sivil işlevleri ile toplumsal hayata daha fazla nüfuz etti (Mann, 2012b: 493):

- 1) Tüm devletler maddi altyapılarını ve sembolik iletişim altyapılarını çok büyük ölçekte geliştirdiler: Yollar, kanallar, tren yolları, posta servisleri, telgraf sistemi, kitlesel eğitim.
- 2) Bazı devletler maddi altyapının ve üretim sanayinin doğrudan mülkiyetini aldı.
- 3) Devletler dönemin bitiminden kısa bir süre önce hayırseverliğini; daha genel refah programlarına, Marshall'ın "sosyal yurttaşlık" tanımının henüz olgunlaşmamış biçimlerine genişletti.

Tüm bunlardan yola çıkarak Mann'in ulus-devletlerin ortaya çıkmasını askeri temelli bir yaklaşım ile ele alarak bu noktada da savaşların etkisini önemli bir noktada konumlandığını söylememiz doğru olacaktır. Görüldüğü üzere devlet içinde bulunduğu sürece ve döneme göre çeşitlilik barındırır. Bu noktada değerlendirirken

farklılıkları gözden kaçırmadan ele almak bütünü görebilmek adına son derece mühim bir paya sahip olmaktadır.

Mann'e göre (2012b: 90-96-97-226-261) dört modern devlet belirginleşmesi olarak: Kapitalist, militarist, temsili ve ulusal olmak üzere ortaya çıkmaktadırlar:

İlk olarak ekonomik devrim sanayicilikten ziyade kapitalizme dönüşmüştür. Daha genel bir ifadeyle yayılmış tarımsal, sanayileşme öncesi ve ticari bir kapitalizm, daha yoğun örgütlenme ağları kadar dönemin içerideki temel iktidar mücadelesini oluşturan yeni burjuva ve küçük burjuva sınıflar üretmiştir. Buna göre modern devletlerin kapitalist olduğu ve siyasete genellikle sınıf mücadelesinin hâkim olduğu görülmektedir. Anlaşıldığı üzere modern devletin bir üst düzey belirginleşmesi aslında kapitalist olmasıdır.

İkinci olarak yoğunlaşan jeopolitik militarizm devletin aşırı büyümesini ve modernleşmeyi teşvik etmiştir. Militarizm kendi içinde jeopolitik ve iç olarak ayrılabilir iki ayrı boyut barındırdı. Jeopolitik ve içteki baskı militarizmi oluşturdu. Devletler tebaaları için çok daha önemli hale geldiler. Temsiliyet ve ulusal sorun artan devlet militarizminin ürünü olarak Batının gündemine tamamen yerleşti. Çoğulculuğun çok sayıda iktidar aktörü, devlet işlevi ve demokrasiye doğru kısmi bir ilerleme ile monarşinin parti demokrasisine karşı artçı bir eyleme giriştiği temsiliyet şeklinde ikinci bir üst düzey belirginleşmeye yol açtı.

Mann'e göre (2012b: 756), ulus her anlamda kabul edilmiş bir topluluk biçimi değildi. Halktan mürekkep, sınıfları kesen ulus kavramı ister istemez çeşitli biçimlerde de olsa yurttaşlık kavramını da içeriyordu. Ancak bunlar "temsilcilik" yani tamamen vatandaşlardan olması gereken ve "ulusal" sorunu yani vatandaşlığın yerleşmiş olması gerektiği, devletin ve ulusun belli ölçüde merkezileşmesi gerektiği yerlerde ortaya çıkarak 19. yüzyılın egemen iki siyasal belirginleşmesine neden oldu. Temsiliyet sorununda devletler daha otoriter monarşi ve embriyo halindeki parti demokrasisi arasında farklı konumlarda belirginleştiler. Ulusal sorunda ise, ulus-devlet ve konfederalizm arasında belirginleştiler.

18. yüzyıl sonu artan militarizmin mali ve zorunlu askerliğe bağlı sonuçları, temsile ilişkin daha fazla baskıya sebep oldu ve militarizm tarafından çoğturulan, duyguları ideolojiler tarafından yoğunlaştırılan sınıflar ve uluslar daha fazla temsil gücü

olan bir yönetim talep etti ve demokrasiyi hedefledi. Bu nedenle uluslar esasen demokrasi hareketleri olarak ortaya çıktılar (Mann, 2012b: 260- 757).

En önemli dört modern devlet belirginleşmesi, kapitalizm, militarizm, temsili ve ulusal olmak üzere birlikte kurumsallaşmıştır. Birbirlerine karşıt olmak şöyle dursun, sınıflar ve uluslar birlikte yükselmiş, dört toplumsal iktidar kaynağının her biri tarafından yapılandırılmış ve varlıklarını devam ettirmişlerdir. Devlet genişlemesinin askeri ve endüstriyel kapitalist aşamaları hem temsil sorununu hem de ulusal sorunu yoğunlaştırdı (Mann, 2012b: 225- 757). Bu endüstriyel kapitalist aşamada devlet güçlendirici ulus, ortak merkezli üç daireden oluşan bir şekilde ifade edilebilir: Bütün ulus devlet tarafından çembere alınan ve buna bağlı olan dış şerit, içteki daireye daha çok bağlı olan orta şerit ve devletçi çekirdek. Anlatılan doğrultusunda ulus, siyah ucunda fitil olan yuvarlak şekilli 19. yüzyıl sonları anarşist bombası olarak tanımlanabilir. Buradaki fitil de devletçi milliyetçilerden oluşmakta, yanıcı madde zorla disipline edilmiş işçiler, köylüler ve yüzeysel agresif baskıları patlamaya neden olacak kadar dayanabilecek ve dışarıya sivri parçalar savuracak büyük askeri devlet gücü olan tüm yurttaşlardan oluşmaktadır. (Mann, 2012b: 760).

Modern devletler ilk önce Avrupa'nın birbirinden ayrı bölgelerini kurumsallaştırdılar. Daha sonra, 1914 boyunca süren kapitalist gelişme ve 18. yüzyılın artan militarizminden doğan yaygın iki düzen sorunuyla karşılaşırken genişledi. Bu dönemde devletler büyümeye, toplumsal yönden uygun ve "modern" olmaya başladılar. Böylece toplumsal gelişim üzerinde derin bir etki bıraktılar (Mann, 2012b: 753).

20. yüzyıl boyunca devletin işlevi genişlerken siyasal belirginleşmeler de daha fazla çeşitlendi. Örneğin, bugün Amerikan devleti muhafazakâr-patriarkal Hristiyan olarak belirginleşebilir. Bir hafta kürtaj haklarını kısıtlarken, bir sonraki hafta kapitalist olarak tasarruf ve kredi banka skandallarını düzenleyebilir, bir sonraki hafta da süper güç olarak ulusal ekonomik çıkarlar dışındaki amaçlar için yurtdışına birliklerini gönderebilir. Bu çeşit belirginleşmeler de nadiren birbirine uyum sağlar ya da birbirleriyle diyalektik rekabet içindedirler (Mann, 2012b: 761). Görülen odur ki, uzun yirminci yüzyıldan günümüze kadar olan dünyada, en temel toplumsal kurumlar kapitalizm ve ulus devletlerdir. Kapitalizm sınıf çatışmasını üretirken, ulus-devletler ve imparatorluklar savaşlar ve kimi zamanda iç savaşlar üretir. Hepsi de son dönemde dini olmaktan çok seküler olan ideolojiler ortaya koyar (Mann ve Hall, 2014: 19).

Kapitalizm, insanların doğayı sömürme kabiliyetini ve nüfusu arttırdı. Büyük sınıfların ve sanayileşmenin ortaya çıkışını hızlandırdı. Militarizm ise sivil toplumları, onların sınıflarını, dinsel ve dilsel topluluklarını tartışmalı temsilcilik ve ulusal sorunlar çerçevesinde siyasallaştırdı. Küçük devletleri ortadan kaldırırken büyük devletleri güçlendirdi (Mann, 2012b: 762). Amerikan devleti hem yüksek makro düzeyde kapitalist hem de dünyadaki en güçlü militarizme sahip devlettir (Mann, 2012b: 63).

Tüm bunlardan hareketle modern devletlerin genel olarak kapitalist olduğunu söylemek de yerinde olacaktır. Modern devletler kapitalist, militarist gibi çok farklı biçimlerde karşımıza çıkmasına rağmen, özellikle otokratik monarşiden parti devletlerinin olduğu temsili devlet biçimi ve ulusal devlet biçimi olarak iki önemli çizgiden bahsetmek mümkün olmuştur. Devletlerin ataerkil bir şekilde kristalize olduğunu, yapısını anlamak için de hiyerarşisine dikkat etmemiz gerektiğini savunduğu açıkça ortadadır.

Devletler hem sınıflar hem de uluslarla birbirine geçmiştir. Kapitalizm insanoğlunun kolektif güçlerini hızlandırdı ve ikinci endüstriyel hamle olarak, insan yaşam süresini neredeyse iki katına çıkararak geçimlerini kazanmalarını sağlayarak, tüm sınıfların ve dahası kadınlar ve erkeklerin fiziki durumlarını iyileştirdi. Eşit olarak dağılmasa bile faydası çok büyüktü ve bu sebeple birçok güç aktörü de otoriter iktidar kurumlarının kapitalizmin yayılmasına destek vermesi gerektiği konusunda hemfikirdi. Artık sivil devlet altyapısı da genişlemişti (Mann, 2012b: 750).

19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başları boyunca kapitalizmin endüstriyel aşaması, sınıf mücadeleleri ve bunun devlet üzerindeki etkileri, ortaya çıkan ulusları güçlendirdi. Devletler ilk defa haberleşme sistemlerini, kanalları, yolları, postaneleri, telgraf sistemlerini ve en önemlisi okulları finanse etmek gibi önemli sivil görevleri üstlendiler. Devletler bu noktada başta kapitalistler olmak üzere diğer sınıflar, ordular ve devlet elitleri tarafından dile getirilen sanayileşmenin ihtiyaçlarına büyük oranda yanıt veriyorlardı. Neredeyse hepsi sanayi toplumunun artan kolektif güçlerine değer verdiği için devleti daha büyük toplumsal eşgüdüm kurmaya zorlayarak, devlet altyapısı toplumsal altyapıyı arttırdı (Mann, 2012b: 756).

Mann kapitalist kuvvetlerin, sert ulusal ve uluslararası politikalar içinde dizginlenmezse, iktisadi iktidarın, kapitalizmin gezegenimizi yok edeceğini ve bununda insanlık için kesin bir ‘son kerte’ olacağını söyler. Askeri nedenler, nükleer savaşın

başlaması ve aynı etkiye sahip diğer kitlesel silahlarla yapılacak savaşları da aynı yıkıcı etkiye sahip görür ve bu aşırılıklar sonucunda da son kertede medeni insan toplumlarının sonunun geleceğini savunur (Mann ve Hall, 2014: 171).

3.3.2. Mann'ın Kapitalizm Değerlendirmesi

Marx doğrultusunda kapitalizmi ele alan Mann'den önce Marx'ın kapitalizmine bakış noktalarının ifade edilmesi yerinde bir tavır olacaktır. Bu noktada Marx'ın kapitalist ekonomi analizinde devletin herhangi bir rolü yoktur. Marx'a göre kapitalizm (Przeworski, 2014: 115):

1. Üretken varlığın, üretim araçlarının özel mülk olduğu ve kullanımlarının sahiplerine tahsis edildiği bir iktisadi örgütlenme biçimidir.
2. Bahsedilen, Marx'ın emek gücü dediği çalışma kapasitesi için de geçerlidir.
3. Üretim araçlarını elinde bulundurmadığı için emek gücünü satarak geçinen proletarya, kendi ihtiyaçlarını karşılamaya olanak sağlayacak üretim araçlarına sahip değildir. Dolayısıyla, kapitalizmde üretken varlık sahiplerinin kendi kaynaklarını kâr peşinde devindirdiği bir sermaye piyasası ve bazı emek gücü sahiplerinin kendi hizmetlerini hayatta kalmak için satmak zorunda oldukları bir emek piyasası vardır.

Mann'ın Marx'ı takip ederek tanımladığı kapitalizm de şu şekildedir (2012b: 32):

1. Meta üretimi: Emek de dâhil her üretim faktörü kendinde bir amaç olarak değil, bir araç olarak görülür. Değişim değeri ile karşlanır ve diğer üretim faktörlerinin hepsiyle değiştirilebilir. Bu nedenle kapitalizm, otoriter güvence altında olmasını gereksindirdiği nokta haricinde yaygın bir ekonomik iktidar biçimidir.
2. Üretim araçlarının özel münhasır mülkiyeti: Emek gücü de dâhil üretim araçları özel bir kapitalistler sınıfına kişisel olarak aittir.
3. “Özgür” emek ancak üretim araçlarından ayrılmıştır: Emekçiler otoriter yasaklamalar olmadan uygun gördükleri koşullarda emeklerini satmak ve satmamak özgürlüğüne sahiptirler. Serbestçe müzakere edilmiş bir ücret alırlar ancak doğrudan, artık üzerinde sahiplik iddiasında bulunamazlar.

Marx, temel bir hakikati keşfetti: Kapitalizm potansiyel olarak yaygın, siyasal ve bazen simetrik ve diyalektik sınıflar yarattı. Daha önceki toplumlarda nadir görülen böyle

sınıflar, kapitalizmle birlikte her yerde görülür oldu. Böylece toplumlar, çok sayıda iktidar ağının ruhlarımız için üzerinde mücadele ettiği çetrefil savaş alanlarıdır. Modern toplumlarda sınıf daha az önemli olan öz-kimlik biçimlerinden sadece birisidir. Ancak benzer ekonomik koşullardaki insanlara başka kimlikler de etki edecek, sadece az sayıdaki insan hayatlarını sınıf kimliği ya da dinsel, ulusal ya da herhangi başka ve tek bir kimlik tarafından hâkim olunmuş bir şekilde deneyimleyecektir (Mann, 2012b: 35-36).

Mann tüm bunlar doğrultusunda altı ana sınıf aktörü belirlediğini ifade etmektedir (2012b: 36): Eski rejim ve dönemin ilk kısmındaki eski ve yeni üretim tarzları ile siyasal rejimler arasındaki çatışmalar aracılığıyla ortaya çıkan küçük burjuvazi; dönemin ikinci yarısında ortaya çıkan iki büyük yaygın grup olarak kapitalist sınıf ve işçi sınıfı; 19. yüzyılda ortaya çıkan orta sınıf; son olarak da dönem boyunca kayda değer önemi haiz köylülük. Bu sınıflar Marksist gelenek içinde tanıdık görülse de farklı olarak sınıfları sadece üretim araçlarıyla olan ilişkileri bağlamında katıksız değildir. Kapitalizmin sınıf çatışmalarının yerel koşullara göre orta sınıf, köylüler ve işçiler olmak üzere üç ulus türünde görüldü ve yerel dillerinde okuryazar hale geldiler. Bu, duruma göre mevcut devletlerin daha çok benimsenmesini sağladı ya da devletleri daha popüler bölgesel uluslara (devleti bölme) veya devlet-aşırı uluslara (devlet kurucu) böldü (Mann, 2012b: 757).

Mann'ın ele aldığı ifade doğrultusunda (2012b: 36), bütünlüklü, katıksız sınıflar asla esas toplumsal değişmeyi örgütlemeyebilirler. Bütünlüklü sınıf hareketlerinin ortaya çıktığı yerde toplumsal hareketler, ekonomik olduğu kadar ekonomik olmayan iktidar ağları da güçlerine katkıda bulunur. Bu noktada dört ekonomik fay hattı bütünlüklü sınıfların dayanışmasını sürekli zayıflatmaktadır:

Mann (2012b: 36-37) ilk olarak ekonomik sektörün sınıfları parçalara ayırdığını ifade eder. Hem emeğin hem de sermayenin fraksiyonları ısrarla farklı şekillerde, zaman zaman birbirleriyle çatışma halinde örgütlenir. Tarım genellikle kendi alt kültürünü yaratır. Çiftlik emekçileri kendilerini nadiren sanayi işçilerinin yanı sıra “proleter” olarak algılar. Mülk sahibi köylüler ve küçük mülk sahipleri kendi ayrı hareketlerini oluşturur. İkincisi, ekonomik üretimin doğrudan ilişkileri bütünlüklü bir sınıftansa çok daha küçük kolektiviteler oluşturabilir. Üçüncüsü, tabaka ve fraksiyonlar sınıfları böler. İşçi sınıfı emek piyasasında farklı güçleri olan grupları, özellikle de vasıfsız işçileri vasıflılardan ve

içerideki emek piyasasına yerleşmiş işçileri yeni gelen işçilerden, çoğunlukla cinsiyet ve etnisite ile desteklenen bir şekilde ayırarak kapsadı. Son olarak da ulus-devletin ulusal tabakalar oluşturarak sınıfları çapraz kesmesi söz konusudur. Ulus ötesi sınıf eğilimleri var olsa da hiçbir zaman büyük, ulus-ötesi bir burjuvazi ya da proletarya olmadı.

Bahsedilen dört maddeden hareketle, bütünlüklü sınıflar olarak ifade edilen dayanışma biçiminin gittikçe azalması söz konusu olduğu açıkça görülmektedir. Burada ekonomik ilişkiler ve bunun üzerinden gerçekleşen mücadele belirleyici olmakta olduğu gözler önüne serilmiştir. Bu bütünlüklü sınıf hareketlerinin saf, katışıksız olmamasından kaynaklanmakta olarak karşımıza çıkmaktadır. Mann (2012b: 37), sınıfların toplumsal iktidarın kaynaklarının birbirinin içine geçen gelişimi aracılığıyla yaratıldığını savunur. Modern sınıfların “katışıksızlığı”, tarihsel bağlamda oldukça gelişmiş olsa da sadece kısmi olmuştur. Bu noktada, kısaca kapitalizmi toplumsal iktidarın kaynaklarının ortasına yerleştirdiği söylenmelidir (Mann ve Hall, 2014: 25).

Kapitalizm her durumda, mücadele etmek üzere metaların ve elde edilecek karların olduğu her yerde sosyo-mekânsal olarak devlet sınırlarına nüfuz eden, ulus-ötesi bir şekilde tanımlandı. Ancak kapitalizm aslında devletlerin topraklarında ve onlar arasında var oldu. Devletlerin iç ve jeopolitik ilişkileri vasıtasıyla sosyo-mekânsal olarak biçimlendi. Sınıfları, katmanlar ve aslında bütün iktidar aktörleri gibi üç sosyo-mekânsal biçim alabilir. Bunlarda ideal tipler olarak yer almakta ve gerçek sınıflar da genel olarak bahsedilecek olan üç örgütlenmenin unsurlarını barındırır (Mann, 2012b: 39-40):

İlk olarak ulus-ötesini ele aldığımızda, örgütlenme ve mücadelenin devlet sınırlarının tam üzerinden onlara önemli bir göndermede bulunmadan sürdüğü görülmektedir. Devletler ve uluslar sınıf mücadelesi açısından önemsizdir. Çıkarlar bölgeden ziyade piyasa tarafından tanımlanmaktadır. Örnek olarak Avrupa boyunca yayılan akrabalık ilişkileriyle bağlanan, kendi sınıf diplomasisini ve birçok savaşı yürüten orta çağ soyluluğu verilebilir. Modern sınıflar ulus-ötesi olacaktır.

İkinci olarak ulusalcı biçimde ifade edilen, devletin sakinlerinin hepsinin ya da bir kısmının ekonomik çıkarlarının başka devletlerin sakinlerinininkiyle çatışan bir yarı-sınıf hâline gelmesi söz konusudur. Uluslar ya da daha sınırlanmış haliyle sınıf-uluslar her biri uluslararası iş bölümündeki farklı praksisleriyle birbirleriyle rekabet ederek birbirlerini sömürür. Ulusalcı sınıflar jeo-ekonomik ve jeopolitik çekişmeyi de yüreklendirir.

Son olarak ulusal şekilde ele alınan sosyo-mekânsal biçimde, sınıf örgütlenmesi ve mücadelesi başka devletlerdeki sınıf ilişkilerine önemli bir atıf olmaksızın her devlet içine bölgesel olarak sınırlanmıştır. Yani sınıf praksiisi uluslararası mekânda bir temel atmamıştır. Sınıflar ulusun kimliği üzerine iç müdahalelere tutulmuş olabilirler, ancak milliyet anlayışları içe yönelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada uluslararası ilişkilerden ayrıldığı ve oradaki kifayetsizliği söz konusu olmaktadır. Kapitalizm ve sanayileşme daima aynı anda ulus-ötesi, ulusal ve ulusalcı olmasıyla karmaşık ve değişken iktidar ilişkilerini doğurmaktaydı (Mann, 2012b: 267).

Mann'ın ifadesiyle (2012b: 42), altı strateji “güç ve bolluğun”, jeopolitik ve kapitalizmin, bölge ve piyasanın genellikle birbirlerinin içine geçtiğini ortaya koyar. Buna göre:

- 1) Bırakınız yapsınlar: Devlet sadece var olan piyasa şartlarını paylaşır ve onları otoriter bir şekilde değiştirmez.
- 2) Ulusal korumacılık: Devlet kendi ekonomisini korumak için piyasa şartlarına otoriter ancak pragmatik ve barışçı bir şekilde müdahale eder.
- 3) Merkantilist hâkimiyet: Devlet uluslararası piyasaları, yapabildiği oranda kaynakları otoriter bir şekilde denetleyerek, ittifak halinde olduğu devletlerle uyum içinde olacak şekilde diplomatik yaptırımlar hatta güç gösterileri yoluna giderek ancak savaş ve bölgesel genişlemeye uzanmadan, hâkimiyet altına almaya çalışır.
- 4) Ekonomik emperyalizm: Devlet doğrudan ekonomik kâr güdüsüyle bölgeler fetheder.
- 5) Sosyal emperyalizm: Fetih, yeni bölgeler ve nüfustan daha fazlasını denetleme amacıdadır. Dikkati sınıflar ve başka gruplar arasındaki var olan devlet alanlarındaki çatışmadan uzaklaştırmaya verir. Weber de sosyal emperyalizmi devleti kontrol edenler tarafından düşmanlara karşı uygulanabilir olarak görmüştür.
- 6) Jeopolitik emperyalizm: Devlet kendinde bir amaç olarak bölge fethetmeye girişir.

3.3.3. Mann Işığında Kapitalizm ve Jeopolitik İlişki Analizi

Toplumun iki düzeyinden söz edilmektedir: Devlet ve Avrupa düzeyi. Kolektif iktidarda kapitalizm ve sanayileşmenin doğurduğu muazzam artış, aniden bu çelişkili ulus-ötesi, ulusal ve ulusalcı sonuçlara gebe, yarı düzenlenmiş iki düzeyli dünyaya yol açtı. Avrupa Medeniyeti kapitalizm ve jeopolitik arasındaki denkleme üçüncü bir terim olarak eklenmiştir. Buna göre Avrupa, özünde olan bir çelişkiyi içeren çok aktörlü iktidar medeniyeti olagelerek, jeopolitik anlamda savaş konusunda oldukça rekabetçi olmasına rağmen, ortak normlarla düzenlenmiştir (Mann, 2012b: 265).

Buradan hareketle ideolojik ve ekonomik iktidar ilişkilerindeki devrimler kısmen de olsa ulus ötesi bir sivil toplumu güçlendirdi. Söylemsel ve ahlakçı okuryazarlık devlet sınırlarını aşarak özel mülkiyet hakları büyük ölçüde devletlerden özerk olarak Avrupa çapında kurumsallaştı. Böylelikle kapitalist genişleme ile devletler arasındaki rekabet patlatılabildi. Ancak kapitalist sanayileşme, devletin modernleşmesiyle birbirine geçtiğinde, ulusal örgütlenmeyi de güçlendirdi. Kapitalizm ve sanayileşme aynı zamanda milliyetçi örgütlenmeye yol açtı. Kapitalizm ve sanayileşme üç boyutlu olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle ilk olarak piyasa rekabeti özü itibariyle, mülk sahiplerine siyasi sınırlardan etkilenmeksizin metaların üretip değişebildiği her yerde yaygın kar olanakları sunmasından ötürü, ulus-ötesiydi. İkincisi, politize olmuş toplumsal sınıflar buyurucu, toprağa dayalı devlet düzeyinde örgütlenmişlerdi. Üçüncü ve son olarak da kapitalizm devlet sınırlarıyla kafeslendikçe sömürgeci ve Avrupa'nın topraksal egemenlik rekabetlerini devşirdi (Mann, 2012b: 265-266-267).

Buraya kadar kapitalizmin toplumsal sınıflar ve devlet üzerinden iç içe geçmiş olduğu noktalar ele alınarak, Mann'ın analizleri ile açıklamaya çalışılmıştır. Bu noktada Mann'ın ifadesiyle (2012b: 269), kapitalizm, devletler, askeri iktidar ve ideolojiler toplumsal örgütlenmenin çelişkili, birbirine geçmiş ilkelerini içermektedir. Buna göre bunların jeopolitik iktidarı nasıl belirlediği de önem taşımaktadır. Buradan hareketle ekonomik, ideolojik, askeri, siyasal dört kaynağı olacak şekilde ve bunlara da ek olarak bunların ikisinin askeri ve diplomatik liderlikteki belirgin bir birleşimi olarak jeopolitik iktidarın beş ana belirleyeni tanımlamaktadır (Mann, 2012b: 269-270-271):

1) Ekonomik İktidar: Önemli bir büyüklükte iktidar gerçekten devletin ekonomisinin büyüklüğü ve modernliğinin çeşitli bileşimleri tarafından sunuluyordu. Yoksul ve geri güçler çok nadiren büyük güç hâline gelebildiler. Ancak jeopolitik içinde,

jeoekonomi de -burada kastedilen bir ekonominin bölgesel ve küresel coğrafyaya nasıl yerleştiğidir- ekonominin büyüklüğünü ve modernliğini etkileyerek belki de bunların jeopolitik açısından önemlerini artırır. Ekonomik iktidar bütün kaynaklarında görebileceğimiz gibi, ancak jeopolitik olarak anlam kazandığında iktidara dönüşür.

2) İdeolojik İktidar: İktidar girişimlerinde bulunan aktörler jeopolitik ile ilgili güçlü bir kolektif kimlik algısı moral ve saldırganlığı meşrulaştıran aşkın ahlaki inançlar şeklinde ideolojik kaynaklarla desteklenebilirler. Zengin bir kapitalist sınıf ulusal kimliğe sahip değilse de sahip olduğu kaynaklar büyük bir güç projesi açısından daha az seferber edilebilir. Bu noktada büyük ve iyi donanımlı bir ordu yüksek morale sahip değilse, kırılğan olacaktır.

3) Askeri İktidar: Saldırgan bir jeopolitik atmosfer içinde etkili askeri iktidarlara sahip olmayan zengin ülkeler yenilip askeri anlamda daha etkili devletler tarafından yutulması söz konusu olmaktadır. Askeri iktidarın kendine has olacak şekilde, “örgütlenmesi kaynakları zor yoluyla yoğunlaştırır” mantığı vardır. Bu noktada ekonomik iktidar ne kadar büyük olursa olsun zor yoluyla disiplin altına alınan ve daha sonra düşmana karşı yetkin bir zorlama unsuru olarak yoğunlaştırılan insan gücü, silah ve diğer kaynaklar seferber edilmelidir. Bu sadece gayrisafi milli hâsıla değil bunu eğitim ve savaş alanında da yoğunlaştırabilen bir ordu gerektirmektedir. Bunların yanı sıra askeri iktidar kaynakları eldeki jeopolitik amaca da uygun olmalıdır. Örneğin, savaş gemisi diplomasisi için yığınla top bataryası ya da nükleer silahlara değil, savaş gemilerine ihtiyaç vardır.

4) Siyasi İktidar: Modern devletler ekonomik ve ideolojik kaynakları, gayrisafi milli hâsılayı ve morali askeri güce dönüştürürler. Bu devletlerin daha çok ya da az etkin olabilecekleri bir amaçtır. Üstün askeri örgütlenme dedikleri ise, ki bu aslında ideolojik, askeri ve siyasi iktidarın birleşimi olsa bile, belirleyici olandır. Rejim ve devlet idaresi eldeki jeopolitik amaca uygun olan kaynakları etkin bir biçimde sağlamalı ve böylece daha bütünleşmiş, belirginleşmeleri ve siyasi çıkar çekişmeleri daha kurumsallaşmış siyasi rejimleri avantajlı kılmıştır.

5) Liderlik: Krizlerde diplomatik ve askeri kararlar kritik önem kazanmaktadır. Bu zamanlarda uluslararası arena realizmin tercih ettiği kuralsız anarşi durumunu andırır. Diplomatlar o zaman devletlerin çıkarlarına dair birbirlerinden bağımsız kendi anlayışları doğrultusunda kararlar alır. Fakat her kararın diğerleri açısından beklenmeyen sonuçları olmasından ötürü de sonuçları kolayca öngöremezler. Örneğin, savaş durumunda toplar

ateşlenince savaş alanı yoğun dumanla kaplanır. Bu noktada komutanlar yerinde taktiksel kararlar vermek bir yana, neler olduğunu bile göremez hale gelirler.

Bunlardan hareketle Mann'ın kurumsal perspektifi doğrultusunda görülüyor ki, kapitalizmin yol açmış olduğu sonuçlar bağlamında iki düzeyli olmak üzere ve bu noktada da ulus-ötesi, ulusal ve ulusalcı sonuçlara bağlı olarak devlet ve Avrupa düzeyi üzerinden açıklamalara gidilmiştir. Buradan hareketle kapitalizmin ve beraberinde sanayileşmenin de üç boyutu ele alınmaktadır. Kapitalizm her ne kadar toplumsal örgütlenme içinde iç içe geçmişlik barındırıyorsa, jeopolitik iktidarı belirleme konusunda nasıl etken olduğu ele alınmış ve Mann'ın bu noktada jeopolitik iktidarın belirleyenleri olarak beş ana tanımı açıklanmıştır.

3.3.4. Mann'ın Üç Devlet Kuramı

Bunlara ek olarak Mann'ın (2012b: 54) üç devlet kuramından bahsetmek yerinde olacaktır:

- 1) Devlete sınıf üzerinden
- 2) Devlete çoğulculuk üzerinden
- 3) Devlete seçkinci (elitist): kendi içinde her biri ayrı bir devlet özerkliğine sahip “gerçek seçkinci” ve “kurumsal devlet” olmak üzere de iki kategoriye ayırır.

Mann'ın (2012b: 54-55) devlete sınıf üzerinden yaklaşan kuramına göre:

Çoğu sınıf anlayışı Marksist temellere dayanmaktadır. Marx, devletleri ekonomik iktidar ilişkilerine indirgemektedir. Devletler iktisadi üretim tarzları ve sınıflar için işlevsel olmuşlardır. Modern devletler, feodal lordlar ve kapitalist burjuvazi arasında sonrasında da burjuvazi ve proletarya arasında olan, iki siyasallaşmış sınıf mücadelesi evresi tarafından belirlenir. Bu kurama göre devletler temel anlamlarıyla kapitalisttirler. Buna göre sınıf kuramının kusuru da devletin tek özelliğini kapitalist olarak görmelerinde yatmaktadır. Çoğu Marksist ekonomik indirgemeciliği yadsırken devleti tanımladıklarında indirgemecilik açığa çıktığı görülür.

Poulantzas (1978: 18-22), Offe Ronge (1982: 1-2) devletlerin sadece belirli üretim tarzları ile ilişkili biçimde tanımlanabileceğini öne sürerler. Jessop, Marksist devletin görece özerkliği anlayışının katı bir ekonomik indirgemecilik olduğunu söyleyerek, bu indirgemeciliği aşmaya çalışır ve siyasette olumsuzluğu vurgular. Tüm bu görece özerkliğe, konjonktürler ya da olumsuzluklara rağmen Marksistler kuram olarak indirgemeci devlet

anlayışı önermişlerdir. Marksistler devleti aktör olarak değil bir mekân olarak görürler. Sınıf kuramı, devletleri daha az bütünleşik, iktidar seçkinleri ve sınıf grupları tarafından ele geçirilmiş çeşitli kurum ve branşlardan oluşmuş olarak görür. Bunlardan ayrı olarak çoğu sınıf kuramcısı da devleti pasif ve bütünleşik olarak ele alır. Buna göre devlet, daha ziyade kapitalist toplumun merkezi, siyasallaşmış mekânıdır. Devlet-toplum ilişkileri tek bir sistem oluşturur. Böylece iktisadi üretim tarzları tarafından tanımlanan “toplumsal formasyonun” merkezinde yer alan devlet sistemik çelişkilerini yeniden üretir. Modern Batı devleti de bu nedenle son kertede tek bir belirginleşme ile kapitalist olarak tanımlanır. Bütün sınıf kuramcıları hâkim sınıf kimliği ve devlet adamlarının çıkarlarını vurgular (Mann, 2012b: 60).

Anlaşılaacağı üzere, sınıf kuramına göre devlet sınıflar için işlevsellik içerir. Burjuvazi-proletarya arasında çıkan çatışmadan ortaya çıktığı söylenebilir. Devlete sınıf üzerinden bakan bu yaklaşıma göre, bütün devletler kapitalisttir. Bu da devletin erdemidir. Buna bağlı olarak devletin kusurunu da tek özelliğin devletin kapitalist olmasıymış gibi ifade edilmesinde bulurlar. Bu kurama göre devlet, kapitalist toplumun siyasi olarak vücut bulmuş halidir.

Devlete çoğulculuk üzerinden bakan kurama göre (Mann, 2012b: 56):

Çoğulcu kuramın sadece modern bürokratik devletleri açıklamaya çalıştıklarını görürüz. Çoğulculuk liberal demokrasinin -özellikle Amerikan demokrasisinin- kendine bakışıdır. Modernleşme siyasal iktidarı “krallardan halka” kaydırmıştır. Dahl bunun, toplumda çıkar gruplarının çoğulluğunu ifade eden partiler ve baskı grupları arasında kurumsallaşmış rekabetin ortaya çıkması ve bu rekabette yer alan insanların katılım kapsamının genişlemesi olarak iki süreçten oluştuğunu belirtir. Rekabet ve katılım birleştiğinde -Dahl’ın ifadesiyle poliarsşi- hakiki demokrasiyi üretir. Mann, Dahl’ın rekabetine “parti demokrasisi” demektedir. Çoğulcular için parti demokrasisinin genişlemesi çoğu modern Batı devletinin belirginleşmesinin nihai tamamlayıcısıdır. Doğru bir şekilde parti demokrasisinin Batı tarihindeki önemini analiz eder. Parti demokrasisi aracılığıyla, devletler nihai olarak vatandaşların çıkarlarını temsil ederler. Sınıflarda partilerin arkasındaki en önemli çıkar grupları olarak ya da birbirlerine karşı koyan çıkar grubu tiplerinden sadece birisi olarak görülebilir. Az sayıda çoğulcu bütün çıkar gruplarının eşit güce sahip olduğunu ya da parti demokrasisinin bütün gruplara eksiksiz siyasal eşitlik sunduğunu iddia ederken, çoğu da Batı liberal demokrasisinin

yönetimin tek bir seçkin grup ya da hâkim sınıf tarafından değil, rekabet eden ve duyarlı seçkinler tarafından oluşturulmasına yetecek rekabet ve katılımı ürettiğini iddia eder. Yönetim ve çoğul çıkar grupları arasındaki ilişkiler demokratik, işlevsel bir sistem oluştururlar. Çoğul çıkar grupları kendi katılımcılarının kuvveti oranında güce sahiptir ve bunlar toplum denen tek bir bütünlüğü oluşturur. Demokratik yönetim de toplumu ve ihtiyaçlarını bir bütün olarak yansıtır.

Mann (2017: 285), liberal demokrasinin kendi resmi görüşü olan çoğulculuk, güçleri birbirlerine denk birçok parti ve çıkar grubu aracılığıyla halkın yönetiminin uygulandığını savunmaktadır. Mann bu noktada, liberal demokratik devletlerde her ne kadar faşist ve komünist rejimlerde elitlerin özerkliğini vurgulamış olsa da elitlerin ve uzmanların gücü konusunda şüpheli olduğunu belirtir. Mann (2012b: 56-61) çoğulculuğun tüm bunlara ek toplumda sınıflardan daha fazlası olduğunu savunur ve bu noktada daha karmaşık bir devlet önermesine rağmen sınıf kuramı gibi nihai olarak indirgemeci ve işlevsel, devlete hiçbir özerk güç atfetmeyerek hala aktör değil bir mekân olarak görüldüğünden buna bağlı parti ve baskı grubu siyasetinin devletin içine doğru denetlemek için yayıldığını ve aynı zamanda sınıfları, sektörleri, dinleri, bölgeleri vb. birbirleriyle rekabetlerinde eşit ve sistemik görülmesinden dolayı hata yapmakta olduğunu ifade eder.

Özetle, çoğulcu teorinin sadece modern devletlerle ilgilendiğini, siyasal iktidarın halka kaydığını, toplumda çıkar grupları oluşarak rekabetin olduğunu ve böylece partilerin de oluştuğunu, bu partilerin ardında çıkarların yer aldığını, sınıfın varlığını ve tüm bunlara ek olarak rekabet ve katılımın devleti oluşturan erdemler olduğu, kusurunun ise devlete özerk güç atfetmediğini, indirgemeci olduğunu, sınıfları, sektörleri birbiri ile rekabette eşit olarak görmesi şeklinde ele aldığını söylemek mümkündür.

Son olarak devlete seçkinci üzerinden bakan kurama göre (Mann, 2012b: 57-58-59-60):

Seçkinciler ya da devletçiler, devletin sahip oldukları özerk güçlere odaklanırlar. Bu kuram 20. yüzyılın başında gelişti. Oppenheimer “siyasal sınıfın” tarihi aracılığıyla artan güçleri vurguladı. Seçkinci kuramı savunan biri olarak önemli bir yere sahip Mosca ve Pareto siyasal seçkinlerin güçlerinin sivil toplumdan kaynaklandığını ve sonuçta oradan yükselecek yeni karşı seçkinlere karşı kırılğan olduğunu vurguladılar. Ekonomik, ideolojik, askeri gibi başka kaynaklar üzerinde denetim, yükselen seçkinlerin düşüşteki

seçkinleri alaşağı etme ve devlet kurumlarında kendi iktidarlarını örgütlemelerini mümkün kıldığından dolayı siyasal iktidarı devlet ve sivil toplum arasındaki dinamik bir ilişki olarak gördüler. Seçkinciler “realist” uluslararası ilişkiler kuramları tarafından etkilenmiştir. Az bir kısmı devletlerin iç yapılarına ilgi duysa da realistler devletleri kendi bölgeleri üzerinde “egemenliklerini” yaşayan bütünleşik iktidar örgütleri olarak görürler. Devlet adamları genel bir ulusal çıkarı uluslararası ölçekte temsil etmek için güçle donatılmışlardır. Dış politika kendi jeopolitik çıkarlarını başka devletler karşısında sistematik olarak, realist biçimde arayan devlet ve devlet adamları tarafından oluşturulur.

Bunlardan hareketle, seçkinci ya da diğer adıyla elitist teorinin, devletin sahip olduğu özerk güçlere odaklandığından, sınıf mekanizmasının eksik olduğundan bahsetmekte ve devlet ile sivil toplum arasındaki birbiri ile iç içe geçmiş ilişki üzerinden inşa ettiği görülmektedir. Bu kurama göre devlet aktör olarak ele alınmaktadır. Devletlerin jeopolitik bir konumu olduğu ifade edilmektedir.

Gerçek seçkinciler de devlet seçkinlerinin toplum üzerinde sahip oldukları dağıtımçı iktidarı vurgularlar. Bu nedenle de devletler aktör olarak görünürler. Levi (1988: 2-9) “yöneticilerin yönettiği” konusunda ısrarcıdır. Devletleri kendi özel çıkarlarını çoğaltan, sivil toplumu yağmalayan “yırtıcılar” hâline dönüşen rasyonel aktörler olarak görür. Gerçek seçkinciler sınıf kuramı ile çoğulcu kuramı ters çevirirler: Dağıtımçı iktidar şimdi devletin içine doğru değil, devletten dışarı doğru yayılır. Gerçek seçkincilikte devlet, fail olmayan ancak aktif bir konumdadır. Gerçek seçkincilik çoğu otoriter ve diktatöryel devlete -Nazi devleti ya da Stalinist devlet örneği- açık bir şekilde uygulanabilir (Mann, 2012b: 62).

Bunlara ek olarak realizm ve gerçek seçkincilik ayrıca Marksizm ve çoğulculukla sistemik bir devlet vurgusunu paylaşırlar. Krasner devlet seçkinini özerkliğinin iç politikadansa içerideki sınıf ve çıkar grubu baskısından görel olarak yalıtılmış dış politikada daha fazla olduğunu belirtmiştir: “Devlet herhangi bir grubun çıkarlarından farklı ve ayrı kendine özgü itki, zorunluluk ve amaçları olan kurumlar ve roller bütünüdür” (1978: 10-11).

Devlet özerkliği az bir seçkin özerkliğindense, önceki iktidar mücadeleleri sürecinde ortaya çıkmış, sonra kurumsallaşmış olan ve şimdiki mücadeleleri kısıtlayan belirli siyasal kurumların özerk mantığında yatabilir. Devletler, esasen dinamik toplumsal ilişkilerin yetkeci biçimde kurumsallaştığı yollar olduğundan bir çeşit siyasal gecikme

kuramına uyarlar. Devletler şimdiki toplumsal çatışmaları kurumsallaştırır ancak kurumsallaşmış tarihsel çatışmalar sonrasında yeni çatışmalar üzerine kayda değer bir güç uygular (Mann, 2012b: 61).

Devlet iktidarına bu yaklaşımı Mann (2012b: 62) “kurumsal devletçilik” olarak adlandırır ve bütündeki “örgütsel materyalizmin” bir parçası olarak görerek, bu dönemi gerçek bir siyasal kurumlar bütünü -ulus devletin- ortaya çıkışına tanık olarak ifade eder ve devlet özerkliğinin hâkim biçimlerini belirlemek için kurumsal devletçiliğe yaslandığını da söyler. Devletleri anlamak ve toplumlar üzerine etkilerini değerlendirmek için onların kurumsal özelliklerini ayırt etmeliyiz. Çünkü modern devlet, bütün belirginleşmelerin gücünü arttırarak, kendi kurumsal altyapılarını muazzam bir şekilde genişletmiştir (Mann, 2012b: 97). Bu durumda da açıklanması gereken bağımlı değişken hükümet politikalarıdır. İktisadi sonuçları açıklamak istiyorsak, genelde ilk önce ekonomik nedenlere, askeri sonuçlar için askeri nedenlere, ideolojik çıktılarının sonuçlarını istiyorsak ideolojik nedenlere ve politik sonuçlar için de siyasi nedenlere dönüp bakmalıyız (Mann, 2012b: 287).

Sosyal kurumların yaşama geçirdiği özerk etkilere, “kurumsal devletçilik” adını veren Mann’e göre (2012b: 61-62-63), kimin üzerinde kimin iktidarı olduğu konusundan daha çok siyasallaşmış aktörlerin iş birliği yaptıkları biçimleri daha çok etkiler. Bu kuramların, devlet seçkini, sermaye çıkarı ya da bir bütün olarak toplumun çıkarları olarak ifade edilen aktörlere öncelik verdiği görülmektedir. Çoğu sosyoloğun küçümseyerek ele aldığı devleti bir komple değil ancak “berbat etme” olarak görülebilir şeklinde ifade ettiği beşinci bir kuram geliştirilebileceğinden de bahseder. Bu metaforun Amerikan İngilizcesi’nde yanlış bir anlam taşımamasından dolayı da Mann kavramı, devleti iş görmez “karmakarışık” şeklinde çevirmiştir. Bunu da Birinci Dünya Savaşı’na götüren diplomasiyi özenli yeniden inşasında devletler realist-seçkinci kuram tarafından resmedilen ve sınıf kuramı ya da çoğulcu kuram tarafından ima edilen tutunumundan çok daha ayrı, beklenmedik şekillerde birbirinin içine geçen, bazıları jeopolitik, diğerleri de yerel olmak üzere çoklu tartışmalar tarafından bölünmesinden mütevellit ortaya çıktığını söyler.

Skocpol’un ‘devlet örgütlenmeleri ile elitlerin belirli koşullarda egemen bir sınıfın uzun vadeli çıkarlarına karşı hareket etmesi muhtemeldir’ biçimindeki iddiasını geniş anlamıyla kabul etmekle birlikte, Mann, devletin evrimine dair esasen çoğulcu anlatılar

ve daha yapısalcı perspektifler arasında bir uzlaşma noktası aramaya koyulur (Skocpol, 1994: 37).

Görüldüğü üzere tarihsel sosyolog Mann'e göre devlet, işlev görmezdir. Toplumsal hayat içerisinde örülmemiştir ve düzenli de değildir. Devleti en iyi nesneleştirilen düşünür olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Buraya kadar Mann'in modern devlet anlayışından buna bağlı olarak devlet kuramlarından bahsettik. Konunun daha iyi anlaşılması bakımından şimdi de faşizm bağlamında devleti ele alarak açıklamaya çalışılacaktır.

3.3.5. Ulus Devletçiliğin Aşırı Formu: Faşizm

Mann (2015: 29) faşizmi, faşistlerin temel değerleri, eylemleri ve iktidar örgütlenmeleri üzerinden tanımlamaktadır. Kısaca, faşizm aşkın ve arındırıcı bir ulus-devletçiliği paramilitarizm üzerinden gerçekleştirme arayışıdır. Mann'in (2017: 377) ifadesine göre "Faşist" adlı eserinden bu yana paramilitarizmi kategorik olarak "paramiliter" kavramını "militer" ile ikame ettiğini söylemektedir.

Milliyetçiler, liberalizm ve sosyalizm mikrobu defetmek adına devletleri 1914'ten önce ulusal seferberliğe sevk etmişlerdi. Faşizme dair fikirlerin birçoğu da halihazırda ortalıkta dolaşmakta ve entelektüellerin bir kısmına heyecan vermesine rağmen henüz kitle hareketleri yaratamamaktaydı. Bu fikirler, kitlelerin hareketlenmesine güvenmeyen ve muhafazakâr, himayeci devlet partiler ile kitleleri denetleyebileceklerine inanan eski rejimler tarafından kontrolde tutulmaktaydı. Devletlerin işlevlerinin genişlemesine rağmen birçok muhafazakâr, devleti sadece düzenin koruyucusu ve toprakları genişletmenin aracı olarak görmekteydi (Mann, 2017: 374).

Mann'in ifadesiyle (2015: 23) faşistler kötülüğü insan doğasının evrensel eğilimi olarak görmediler. Bazı Marksistler gibi faşistler de kötülüğün belli toplumsal kurumlar içinde var olduğuna ve dolayısıyla engellenebileceğine inandılar. Ulus eğer organik ve arınmış olabilirse mükemmelleşebilirdi. Faşizm kısmen (materyalistlerin dediği gibi) kapitalizmin krizine bir yanıtı, ama devrimci ve güya erişilebilir bir çözüm öneriyordu (Mann, 2015: 32). Faşizm militarizm aracılığıyla aşkın ve arındırıcı bir ulus-devletin peşinden koşmaktır. Bu tanım da dört öge içerir ve her biri de kendi içinde çelişkiler barındırır şeklinde ifade eden Mann'e göre (2015: 29-35; 2017: 377-379):

1) Arındırıcı bir milliyetçilik:

İdeolojik olarak faşistler organik bir ulusun peşinden koşarlar. İçerideki ve dışarıdaki yabancılar ulusun bütünlüğünü ve saflığını bozmuşlardı ve temizlenmeleri gerekiyordu. Faşistlerin "organik" ve "yekpare" bir millete derin ve popülist bir bağlılıkları vardır ve bu da dışarıdaki ve (özellikle) içerideki düşmanlara yönelik fevkalade güçlü bir algı içerir. Faşistlerin etnik ve kültürel çeşitliliğe çok az tahammülleri vardır; çünkü bu, milletin organik ve yekpare birliğini bozacaktır. Bu organik birliği güya tehdit eden düşmanlara karşı gösterilen saldırganlık, faşizmin aşırılığının asıl kaynağıdır. Irk doğuştan gelen bir özellik olduğu için, ırkçılığa çalan milliyetçiliğin daha da aşırı olduğu ortaya çıktı. Onunla doğarız ve ancak ölümümüz ya da yok oluşumuz onu ortadan kaldıracaktır. Bu yüzden ırkçı Nazi milliyetçiliği, "saflığa" karşı daha takıntılıydı ve millete katılmak için doğru değer ve tutumları gösterenlere genellikle izin veren İtalyan kültürel milliyetçiliğinden çok daha ölümcül oldu.

2) Devletçilik:

Siyasi olarak faşistler devlet iktidarını faşist elitler ve korporatizm aracılığıyla iktisadi, toplumsal ve ahlaki gelişmeyi gerçekleştirebilecek olan "ahlaki bir projenin taşıyıcısı" olarak ele aldılar. Bu faşizmin yukarıdan aşağıya bir yüzüydü ve düzen yukarıdan dayatılacaktı. Devletçilik hem bir amaç hem de bir örgütlenme biçimini içerdi. Faşistler devlet iktidarına tapıyorlardı. Devlet, aslen organik olarak görülen bir milleti temsil ettiği için, "liderlik ilkesine" bağlı ve nihayetinde tek bir liderin emirlerine uyan parti seçkinlerinin dile getirdiği müstesna ve bütünleşik bir irade ile otoriter olmalıydı. Bahsi geçen de komünist rejimlerde olduğu gibi "tek parti devletiydi". Araştırmacılar faşist totaliterliği vurguluyorlardı. Faşizm, hakikatte nasıl yönetildiğinden ziyade, hedefleri açısından daha totaliterdi. Halk üzerinde dehşetli bir altyapısal ve despotik iktidarı yönlendiren bir tek parti devleti yaratarak, dört iktidar kaynağını birbirlerine kaynaştırmıştı.

3) Aşkılık:

Faşistler geleneksel toplumsal düzenin uyumlu olduğuna dair muhafazakâr kavramları reddettiler. Çıkar grupları arasındaki çatışmanın toplumun olağan bir özelliği olduğunu yönündeki liberal ve sosyal demokrat görüşleri de kabul etmediler. Ayrıca uyuma kapitalizmin devrilerek ulaşılabileceğine dair iddiaları da yadsıldılar. Hem sermayeye hem de emeğe saldırmışlardı. Toplumsal çatışmaları önce "iki tarafının

başlarını birbirine çarpıp" uyuşmazlıkları kışkırtanları bastırarak, sonra da sınıfları ve diğer çıkar gruplarını korporatist devlet kurumlarının bünyesine katarak aşabilecekti. Özel çıkarlar ulusal çıkarlara tabii kılınacaktı. Faşizm, toplumsal iktidarın kaynaklarının hepsinin bir dönüşümün peşinden koşan aşkınlık eğilimi açısından devrimciydi. Aşkınlık faşizmin seçim programının aslında en temel dayanağı olmasının yanında aynı zamanda en sorunlu ve en değişkenidir. Faşizm, sınıfsal aşkınlığı ulus ve devlete yönlendirmişti.

4) Militarizm:

Askeri güç faşist örgütlenmelere hükmediyordu. Bu durum iktidarı almalarından önce, halk, sınıf aşkınlığını "kafaları birbirine çarparak" gerçekleştirecek "paramiliterlerde" açığa çıkıyordu. Böylece, seçkincilik ve hiyerarşi, yaratılacak otoriter devlete hâkim olacaktı. Hiçbir faşist hareket basit bir şekilde siyasi parti değildi. Her zaman üniformalı, yürüyüşler düzenleyen, silahlı ve şiddet uygulayan bir hareket türüydü. Faşizmi, dünyanın birçok askeri ve monarşi diktatörlüğünden aslen ayıran, paramiliterliğinin "tabandan doğuyor olması" ve vahşi niteliğiydi. Faşistlerin sayıca yapabileceklerinden çok daha fazlasını mümkün kılan paramilitarizmdir. Paramilitarizm, şiddetti ama her zaman şiddetten çok daha fazlasını ifade ediyordu. Paramilitarizm düzenli orduların yerine geçecek kadar kuvvetli değildi. Eğer darbe, devlet ordusunu ele geçirmek anlamına geliyorsa, paramilitarizm faşistlerin bunu gerçekleştirmesini mümkün kılacak kadar etkili bir şiddet bahşetmedi. Paramiliterlik askeri bir iktidara denk değildi. Faşist darbelerin olabilmesi ancak faşistlerin, askerlerin kendilerini çekerek askeri gücü etkisiz hale getirmesiyle olabilirdi.

Bu niteliklerin toplamı, faşistleri açıkça -tabii ki alışlageldik sol-sağ terimlerinden bağımsız olarak- "devrimci" kıldı (Mann, 2015: 35). Faşizmle kaynaşmış devlet, devletin hükmettiği topraklara nüfuz etmiş yapılar aracılığıyla politikalarını uygulama kapasitesi olan altyapısal iktidarı ve devlet elitlerinin kendi keyfi kararlarını verebilmesi olarak despotik iktidarı birleştirmişti. Devlet, militaristti ve faşizm uzun bir geleneğe sahip Avrupa emperyal militarizmin bir şekilde doruk noktasıydı. Avrupa militarizmi, devletlerin mali ve askeri bürokrasilerini güçlendirmiş, buna karşın mülk sahibi sınıflar temsili hükümet talebinde bulunmuşlardı. Yöneticiler ve halk arasındaki etkileşimin artmasına bağlı olarak devletler daha sivil işlevler üstlendiler ve kurdukları karayolları, demiryolları, posta servisi ve eğitim gibi altyapılar kurdukları toprakların ve nüfusun ulus hâline gelmesine katkıda bulundu. Faşistler, dünyaya hükmeden

devletlerin ılımlı bir biçimi olan zamanımızın politik ikonu “ulus devleti” herkesten daha çok benimsemişlerdir (Mann, 2017: 373-76).

Faşizm sadece bazı inançlara sahip bireyler topluluğu değildi. Faşizmin dünya üzerinde büyük bir etki yapmasının sebebi sadece toplu eylemleri ve örgütlenme biçimleriydi. Faşizm sadece aşırı milliyetçilik olsaydı, bir tek yabancı düşmanı olurdu. Fakat paramilitarizmi içererek, faşistler birbirlerini aşırı eylemlere zorladılar, muhaliflerini yok ettiler ve taraftarlarının çoğunu, modern topluma "düzen" getirebilecekleri konusunda ikna ettiler. Sonra da otoriter devletler muhalefeti ezerek ve kitlesel cinayetler işleyerek halklarını itaate zorladı (Mann, 2015: 29).

Bugün faşizm, sınırların tartışmalı olduğu, eski askerlerin paramiliter yapılar kurduğu ve sınıf savaşının yükseldiği, sonrasında da Büyük Bunalım'ın vurduğu sadece I. Dünya Savaşı'nın sonrasında ortaya çıkan krizlere çözüm sunan bir döneme özgü durum olarak görülmektedir. Faşizmin yenilgisi, yeni bir dünya düzenine yol açarak, küresel bir yayılma anlamına gelmiştir (Mann, 2017: 410).

3.3.6. Mann'in İnşasında Politik Şiddet

Şiddet, insan hayatına içkin bir olgu olmasından dolayı toplumsaldır. Bu sebeple toplumsallığı ölçüsünde tezahürlerini görmemiz mümkün hale gelir. Bazı toplumsal süreçler belirli toplumlarda özellikle kriz dönemlerinde bu şiddetin bütün çıplaklığı ve boyutlarıyla gerçekleşmesine onay verir (Çeğin, 2017: 272). Buna bağlı olarak, şiddet olgusunun ciddi bir boyutunu içeren soykırım ve etnik temizlik kavramlarının da tarihsel süreçler içerisinde toplumun çeşitli zamanlarında ortaya çıktığı bilinen bir gerçek olarak yerini almıştır.

Çeğin (2017: 274) soykırım kavramını zorla yerinden etme, tehir, zorla çalıştırma, aç bırakma, üretim modelini değiştirme, uzun süreli ve ağırlaştırılmış hapis cezaları gibi uygulamalar şeklinde ele alarak bunları kavramının bileşenleri olarak görür ve soykırımı sadece bir grubun fiziksel imhasını hedefleyen ve yalnızca çıplak fiziksel şiddete dayalı bir kitlesel katliam eylemi olarak ele almak yerine, onun değişik veçhelerini dikkate almanın elzem olduğunu ifade eder. Soykırım denen kitlesel katliam ve dini, etnik, ırki ulusal bir grubun kısmen veya topyekûn yok edilmesi eyleminin ve bu eylemi gerçekleştiren toplumsal aktörleri bu eylemlere yönelten siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel nedenlerin daha nüanslı bir biçimde değerlendirilmesi adına “aşırı şiddete eğilimli toplumlar” analitik bir çerçeve sunar.

Gerek soykırım gerekse etnik cinaî temizlik gibi aşırı şiddete eğilimli toplumların kozasından çıkan kitlesel kırım ve katliam eylemlerinin tek bir merkezden ve yalnızca devletin şiddet araçlarıyla gerçekleştirebileceğini iddia etmek bu eylemlerin altında yatan toplumsal etmenleri ve eylemlerin toplumsallığını göz ardı etmek anlamına gelir. Devletin ya da merkezî otoriteyi elinde tutan siyasi aktörlerin belirgin bir toplumsal zemin, taban, destek, meşruiyet ve rıza mekanizmaları olmadan aynı toplumun bir kesimini başka bir kesime kırdırması neredeyse imkânsızdır. Bu sebeple, bu kitlesel katliam ve yıkım süreçlerine dahil olan aşırı şiddet uygulamaya istekli toplumsal aktörlerin kimler olduğunu ve ne amaçlarla bu süreçlere katıldıklarını ortaya koymak önemlidir (Çeğin, 2017: 275- 276).

Tüm bunlar doğrultusunda etnik temizliğin çirkinliğini anlamak adına üzerinden bir örnek vermek yerinde olacaktır: Mann (2012c: 3) yirminci yüzyılın son yılında Kosova'nın Belanica Köyü'ndeki bir evde etnik temizlik işte böyle kanlı bir şekilde yaşanıyordu. Etnik temizliği yapanlar, yerli Arnavutları cinayet ve kargaşa yoluyla korkutup kaçırmak isteyen Srplardı:

74 yaşındaki Batisha Hoxha mutfakta, 77 yaşındaki kocası Izet'le birlikte sobanın başında ısıniyordu. Patlamaları duymuş, ama Sırp birliklerinin şehre girdiğini anlayamamışlardı. Biraz sonra beş-altı asker dış kapıdan içeri dalıp, “Çocuklarınız nerede?” diye sordu.

Askerler Izet'i dövmeye başladılar. “O kadar kötü vurdular ki yere düştü,” diyordu Batisha. Onu tekmeleyen para istiyor ve oğullarının nerede olduğunu soruyorlardı. Izet yerden başını kaldırıp onlara baktığında onu öldürdüler. “Üç kez göğsüne ateş ettiler,” diye hatırlıyor Batisha. Kocasını gözlerinin önünde ölürken, askerler Batisha'nın evlilik yüzüğünü parmağından çekip çıkardılar.

“O acıyı hâlâ hissediyorum” diyordu. Birkaç el daha ateş ettiler... En sonunda Batisha ile yanındaki on yaşındaki çocuğu tekmeleyerek dışarı çıkardılar. “Ben daha bahçe kapısından çıkmadan evi yaktılar...” Kocasının cesedi alevlerin içinde kalmıştı. Batisha o an felç olmuş gibi olduğu yerde kalakaldı. Evsiz, kocasız, yağmur altında sokakta kalmıştı ve üzerindeki kıyafetlerden başka hiçbir şeyi yoktu. En sonunda bir traktörle geçmekte olan yabancılar onu römorka bindirdiler. Batisha'nın kızı daha sonra onu kuzey Arnavutluk'ta bir sığınmacı kampında buldu. Kocasıyla birlikte çekilmiş bir

fotoğrafına şefkatle bakarak mırıldanıyor Batisha: “Başımıza gelenleri, çektiklerimizi kimse anlamıyor. Sadece Tanrı biliyor.

Aşırı şiddete eğilimli toplulukların özellikle kriz dönemlerinde dolaşıma soktuğu devlet aklı/mantığı, soykırım ve etnik temizlik gibi hem yıkıcı hem de inşa edici büyük çaplı katliam eylemlerini teşvik eder. Bu eylemin bu toplulukların bağlı olduğu rejimin bekası ve devamlılığı adına, bu eylemlerin etnik çeşitliliği seyreltmesi ve hatta tamamen yok etmesi -ki böylece aşırı şiddete eğilimli toplulukların dahil olduğu etnik kimlik hâkim-i mutlak hale gelir- ve aynı zamanda bu eylemler bu topluluklar için problem teşkil eden grupların ayıklanarak kendi kimliklerinin yani çoğunluğun oluşturdukları etnik kimliğin daha keskin hale gelmesi şeklinde devlete sağladığı faydalar da vardır. Böylece bu toplulukların teşkil ettiği devlet, daha homojen bir yapıya dönüşerek kendi varlığını sağlamlaştırır. (Çeğin, 2017: 279).

Yukarıda verilen örnekte çok acı ve zalim bir şekilde yaşanan bir katliam görülmektedir. Ne acıdır ki adam karısının gözleri önünde savunmasız ve aşağılık bir şekilde öldürülürken, yaşadığı bu felaketin izlerini her zaman omuzlarında taşıyacak bir kadın geri de kalmıştır. Toplumsallık içerisinde hangi dönem ele alınırsa alınsın, her ne gerekçe ve amaç olursa olsun, insan canından daha kıymetli hiçbir şey olmamalıdır. Herkesin hür ve özgürce yaşama hakkına kimse gasp etmeyi kendine hak görmemelidir.

Etnik temizliğin düzeyi sıklıkla tırmanır; çünkü "düşmanın" asimile olmasına izin verilmeyebilir. Faşizmlerin de çoğunun değişen düzeylerde olsa da etnik temizliğe karıştığı bilinmektedir (Mann, 2015: 34). Michael Mann, bu türden cinai temizlik eylemlerinin modern bir olgu olarak ifade eder ve buna bağlı olarak bu tür eylemlerin de demokrasinin karanlık yüzü olduğunu işaret eder (Mann, 2012c: 4). Mann, etnik temizlik olaylarının demokrasiye geçiş süreçlerinde ortaya çıktığını savunur ve bunun en temel sebebi olarak da “halkın yönetimi anlamına gelen” demokraside halkın (demos) yerini, bazen etnik milliyetçilik ve ulus-devlet yapısının etkisi olmak üzere, etnik grubun (ethnos) alması ve başlangıçta hedef, demokrasiyi kurmak iken zamanla ‘etnik ötekileri’ dışlamaya dönüşebilmesinde görür (Ardıç, 2012: 279).

Mann’e göre (2006: 489):

“Demokrasi halkın yönetimi anlamına gelmesine karşın, bir ulusun veya etnisitenin yönetimi anlamına da gelebilir. Modern demokratik bir sistemde, eğer demos bir etnik kimlikle tanımlanırsa, söz konusu rejimdeki etnik olarak azınlık durumunda olan

diğer unsurlar her zaman yok edilme riski ile karşı karşıydırlar. Dolayısıyla demokrasiye geçiş sürecinde olan yerleşik koloniler ve rejimler istikrarlı otoriter rejimler veya kurumsallaşmış demokrasiler tesis etmek yerine yok edici bir etnik temizlik girişiminde bulunabilirler. Zaten bu tür rejimler hiçbir biçimde demokratik bir karaktere sahip olamazlar.”

3.3.7. Kapitalist Demokrasi Bağlamında Vatandaşlık

20. yüzyıl iki ana ekonomik eğilime şahitlik etti. Bu bağlamda ilk olarak kapitalizm küresel bir zafer kazanarak sermaye ile emek arasındaki ilişkiler her yerde ekonomik iktidar mücadelesinin merkezine döndü. İkisi de sınıf mücadelesini baskı altında tutmuş olan kapitalizmin esas alternatifleri olan faşizm ve devlet sosyalizmi kendi çelişkileri sonucu dağıldılar. İkinci olarak, bir mücadele sonucunda Batı kapitalizmi sivil, siyasi ve toplumsal vatandaşlığa dair evrensel haklar aracılığıyla yeniden düzenlendi ve insani bir sima kazandı. Bunlara ek olarak 20. yüzyılın ilk yarısında küreselleşme eğilimlerine ayrışmalar da hükmetti. Bunun sebebi de Batı ve Japonya'nın hızlı bir iktisadi kalkınma yaşarken, dünyanın geri kalanının böyle bir değişime girmemiş olmasıydı. Çoğunluğu Latin Amerika'da olmak üzere bir avuç “orta sınıf” ülke, Batı ve Japonya'ya göre geride kalmıştı. Küresel eşitsizlik büyük ölçüde artmıştı. Bu dönemde dünya, ayrılmış halde kalmıştı. Bir avuç insan lüks içinde yaşarken, kitleler vahim bir yoksulluğun pençesindeydi (Mann, 2017:329).

1950 sonrasında gelişen literatürde vatandaşlık ile toplumsal iktidar ilişkileri arasındaki bağlantı konusu tipik olarak kapitalizmle ilişkili olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda kapitalizm ile vatandaşlığa dayalı liberal-demokratik sistem arasındaki ilişki sorunu önemli bir tartışma konusu olarak öne çıkmıştır. Bu konuda biri T. H. Marshall, diğeri M. Mann tarafından temsil edilen iki farklı görüş tespit edilebilir. Her iki yaklaşımda ortaya çıkan temel sorun, vatandaşlığın eşitlik ile eşitsizlik arasında kurduğu ilişkinin özgünlüğünün, terimlerden biri ya da diğeri lehine gözden kaçırılmış olmasıdır (Özkazanç, 2009: 253).

Marshall'ın analizinde, vatandaşlık ile kapitalizmin eşitsizlikleri arasındaki çatışmayı vurgulayan daha 'çatışmacı' bir yorumu destekleyen unsurlar bulunabilirse de 'bütünleşmeci/uyumcu' yaklaşımın daha öne çıktığı söylenebilir (Barbelet, 1988: 11). Marshall vatandaşlığın gelişiminde üç aşama görmektedir: Sivil vatandaşlığın -özgürlük ve kanun önünde eşitlik- 18. yüzyılın bir başarısı olduğunu, siyasi vatandaşlığın -serbest

seçimlere eşit bir katılım hakkı- ise 19. yüzyılda erişildiğini ve 20. yüzyılın ürünü olacağını söylediği üçüncü olarak da toplumsal vatandaşlık ögesini eklemiştir. Sanayileşmenin mantığı toplumsal vatandaşlık doğrultusunda ilk hareketlerin ortaya çıkışında etkili olmuştur. (Mann, 2017: 330- 369). Bu bağlamda toplumsal vatandaşlığı “bir nebze de olsa ekonomik refah ve güvenceden, toplumsal mirasın tümünden pay alma hakkından ve toplumda yaygın olan standartlara göre medeni bir insanın hayatını sürdürmek hakkına kadar uzanan” bir dizi hak olarak tanımlamıştır (Marshall, 1963: 74).

Marshall'ın en ciddi eleştirmenlerinden biri olan Mann'ın yaklaşımı, vatandaşlığın toplumsal bağlamı hakkında rakip görüşü temsil ettiği için önem taşımaktadır (Özkazanç, 2009: 254). Mann asıl olarak vatandaşlığı, ileri sanayi ülkelerinde yönetici sınıf tarafından uygulanan sınıf mücadelelerini dizginleme stratejisi olarak yorumlar. Bu çerçevede İngiltere'nin benimsediği liberal-reformist rota dışında dört farklı strateji daha olduğunu belirtir (Mann, 1987: 340). Marshall, Batı'nın tümüne toplumsal vatandaşlığın yayılışını doğru bir biçimde öngörmüş ve onun modeli kadınlar ve azınlıklar için yükselen vatandaşlık haklarını da içine alacak şekilde genişlemiştir. Mann de bu noktada Marshall'ın toplumsal vatandaşlık kavramına bağlı olarak dört ana bileşeni ayırt etmekte ve toplumsal vatandaşlığın da bu dört bileşenin farklı kombinasyonları ile gerçekleşebileceğini söylemektedir. Bu noktada Mann'in yaptığı toplumsal vatandaşlığın bütünsel bir değerlendirmesi olarak ele alınmaktadır. Sayılacak olan bu dört bileşen ulus-devlet düzeyinde vatandaşlığın gelişimini teşvik etmektedir. Buna göre dört ana bileşen (2017: 330-331):

1. Pazar gelirleri ve servet sahipliğinde görece düşük seviyede eşitsizlik. Burada eşitsizliğin bir kaynağı olarak zenginlik 20. yüzyıl boyunca azaldığı için, gelir eşitsizliği daha keskin bir hale gelmiştir.
2. Her şey göz önünde tutulduğunda ilk baştaki gelir ve zenginlik dağılımının bazı etkilerini dengeleyecek şekilde yoksullara yönelik yeniden dağıtım içeren aşamalı bir vergilendirme sistemi.
3. Özellikle yeterli seviyede bir hayat standardı elde edememiş, emek piyasasında yer almayan kimselere yardım eden refah devleti transferleri ve nakdi ya da aynı yardımlara yönelik bir sistem. Bu sistem yaşlı, hasta, işsiz, engelli, yoksul ve çocuklara yönelik bir yeniden dağıtımcı programı içeriyordu. Söz konusu sistem esasında yaşlılık aylıklarını, işsizlik ve engelli sigortasını ve sağlık yardımlarını içeren bir sigorta sistemiydi.

4. Evrensel bir eğitim ve sağlık sistemi. Okullarda daha yüksek eğitim seviyelerine liyakata uygun bir biçimde ulaşmak ile, okuryazarlık ve matematiksel beceri en azından ortaokul seviyesine kadar öğretiliyordu. Marshall'ın da ifade ettiği gibi, eğitim sadece iktisadi ödüllere değil, medeniyet seviyesine ulaşmayı sağlaması açısından da önemliydi. Sanayi toplumu özellikle de beyaz yakalılar için eğitilmiş insan gücüne ihtiyaç duyulması ortak bir çıkar olduğunu gösteriyordu. Sağlık açısından da geçerli bu durum, ilki temiz su ve kanalizasyon sisteminin kamusal bir biçimde sağlanması ve hijyen pratiklerinin teşvik edilmesi ve ikinci aşama olarak da tıbbi hizmetlere eşit bir erişim olmak üzere bir gelişim ritmine sahipti.

Daha önce de belirtilen ulusal ölçekte kurulmuş, karayolları, demiryolları, posta hizmetleri, askerlik ve eğitim kurumları olmak üzere ilk altyapı hizmetlerinin halkı ulusal devlet sınırları içerisine yerleştirerek ve ulusal devletlere dönüştürdüğü ifade edilmişti. Bu noktada nasıl da ulusa dair rutin bir duygu olan 'banal milliyetçilik' yaratılmışsa vatandaşlık hakları yaygınlaştıkça da bu süreç 20. yüzyılda da artarak devam etti. Böylece milliyetçilik yaygınlaştı. Burada bahsedilen milliyetçilikte içsel anlamda bir saldırgan taraf söz konusu değildi. Ulusun güçlenmesi, sınıf ve ulus arasındaki modern diyalektiğin bir parçası olarak sınıf kavgasını yumuşatmıştı (Mann, 2017: 331).

Dönemin başlangıcında, sektörlerde ideolojik ve kurumsal olarak görece bir tek düzen vardı. Bu düzene göre, meşru ekonomide yer alan erkekler evin ekmek getireni ve hanenin de reisiydi. Erkeğe göre ailenin astı olan kadınlar ise bakım rollerini üstlenmişti. Bu durum, ataerkilliğin sanayi toplumundaki tezahürü olarak erkek hane reisi tarafından yönetilen ve insanlık tarihinin büyük çoğunluğuna yayılmış en güçlü ilişki biçimi ve ideoloji olarak yerini almaktadır. Marshall, her ne kadar toplumsal cinsiyet ve aile ilişkilerine dair bir tartışma yürütmemiş olsa da söz konusu ilişkiler toplumsal vatandaşlık haklarını da karmaşık bir hale sokmuştur. Buna göre 20. yüzyılda kadınların yasa önünde eşitliği sağlayarak, seçme hakkı ve bazı önemli toplumsal hakları elde ederek, bu doğrultuda da kendileri ile ilgili hakların kapsamını genişletişini sergilediği bir tablodan söz edilebilmektedir. Tüm bunlar doğrultusunda kapitalizm, toplumsal, ulusal ve medeni bir karakter kazanarak Marshall'ın haklılığı gözler önüne serilmektedir. Halkın dayanışmasını ve ulusun belirginliğini arttıran olaylar, toplumsal vatandaşlığın işine yaramakta ve bu vatandaşlığın gerçekleşmesi ile de ulus-devletin bütünlüğü

pekişmektedir. Böylece toplumsal vatandaşlık haklarının gelişmesiyle ulusal sınırlarımıza hapsediğimiz söylenebilmektedir (Mann, 2017: 332).

Mann'ın (2017: 334-336) ele aldığı toplumsal vatandaşlığın dört bileşeninin hepsini refah devletinin gelişimine dair üç ana güncel açıklama kapsamaktadır: Buna göre ilk açıklama, sanayi sonrası bir ekonomide ihtiyaç duyulan nitelikli emek gücünü yeniden üretmen konusunda işlevsel olan refah devletini “sanayileşmenin mantığının” bir sonucu olarak ele almasıdır. Aynı zamanda daha uzun bir hayat beklentisi, kentleşme, işin evden gittikçe daha da kopması ve kadınlar ile azınlıkların emek gücüne dahil olması gibi diğer modernleştirici değişimler ile de ilgilenmektedir.

İkinci açıklama, kendi merkezi kapitalizm ve sınıf mücadelesi boyutuna sahip olarak karşımıza çıkar. Buna bağlı olarak kapitalist piyasa ilişkileri, ticaret ve sanayi arttığı ve azaldığı müddetçe iktisadi yaşantımıza daha da fazla güvensizlik vermiştir. Bu durum sadece iktisadi başarısızlık olarak ele alınmamalıdır. Buna göre makine ile insan emeğini yerine koymak yoluyla verimliliği arttırmak işsizliğe de yol açmakta ve kâra yönelik kapitalist arzu, emek maliyetinin işverenler tarafından devamlı bir şekilde hesaplanıp belki de ücretlerini azaltmak yoluyla emeklerinin maliyetini düşürmeye yönelik bir güce de neden olmaktadır. Niteliksiz işçiler bu gibi risklerden çok daha fazla etkilenecek düzenlenmemiş bir kapitalizme güçlü bir tepki göstermektedirler. Mann'ın ifade ettiği bu söylemler aslında günümüz kapitalist sistemde de gözler önüne serilmekte, bu sisteme bağlı olarak makineleşmenin artması ile insan emeğinin yerine geçmekte, bir kısmın emeği sömürülürken bir kısım da kârını arttırıp üzerinde bir güç uygulamaktadır.

Üçüncü ve son açıklama ise, siyasi kurumları vurgulamakta ve siyasi partiler, bürokratlar, siyasi uzmanlara, merkezi devletler karşısında federal devletlere ve çoğunlukçu seçim sistemleri karşısında nispi temsil sistemine vurgu yaptığı görülmektedir. Aynı zamanda bu model temelde ülkeler arasındaki farklılaşmaları açıklamak için kullanılmaktadır. Buna bağlı olarak federal sistemlerde, vatandaşlık hakları da genelde bölgeler içerisinde farklılaşmaktadır. Bu teorinin taraftarları her ne kadar kurumsalcılar olarak anılsa da sadece kurumlara değil siyasi partiler ve devlet elitlerine de vurgu yaparak karmaşık siyasi ilişkileri de içeren bir paket olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ele alınan ilk iki teori refahın yüzyıl boyunca büyük oranda kaçınılmaz bir biçimde geliştiğini düşünürken, toplumsal vatandaşlık konusunda ulusal ve bölgesel çeşitlemeler bakımından iki teorinin de üzerinde durduğu ve kurumsal teorinin de bu duruma dikkat çektiği görülmektedir. Bu üç teorinin birbirine benzer ölçekte bir açıklama gücü ve birbirleriyle ilişkisi vardır. Söz konusu üç teorinin hepsinin de endüstriyel kapitalist ülkeler boyunca geçerli genel bir uygulamasının olduğu varsayılmaktadır (Mann, 2017: 337).

Toplumsal vatandaşlık, yasa devletler tarafından kendi toprakları üzerinde ve bu topraklarda vuku bulan toplumsal kavgalara cevaben etkili bir şekilde uygulandığı sürece yavaş yavaş gelişmekteydi. Bu durum, ulus aşırı sanayileşme sürecinin de evrensel bir eğilimi olmasına rağmen ulusal olarak, her bir ulus tarafından ayrı ayrı ifade edilmekteydi. Haklara dair olan kavga, dolaylı olarak halkı ulus hâline getirerek ortak hakları ve kültürü de genişletmekte ve insanlar arasında da yeniden dağıtmaktaydı (Mann, 2017: 370-371).

3.4. MANN'A GETİRİLEN ELEŞTİRİLER

Mann'in ortaya koymuş olduğu, toplumu oluşturan örgütlü iktidar ağları (ideolojik, ekonomik, askeri, siyasal) analizine bağlı geliştirdiği teorilerin elbette pek çok eleştiriye maruz kaldığı ortadadır. Konunun tarafsızlığı bağlamında bu eleştirilere de değinmek yerinde olacaktır. Buna göre Mann, John Haldon'ın (1991: 42) ifadesiyle, nihai nedenselliği sözünü ettiği dört iktidar kaynağından herhangi birine atfetmeyi reddetmesi dolayısıyla, 'a priori' anlamda bir tahlil çerçevesi vermemekten suçlanmaktadır. Mann, köylüler üzerinden kurulmuş tahakküm yapıları konusundaki iyi anlatılmış ve belgelendirilmiş ilgisini köylülerin kendilerine daha çok yönetmiş olsaydı söz konusu tahakkümün maddi temelleri daha açıklığa kavuşmuş olurdu (Wickham, 1988: 77).

Mann'in eleştirilerden nasibini aldığı noktalardan biri de altyapısal iktidar kavramıdır. Devletin teritorisine nüfuz etmeye yönelik yaygın ve kapsamlı altyapısal kapasitesi geliştikçe, Mann'in teorisinin başlangıçta yadsıdığı, "sınırlı bütünlük" olarak toplumlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu noktada da eleştirmenler: 'Devlet özerkliğindeki varyasyonlara dair Mann'in getirdiği açıklamayı, doğru empirik içerimler sağlayamayacak kadar noksan ve sınırlı' bulmuşlardır. Mann'in bakışındaki bu tutarsızlık, empirik açıdan başka daha güçlü çalışmaların ortaya koyduğu, monarşik özerklik, devletin bağımsız kaynaklara sahip oluşu ve çatışma tahriki gibi konular

arasında genel bir ilişkilendirme geliştirmekten alıkoyma (Kiser ve Hechter, 1991: 19-20). Bu duruma örnek olarak, savaşların başlangıcını bazen maddi çıkarılara dayandırırken bazen de normatif koşullara dayandırması olarak verilebilir (Jacoby, 2010: 60).

Mann'ın görüşlerine yönelik eleştiriler, Mann'ın iktidar ayrımında bir boyutun yeterince dikkate alınmadığına işaret etmektedir. Bu da devlet-toplum ilişkisinin kurumsallaşması boyutudur. Bu ilişkinin kurumsallaşması ise ancak karşılıklı müzakere veya katılım sürecinin önünü açacak ve güçlendirecek iletişim araçlarının varlığı ile mümkündür. Lukes'ten (2005: 25-35) üstlenerek kullanılan "müzakereci iktidar" kavramının burada da uygun olacağı düşünülmektedir. Müzakereci iktidar ya da bizim kullandığımız biçimde müzakere kapasitesi, devletin meşruiyeti için ihtiyaç duyduğu desteği sağlamak amacıyla toplumsal aktörlerle iş birliği yapmak ve karşılıklı etkileşimde bulunmak suretiyle uzlaşma sağlama ve koalisyon kurma yetisini ifade etmektedir.

Mann'ın yöntem bilimsel yaklaşımının en zayıf noktasını onun Avrupa merkeziliği olarak ele alınabilir. Bu taraflı bakış açısı daha ziyade onun öne çıkardığı veya çıkaramadığı ve ayrıntılarıyla işlediği ya da ihmal ettiği konular için geçerli olmaktadır. Modern devletin yükselişini yalnızca Batı Avrupa tecrübesi üzerinden ele alması buna örnek gösterilebilir (Ardıç, 2012: 272).

Mann'ın (1994: 42) çalışmalarında, bazı veri kategorizasyon metotlarının bir kombinasyonunu kabul etmek zorunda kaldığı ve buna bağlı olarak uzman tarihçilerin çeviri ve dökümlerine de bel bağlama zorunluluğu söz konusu olduğu görülmektedir. Buna göre bu ikincil kaynaklara bu şekilde bağlı kalış, Mann'ın metotlarını kanıt üzerinden temellendirmemekle suçlanmasına yol açmıştır (Jacoby, 2010: 62). Örneğin Goldthorpe'a göre (1991: 214-215), tarihçilerin bel bağladığı kalıntılar sınırlı ve eksiktir. Tarihsel referanslar, araştırmacının metodolojisinin olmazsa olmaz bir parçası durumuna getirilmektense, çok daha geniş bir empirik kontrolü olanaklı kılan sosyolojik alan çalışmasının dekoru olarak kullanılmalıdır.

Sonuç olarak, tarihçiler ve sosyal bilimciler Mann'ın yaklaşımını eleştirip genel metodolojik temelini sorgulamışlardır. Sağlam metodolojik ilkeler temelinde ele alındığında, aşırı çizgisel yaklaşımının yapıtlarını güçsüz kıldığı açıkça görülmektedir. Aynı zamanda Batı dışındaki olaylara daha çok odaklanmış olsaydı, devletin gelişimi konusundaki açıklamaları da Mann'ın daha genel anlamdaki yaklaşımına ileri düzeyde bir açıklayıcılık özelliği kazandırabilirdi. Böylece bu kapsamlı bakış sayesinde teorik

ölçeğini sınavabilir ve anlatısının genel uygulanabilirliği konusundaki iddiasını güçlendirebilirdi (Jacoby, 2010: 53- 64- 65).

SONUÇ

Her dönemde kendi içinde pek çok formlarda ele alınan iktidar ve devlet kavramları, tarihsel sosyolog Michael Mann'ın ışığında irdelenerek, ünlü düşünürün konuyla ilgili ortaya koydukları temel noktalarıyla analiz edilmeye çalışılmıştır. Buna bağlı olarak da çalışmada amaçlanan, devlet ve iktidar ile ilgili yapılacak araştırmalar noktasında Mann'ın yarattığı etkiyi anlayabilmek adına giriş niteliğinde bir çalışma olması bakımından genel bir değerlendirme şeklinde ele almak olmuştur.

Yapılmış olan bu çalışmada, gelişkin devlet teorisine sahip bir düşünür olarak Mann'ın analizleri kuramları doğrultusunda yorumlanarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu noktada ilk olarak sosyolojinin diğer disiplinlerle girmiş olduğu etkileşim bağlamında Mann'ın ifade ettiği biçimde “*teoriden bihaber tarihçi kör, tarihten habersiz sosyolog sağırdır*” düşüncesinden yola çıkılıp, tarih ile birlikteliğinin ele alınması araştırma açısından önem teşkil etmiştir.

Tarihsel süreçte toplumsallık içinde yaşadığımız zaman diliminde, çeşitli kuralların varlığı gündeme gelmiş ve bizler de bu kurallara kimi zaman uyararak kimi zamanda karşı gelerek direnmeye çalışmışızdır. Bu noktada kural koymanın da aslında bir iktidar stratejisi olduğu gözler önüne serilmiş ve toplumsallık sürecinde baskı ve hükmetme ile iktidarlık arasındaki etkileşim de kaçınılmaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmıştır. Yaşanılan bu süreçler, tek bir iktidar tanımından ziyade farklı düşünürlerin farklı iktidar tanımlarının olduğu gerçeğini de doğrumuştur. İktidarın bu noktada sadece siyasi temelli bir olgu olarak değil, toplumsal temelli bir kavram olduğu görülmüştür. Aynı şekilde devlet tanımlarının da tarihsellik süreci içerisinde çeşitlendiği, herkesin üzerinde anlaşmış olduğu tek bir tanımdan bahsetmenin zorluğu da kendisini göstermektedir. Bu bağlamda tek bir devlet tanımı olmadığı gibi devlet yaklaşımlarını anlayabilmek adına farklı kuramları analiz etmek mümkün olmuştur.

Kendisini “*ıflah olmaz bir ampirist*” olarak tanımlayan Mann bağlamında iktidar, özerktir. Kişinin hedefleri ne olursa olsun varmak için başka insanlarla hem iş birlikleri hem de çatışmalar barındıran iktidar ilişkilerine gireriz ve bu ilişkiler de toplumları üretir. Görüldüğü üzere ünlü düşünür tarihsel sosyolog Mann, toplumların yapısını bu iktidar ilişkilerinin belirlediğini savunmuştur. İflah olmaz bir ampiristtir. Çünkü her genellemenin altını verilerle desteklemek gerektiğini savunmuş biri olarak tarihsel sosyolojide yerini almıştır.

İktidar ilişkilerini toplum ve insan üzerinden açıklamaya çalışan Mann, analizini de bu noktada yapmaktadır. Buna bağlı olarak geliştirdiği ideolojik, ekonomik, askeri ve siyasal olacak şekilde dörtlü iktidar teorisi ele alınmıştır. Buradan hareketle de toplumu oluşturan örgütlü iktidar ağları olarak İEAS teorisinden bahsedilmektedir. Toplumu bu dörtlü şebekenin bir bileşkesi olarak görmekte ve analizlerini de bu minvalde yapmaktadır.

Anlaşıldığı üzere iktidar ağları, toplumla ilişkileri bağlamında ele alınmıştır. Bu noktada en genel anlamlarıyla ideolojik iktidarı toplumu bir arada tutmaya yarayan normatif, ekonomik iktidarı toplumun geçinmek için tasarladığı ağ, askeri iktidarı en despotik olan ve fiziksel savunma ihtiyacından türemiş olarak ve sonuncusu siyasal iktidarı da devletin kendisinin kurmuş olduğu teşkilat şeklinde analizi sağlanmıştır. Bahsedilen iktidar ilişkilerine bağlı olarak iktidar ağları olarak toplum ele alınmıştır. Buradan hareketle toplumsal iktidar kavramının da ön plana çıktığı ve bahsedilen dörtlü iktidar ağlarının üzerine yerleştirilerek bu iktidar ağlarının toplumsal iktidar denilen kavramdan ortaya çıktığı da önemli bir yere sahip olarak karşımıza çıkmıştır.

Man'ın geliştirmiş olduğu iktidarın kaynaklarının yanı sıra iktidarın türlerini de “kolektif ve dağıtıcı”, “yaygın ve yoğun”, “otoriter ve dağınık” olmak üzere ayrılmış kendi aralarında zıt çiftler olarak ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. İktidarın çok yönlü yapısının burada da kendisini gösterdiği açıkça görülmektedir. İktidarın bu çok yönlü yapısında da Mezopotamya karşımıza çıkmıştır. Buna göre alüvyon ve sulama alanlarının burada olması bu ilişkilerin şekillenmesi bakımından son derece önemli bir yere sahip olmuştur. Gelişen bu etkileşim karşılıklı olarak toplumsallığın da büyümesini ortaya çıkarmıştır.

Bu zamana kadar yapılan çok çeşitli devlet tanımları olduğundan bahsedilmişti. Mann'ın söylemiş olduğu gibi “*devlet o kadar çok tanımlandı ki artık belirsiz bir nesneye dönüştü*” yaklaşımı ele alındığında tanımların çokluğu kendisini göstermektedir. Bu bağlamda Mann için temel noktanın devletin nasıl bir alan olduğunu analiz etmek olduğu söylenmelidir.

Mann'ın yaklaşımlarında Weber'in etkisinin kaçınılmaz olduğu çalışmanın içerisinde ele alınmıştır. O kendisinin her ne kadar Weberyen olarak anıldığını söylese de farklı bir yolu olduğundan da bahsetmiştir. Bu noktada Weber'in eklediği devlet tanımına personeliyle, sınırlarıyla devlet tekeli elinde bulunduran arena ifadesini de eklediği

görülmektedir. Weber ile birçok noktada benzerlikleri olmasına rağmen kendi yolundan giderek alanında orijinal kült eserler ve çalışmalar yaptığı ortadadır.

İyi bir devlet teorisi için elitlerin iktidarının doğasının analizini doğru yapmak gerektiği onun çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. Bu noktada da devleti kusursuz bir şekilde nesneleştirdiği görülmektedir. Burada elitlerin iktidarının doğasından kasıt olarak iki kapasite biçiminden söz edildiği tezin genel hatlarında verilmiştir. Çağdaş sosyologlardan Michael Mann'ın devlet teorisini ortaya koyarken odaklandığı mesele, devletin kontrolünü kimin elinde tuttuğu olmuştur. Bir devleti kimlerin yönettiği onun için temel çıkış noktasıdır. Elit analizi derken kastedilen de aslında budur.

Buna bağlı olarak altyapısal ve despotik kapasite kavramlarının Mann'ın devlet yaklaşımını açıklarken hangi noktada önem taşıdığı da gözler önüne serilmiştir. Buna göre altyapısal iktidarı güçlü devletlerin daha güçlü olduğu buna nazaran despotik iktidarı güçlü devletlerin de otorite bağlamında daha kırılğan olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda Mann'ın bu ikili kapasitesi üzerinden dörtlü devlet kategorisi; feodal devlet, emperyal devlet, bürokratik devlet ve otoriter devlet şeklinde ortaya çıkmış olması da konu için önem taşımaktadır.

Tüm bunlara ek olarak modern devletlerden ve bu devletlerin çok farklı şekillerde karşımıza çıktığından bahsedilmiştir. Bu noktada da bizi, sınıf mücadelesinin olduğu kapitalist devlet biçimi, jeopolitik ve içteki baskı ile oluşan militarist devlet biçimi, otokratik monarşiden parti devletlerinin olduğu temsili devlet biçimi ve ulusal devlet biçimi olmak üzere dört modern devlet belirginleşmesine götürmüştür.

Kapitalizm ayrıca tarihte eşi görülmemiş oranda siyasal sınıflar üreterek tüm ülkelerin dağıtımcı iktidar ilişkilerini geliştirdi. Böylece ilk olarak burjuvazi, sonra orta sınıf, işçi sınıfı ve köylü sınıfı ortaya çıktı. Bunlar, otoriter kolektif örgütlenme güçleri arttırılmış egemen olmayan sınıflardı. Bu bağlamda sınıfların tümü faydalarına rağmen, egemen sınıflar ve siyasal rejimler tarafından sömürüldüklerine inanıyorlardı (Mann, 2012b: 750). Bunlar doğrultusunda Mann'ın kapitalizm değerlendirmesinde de önceki toplumlarda nadir görülen sınıfların kapitalizmle birlikte yaygınlaşarak toplumsallık içinde çoğaldığı ele alınmıştır. Jeopolitik iktidarı belirleme noktasında da kapitalizmin etkinliği ele alınarak bu beş temel öge olarak ifade edilmiştir. Kapitalizmin ilişkisi sadece bununla sınırlı kalmamış, vatandaşlık ile toplumsal iktidar ilişkilerindeki bağlantılar noktasında da önem teşkil ederek bu noktada da ele alınmıştır.

Mann, modern devletin farklı biçimlerde ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Neredeyse bütün modern devletlerin siyasal iktisat konularında öz itibarıyla kapitalist olageldiğini ifade etmektedir. Mann'ın devlete sınıf üzerinden, çoğulcu ve seçkinci üzerinden tanımladığı devlet kuramlarının da yaklaşımını anlamak açısından önemli yere sahip olarak bu tezde yerini almıştır. Ulus devletçiliğin aşırı formu olarak faşizm temel dayanak noktalarıyla açıklanmıştır. Bu bağlamda milliyetçilik, devletçilik, aşkınlık ve militarizm olmak üzere dört ögeden bahsedilmiştir. Bu öğelerin hepsi de kendi içinde çelişkiler barındırarak ortaya çıkmıştır.

Son olarak Mann'ın inşasında politik şiddet ile geçmişten günümüze yapılan toplumsallık içerisindeki zor kullanmalar, baskı ve güç uygulamaları bağlamında ele alınmış buradan hareketle soykırım ve cinai temizlik konuları örnek ile işlenmiştir. Buna bağlı olarak da bu olguların ne yazık ki modern bir olgu şeklinde vuku bulduğu ve demokrasinin de karanlık bir yüzü olduğu ifade edilmiştir. Mann'ın devlet ve iktidar yaklaşımları genelinde her ne kadar büyük ilgi ve beğeni görse de eleştiri aldığı noktaların da olması sebebiyle getirilen eleştirilerde genel hatlarıyla çalışma içinde yer bulmuştur.

Michael Mann, devlet ve iktidar çalışmalarına getirdiği bu çığır açan düşünceler ile tarihsel sosyolojide çok önemli bir yere sahip olmakta meraklılarına farklı perspektifler sunarak bakış açılarının genişlemesine katkı sağlamıştır. Bu noktada söyleyebileceğim şudur ki, devletler hangi tarih süreci içinde olursa olsun çeşitli şekillerde karşımıza çıkmış ve toplumları etkilemiştir. Son derece karmaşık ve çeşitliliği içinde barındırması bakımından da anlaşılması güç bir noktada yerini almaktadır. Devlet, her zaman içi çoğul bir alanı temsil etmekte, içinde birçok güç ilişkileri barındırmaktadır. Aynı zamanda sivil toplumun da önemi göz önündedir. Bu bağlamda devlet ile ilişkisi gözden kaçırılmaması gereken bir konudur. Devlet-sivil toplum arasında kaçınılmaz bir ayna ilişkisi söz konusu olmakta ve toplumun her yerine nüfuz ederek etkisini göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Acar, F., Uslu, H. F. (2016a). *Çoğulculuk (Plüralizm) ve Çoğulcu Düşünürler, Siyaset Sosyolojisi Temel Yaklaşımlar Yeni Tartışmalar*, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Acar, F., Uslu, H. F. (2016b). Seçkincilik (Elitizm) ve Seçkinci Kuramcılar, *Siyaset Sosyolojisi: Temel yaklaşımlar, Yeni tartışmalar*, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Ağaoğulları, M.A., Köker, L. (2004). *Tanrı Devletinden Kral Devlete*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Ağaoğulları, M.A. (2015). *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ardıç, N. (2012). İktidarın Dört Atlısı: Michael Mann ve Tarihsel Sosyoloji, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 123, 258-285
- Baransel, Atilla (1979). *Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Barbalet, J. M. (1988). *Citizenship, Rights, Struggle and Class Inequality*, Minneapolis: University of Minneapolis Press.
- Başaran, A. (2017). Sınıf Kavramının Kökeni ve Politik Ekonomik Bir Mukayese, *Politik Ekonomik Kuram*, Cilt 1, Sayı 1.
- Bingöl, O. (2019). Foucault'da İktidar, Beden ve Özne Üçlüsü, *Asia Minor Studies*, Cilt 7 Sayı 2, 327-334.
- Boztemur, R. (2006). "Tarihsel Açından Millet ve Milliyetçilik: Ulus-Devletin Kapitalist Üretim Tarzıyla Birlikte Gelişimi", *Doğu Batı*, Yıl 9, Sayı 38, Ağustos, Eylül, Ekim, 161-179.
- Cabiri, M. (2018). *İbn Haldun'un Düşüncesi Asabiyyet ve Devlet*, (çev: Muhammet Çelik), Mana Yayınları, İstanbul.
- Cambridge International Dictionary of English* (1995). Cambridge University Press, London.
- Carnoy, M. (2015). *Devlet ve Siyaset Teorisi*, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Cassirer, E. (1984). *Devlet Efsanesi*, (çev. Necla Arat), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Cerny, P.G. (2006). Plurality, Pluralism and Power: Elements of Pluralist Analysis in an Age of Globalization. Rainer Eisfeld (Ed.), *Pluralism: Developments in Theory and Practice of Democracy* içinde (81-110). Farmington: Barbara Budrich
- Collins, R. (2006). "Mann's Transformation of the Classic Sociological Traditions", *An Anatomy of Power The Social Theory Of Michael Mann*, (eds. John A. Hall ve Ralp Schroeder), Cambridge University Press, Cambridge.
- Çeğin, G. (2017). *Terkipler*, Kafka Kitap Yayınları, İstanbul.
- Çeğin, G. (2018). "Elit Teorisi ve Siyaset", *Siyaset Sosyolojisi*, (ed. Nuray Karaca), Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Erzurum.

- Dastoor, T J. (1994). *Challenging state theory*. U.S. state of Ohio: University of Cincinnati, U.S.
- Dönmezer, S. (1994). *Toplumbilim*. Beta Yayınları, İstanbul.
- Erözden, O. (1997). *Ulus-Devlet*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Ergun, T., Polatoğlu, A. (1992). *Kamu Yönetimine Giriş*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Fraser, N. (1989). *Unruly Practices: Power, Discourse and Gender in Contemporary Social Theory*, Polity Press, Cambridge.
- Friedman, J., Rowlands, M. (1978). *The Evolution of Social Systems*. Duckworth: London.
- Foucault, M. (2012). *İktidarın Gözü*, (çev. Işık Ergüden), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Goldthorpe, J. (1991). 'The Uses of History in Sociology: Reflections on Some Recent Tendencies', *British Journal of Sociology*, Volume 42, Number 2.
- Gouldner, A. W. (1970). *The Coming Crisis Of Western Sociology*, Basic Book, Inc, Publishers, New York.
- Gökçe, O., Gökçe G. (2015). Devlet Kapasitesi: Kavramın Kuramsal Çerçevesi, Bileşenleri ve Türkiye'nin Görünümü, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 2
- Göze, A. (2007). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Gözler, K. (2009). *Devletin Genel Teorisi*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Gözler, K. (2011). *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*. İkinci Baskıdan Tıpkı Ek Baskı. Ekin Yayınevi, Bursa.
- Gramsci, A. (1971), *Selections from Prison Notebooks*, (çev. Mehmet Yetiş), International Publishers, New York.
- Gramsci, A. (2014). *Hapishane Defterleri*, Belge Yayınları, İstanbul.
- Haldon, J. (1991). "The Ottoman State and Question of State Autonomy", *Comparative Perspectives, Journal of Peasant Studies*, Volume 18, Number 3-4.
- Haldun, İ. (2015). *Mukaddime 1-2*, (çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Hegel, G. W. F. (2003). *Tarihte Akl*. (çev. Önay Sözer), Ara Yayınları, İstanbul.
- Hirst, P.Q. (ed) (1993). *The Pluralist Theory Of The State*, Routledge, London.
- Hobbes, T. (2014). *Elementa Philosophica De Cive*, (çev. Cihan Deniz Zarakolu), Belge Yayınları, İstanbul.
- İçli, G. (2009). *Sosyolojiye Giriş*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- İliter, S., Erdil, M. (2022). "Eğitim ve İktidar İlişkisi: Nietzsche ve Foucault", *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 3, 267-286.
- Jacoby, T. (2010). *Sosyal İktidar ve Türk Devleti*, (çev. Devrim Evcı), Birleşik Yayınları, Ankara.

- Janoski T., Alford R., Hicks A., Schwart A. M. (2010). *Siyaset Sosyolojisi*, 1. Bölüm (Piven, F. F., Cloward, A. R.), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Janoski T., Alford R., Hicks A., Schwart A. M. (2010). *Siyaset Sosyolojisi*, 4. Bölüm (Amenta, E.), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Jessop, B. (2016). *Devlet Teorisi- Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*, Epos Yayınları, Ankara.
- Jessop, B. (2021). *Devlet Dün, Bugün, Gelecek*, (çev. Atilla Güney), Nika Yayınevi, Ankara.
- Kalberg, S. (2017). *Max Weber'in Karşılaştırmalı-Tarihsel Sosyolojisi*, (çev. Adem Bölükbaşı), (ed. Güney Çeğin, Vefa Saygın Öğütle), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Kapani, M. (1987). *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınları, İstanbul.
- Karataş, A. (2018). "An Assessment on State Theories," *Social Science Development Journal*, vol.3, no.14, 631-643.
- Kefeli, İ. (2010). *John Locke'un Felsefesinde Birey-Devlet İlişkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kirman, M. A. (2004). *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Koçak, M. (2006). *Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi- Devlet ve Egemenlik*- Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Köker L., Ağaogulları M. A. (1994). *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, İmge Yayınları, Ankara.
- Kiser E., Hecter M. (1991). 'The Role of General Theory in Comparative- Historical Sociology,' *Amerikan Journal of Sociology*, Volume 97, Number 1.
- Krasner, S. D. (1978), *Defending the National Interest: Raw Materials Investments and U.S Foreign Policy*, N.J.: Princeton University Press, Princeton.
- Lacoste, Y. (2012). *İbni Haldun Tarih Biliminin Doğuşu*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Levi, M. (1988). *Of Rule and Revenue*, University of California Press, Berkeley.
- Locke, J. (2013). *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, (çev. Melih Yürüşen), Liberte Yayınları, Ankara.
- Lucas, J. (1998). "The Tension Between Despotism and Infrastructural Power: The Military and the Political Class in Nigeria", *Studies in Comparative International Development*, 33 (3), 90-113.
- Lukes, S. (1990). "İktidar ve Otorite", *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, (der. Tom Bottomore Robert Nisbet), Verso Yayıncılık, Ankara.
- Lukes, S. (2005). *Power: A radical view*, Palgrave Macmillan, 3rd. Edition.
- Machiavelli, N. (2022). *Prens*, (çev. Kemal Atakay), Can Sanat Yayınları, İstanbul.
- Mann, M. (1984). *The autonomous power of the state*, UK: Blackwell, Oxford.
- Mann, M. (1987). "Ruling Class Strategies and Citizenship," *Sociology*, 21/3.

- Mann, M. (1994). 'In Praise of Macro-Sociology: A Reply to Goldthorpe', British Journal of Sociology, Volume 45, Number 1.
- Mann, M. (2006). *In the 21st Century, Still the Dark Side of Democracy- Reply to Bartov and Levene*, Journal of Genocide Research, c. 8, no: 4
- Mann, M. (2011). *Devletler, Savaş ve Kapitalizm*, Politik Sosyoloji İncelemeleri, (çev. Semih Türkoğlu), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Mann, M. (2012a). *İktidarın Tarihi, Başlangıcından MS 1760'a kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları, I. Cilt*, (çev. Esin Saraçoğlu, Soner Torlak, Emre Kolay, Olcay Sevimli), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Mann, M. (2012b). *İktidarın Tarihi, Sınıflar ve Ulus Devletlerin Yükselişi, 1760- 1914, II. Cilt*, (çev. Ali R. Güngen-Gülben Şaş-Elçin D. Ela-Hüseyin A. Sözen), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Mann, M. (2012c). *Demokasinin Karanlık Yüzü: Etnik Temizliği Açıklamak*, (çev. Bülent O. Doğan), İthaki Yayınları, İstanbul.
- Mann M., Hall A. J. (2014). *Yirmibirinci Yüzyılda İktidar*, (çev. Emre Gerçek), Açılım Kitap, İstanbul.
- Mann M. (2015). *Faşistler*, (ed. Tanıl Bora) (çev. Ulaş Bayraktar), İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Mann, M. (2017). *İktidarın Tarihi, Küresel İmparatorluklar ve Devrim 1890-1945, III. Cilt*, (çev. Ali Rıza Güngen, Özgür Balkılıç), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Marshall, T. H. (1963). *Citizenship and Social Class* in Sociology at the Crossroads, Heinemann: London.
- Marx, K., Engels, F. (2007). *Komünist Parti Manifestosu*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- Marx, K., Engels, F. (2013). *Devlet ve Hukuk Üzerine*, (çev. Rona Serozan), Çağdaş Hukukçular Derneği Yayınları, İstanbul.
- Merquior, J. G. (1986). *Foucault*, (çev. Nurettin Elhüseyni), Afa Yayınları, İstanbul.
- Mills, C. W. (1959). *The Sociological Imagination*, Oxford University Press, New York.
- Mills, C. W. (1979). *Toplumbilimsel Düşün*, (çev. Ünsal Oskay), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Mises, L. V. (1947). *Bürokrasi*, (çev. Feridun Ergin), İstanbul.
- Neocleous, M. (2014). *Devleti Tahayyül Etmek*, (çev. Akın Sarı), NotaBene Yayınları, Ankara.
- Offe, C., Ronge V. (1982). *These on the theory of the state. In Classes, Power and Conflict*, (ed. A. Giddens, D. Held), University of California Press, Berkeley.
- Özkazanç, A. (2009). Toplumsal Vatandaşlık ve Neo-Liberalizm Sorunu, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 64, Sayı: 01
- Öztürk, Ş. (2015). Politik Organizasyon Olarak Devlet ve Kapitalizm, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:36, 103-116.

- Parsons, T. (1960). *The distribution of power in American society. In structure and Process in Modern Societies*, Free Press, New York.
- Pierson, C. (2000). *Modern Devlet*, (çev. Dilek Hattatoğlu), Çivi Yazıları Yayınları, İstanbul.
- Platon (1975). *Devlet*, (çev. Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Poulantzas, N. (1978). *Political Power and Social Classes*, Verso, London.
- Poulantzas, N. (2004). *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, Epos Yayınları, İstanbul.
- Poulantzas, N. (2014). *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, Epos Yayınları, İstanbul.
- Przeworski, A. (2014). *Kapitalizmde Devlet ve Ekonomi*, (çev. Eren Kırmızıaltın, H. Alpay Öznazik), Heretik Yayıncılık: Ankara.
- Rousseau, J. J. (2010). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*. (çev. Rasih Nuri İleri), Say Yayınları, İstanbul.
- Russel, B. (1990). *İktidar*, (çev. Mete Ergin), Cem Yayınevi, İstanbul.
- San, C. (1971). *Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara.
- Shahed, B. (2020). Genel Güç Teorisi Bağlamında Devlet-Toplum İlişkisi (Analitik Model Önerisi), *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Cilt 17, Sayı 4.
- Skocpol T. (1994). *Social Revolutions in the Modern World*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Soifer, H., Vom Hau, M. (2008). "Unpacking the Strength of the State: The Utility of State Infrastructural Power". *Studies in Comparative International Development*, 43(3/4), 219-230.
- Swartz, D. (2011). *Kültür ve İktidar*, (çev. Elçin Gen), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Tawney, R. H., (1931). *Equality*, Allen and Unwin, London.
- Uygun, O. (2008). *İbn Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Vergin, N. (2003). *Siyasetin Sosyolojisi (Kavramlar-Tanımlar-Yaklaşımlar)*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein. I., Collins R., Mann M., Derlugian G., Calhoun C. (2014). *Kapitalizmin Geleceği Var mı?* (çev. Bülent O. Doğan), Metis Yayınları, İstanbul.
- Weber, M. (1995). *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, İmge Yayınları, Ankara.
- Weber, M. (1996). *Sosyoloji Yazıları*, (çev. Taha Parla), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Weber, M. (2006). *Meslek Olarak Siyaset*, (çev. A. Timuçin, M. Sert), Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul.
- Weber, M. (2014). *Bürokrasi ve Otorite*, (çev. H. B. Akın), Liberte Yayınları, Ankara.

Weber, M. (2018). *Ekonomi ve Toplum*, Yarıın Yayınları, İstanbul.

Werret, Simon (2008). *Potemkin ve Panoptikon: Samuel Bentham ve Onsekizinci Yüzyıl Rusya'sında Mutlakiyetçi Mimari, Panoptikon Gözün İktidarı*, (haz. Barış Çoban, Zeynep Özarslan), Su Yayınları, İstanbul.

Wickham, C. (1988). 'Historical Materialism, Historical Sociology', *New Left Review*, No 171.